

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

бакалавра з політології

на тему:

**Особливості структурування збалансованого напівпрезиденталізму
в країнах Центрально-Східної та Східної Європи**

Виконала: студентка IV курсу,
групи ФФІ-41с
спеціальності «052 Політологія»
Виговська В. Ю.

Науковий керівник:
д. політ. наук, проф. Литвин В.С.

Рецензент:
д. політ. наук, проф. Шипунов Г.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ РАМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ І ЙОГО РІЗНОВИДІВ.....	7
1.1. Стан дослідження та рамки охоплення напівпрезиденталізму як конструкції міжінституційних відносин	7
1.2. Концептуалізація, визначення і типологізація напівпрезиденталізму. Збалансований напівпрезиденталізм.....	11
Висновки до Розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ, ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ	25
2.1. Причини вибору й контекст конструювання напівпрезиденталізму у посткомуністичній Європі	25
2.2. Формально-правові параметри політичної географії і підстави виділення напівпрезиденталізму у Центрально-Східній та Східній Європі	31
2.3. Історичні та конституційні особливості вибору і дизайну збалансованого напівпрезиденталізму у Центрально-Східній та Східній Європі	38
Висновки до Розділу 2	48
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ І ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	50
3.1. Конструкції взаємовідносин інститутів виконавчої та законодавчої влади в умовах збалансованого напівпрезиденталізму у регіоні	50
3.2. Повноваження глави держави й дуалізм виконавчої влади як підстава структурування і типологізації збалансованого напівпрезиденталізму в регіоні ..	70
3.3. Політичні, інституційні і соціально-економічні наслідки збалансованого напівпрезиденталізму у країнах Центрально-Східної та Східної Європи ..	81
Висновки до Розділу 3	85
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема вибору системи правління є засадничою у контексті поступального розвитку всіх держав. Станом на сьогодні прийнято виокремлювати три базові системи правління – президентську, парламентську та напівпрезидентську, – які більш-менш сумірно представлені серед сучасних незалежних республік. Однак особливої уваги заслуговує напівпрезиденталізм, який кількісно превалює на європейському континенті. Накладання ж атрибутів напівпрезиденталізму на конституційні європейські практики дає всі підстави стверджувати, що ця система правління більшою мірою представлена у політико-географічному просторі Центрально-Східної і Східної Європи. Цей регіон зумовлює дослідницький інтерес з огляду його комуністичного минулого з притаманними йому авторитарними тенденціями. Історичні процеси у посткомуністичній Європі зумовили не тільки відновлення/здобуття незалежності низкою країн, але і поставили перед політичними елітами питання вибору відповідної схеми міжінституційних відносин. І тут примітно головне те, що більшість із комуністичних країн зробили вибір на користь напівпрезиденталізму, хоча й у його різних варіаціях.

Грунтовне дослідження і порівняльний аналіз чинних кейсів напівпрезиденталізму в регіоні має важливе дослідницьке значення, як з точки зору необхідності комплексно окреслити інституційно-процесуальні особливості та поведінкові атрибути цієї системи правління, так і зважаючи на необхідність проілюструвати варіативність напівпрезиденталізму на підставі політичного досвіду окремих країн. Регіон Центрально-Східної і Східної Європи є показовим, оскільки ілюструє досвід конструювання напівпрезиденталізму після падіння авторитарних режимів, дає змогу простежити різні вектори розвитку цієї системи правління та підстави стверджувати варіативність міжінституційних відносин у рамках напівпрезиденталізму. Окрім того, зіставлення різних типів напівпрезиденталізму дає можливість зробити висновки стосовно ефектів цієї системи правління, особливо у контексті кореляції з процесами демократизації тощо.

Зважаючи на ці зауваження, доцільно зосередити увагу на системі збалансованого напівпрезиденталізму, яка апробована серед деяких країн регіону та особливо є характерною для тих незалежних держав, які ілюструють позитивні тенденції стосовно стабілізації політичних систем. Дослідження збалансованого напівпрезиденталізму є важливим не лише у контексті теоретичного окреслення інституційних патернів цього типу напівпрезиденталізму, а й зважаючи на досвід функціонування цієї системи правління, який певною мірою сприяв інституціоналізації та стабілізації політичних систем і демократизації політичних режимів. Ці проблеми є не менш актуальними й для української практики інституціоналізації напівпрезидентської системи правління, яка у певні періоди історичного розвитку була охарактеризована як збалансована напівпрезидентська система правління. Тому актуальності набуває питання перспектив подальшого розвитку та ризиків збалансованого напівпрезиденталізму в Україні.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні збалансованого напівпрезиденталізму як у теоретичному контексті, що стосується головно сутнісного наповнення та теоретичних параметрів виділення цієї системи, так і на основі аналізу чинних кейсів збалансованого напівпрезиденталізму у Центрально-Східній і Східній Європі. Відповідно, сформульовано такі *завдання дослідження*:

- концептуалізувати напівпрезиденталізм як окремий і самостійний різновид системи правління, водночас визначивши логіку його типологізації (в тому числі на збалансований напівпрезиденталізм) у контексті таких атрибутів, як формування і відповідальність урядів, партійна конфігурація легіслатур, дуалізм виконавчої влади і повноваження президентів;
- визначити і проаналізувати історичні та політичні передумови й особливості конструювання напівпрезиденталізму у регіоні Центрально-Східної і Східної Європи, в тому числі підстави та чинники дизайну збалансованого напівпрезиденталізму у Польщі, Литві, Румунії, Молдові й Україні;
- окреслити формальні та фактичні атрибути збалансованого напівпрезиденталізму, зокрема на підставі особливостей інституційного конструювання напівпрезиденталізму у конституційних актах та врахування особливостей політичної практики в Польщі, Литві, Румунії, Молдові й Україні, у

тім числі в контексті взаємовідносин між інститутами президента, парламенту й урядового кабінету, очолюваного прем'єр-міністром;

- теоретизувати й окреслити ефекти збалансованого напівпрезиденталізму у контексті кореляції системи міжінституційних відносин із типами політичних режимів і стабільністю системи правління, втім числі проаналізувавши позитивний досвід та ризики, передбачені логікою збалансованого напівпрезиденталізму для подальшого розвитку системи правління в Україні.

Об'єктом дослідження виступає напівпрезидентська система правління, а натомість **предметом** дослідження окреслено збалансований напівпрезиденталізм, апробований серед деяких країн регіону Центрально-Східної і Східної Європи.

Хронологічні рамки дослідження. У роботі здійснено порівняльний аналіз становлення напівпрезидентських систем правління й особливостей їхнього розвитку впродовж 1989-2022 рр. Нижня часова межа охоплює період колапсу системи «Варшавського блоку» і розпад СРСР, що призвело до відновлення чи здобуття країнами Центрально-Східної і Східної Європи незалежності й становлення тих чи інших систем правління у них. Адже саме з цього періоду беруть початок конституційні процеси, результатом яких стало оформлення у ряді країн регіону інституційного дизайну, що відповідає напівпрезиденталізму. Верхня ж часова межа охоплює сучасний (станом на момент завершення дослідження) стан розвитку напівпрезидентської системи правління на підставі порівняння з історичним досвідом функціонування політичної системи.

Методи дослідження. У ході виконання роботи використано загальнонаукові методи (індукція, синтез, порівняння, аналогія, дедукція, конкретизація й узагальнення), а також поряд із ними вузькоспеціалізовані (соціологічний, історично-порівняльний, порівняльний, структурно-функціональний) методи. У контексті дослідження еволюції категорії напівпрезиденталізму й виокремлення у її рамках збалансованого напівпрезиденталізму було проаналізовано теоретичні доробки, спеціалізовані у рамках окресленого об'єкту дослідження. За допомогою методів аналізу, синтезу, порівняння й узагальнення було досліджено категорію напівпрезиденталізму та окреслено теоретичні атрибути системи правління, необхідні для подальшого дослідження. У процесі глибшого дослідження особли-

востей конструювання збалансованого напівпрезиденталізму у Центрально-Східній і Східній Європі було застосовано історичний метод, який полягав у дослідженні історичних та політичних передумов встановлення напівпрезидентської системи правління тощо. Важливим методом у дослідженні особливостей збалансованого напівпрезиденталізму безумовно був порівняльний метод. У ході компаративістики інституційної практики Польщі, Литви, Румунії, Молдови й України було узагальнено атрибути збалансованого напівпрезиденталізму та вказано на специфічні патерни окресленої системи правління, які варіюються залежно від національного політичного контексту тощо.

Теоретичне значення роботи обґрунтовано важливістю дослідження передусім із об'єктивної точки зору, зокрема для того, щоб охарактеризувати збалансований напівпрезиденталізм як окремий різновид напівпрезидентської системи правління, який, порівняно з іншими типами, є менш дослідженим. Так, на підставі теоретичного матеріалу означено підходи до розуміння категорії напівпрезиденталізму та виокремлено підходи до типології цієї системи державного правління, опираючись на які було здійснено спроби теоретичної конкретизації збалансованого напівпрезиденталізму і його сутнісних характеристик. **Практичне ж значення** роботи зумовлене потребою виокремлення особливостей збалансованого напівпрезиденталізму і характерних для нього схем функціонування у країнах Центрально-Східної та Східної Європи, зважаючи на досвід і можливість подальшу структурування цієї схеми міжінституційних відносин в Україні. Саме тому досвід сусідів України, які апробували напівпрезиденталізм (зокрема його збалансований варіант) і здійснили перехід до демократії, є важливим для оптимальної розбудови, стабілізації та демократизації системи правління в Україні.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (перший розділ містить два структурних підрозділи, другий – три підрозділи, третій – три підрозділи), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 98 сторінок, а список використаних джерел представлений 87 позиціями, в тому числі переважною кількістю англомовних.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ РАМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ І ЙОГО РІЗНОВИДІВ

1.1. Стан дослідження та рамки охоплення напівпрезиденталізму як конструкції міжінституційних відносин

Аналіз політичної практики сучасних держав дає змогу стверджувати, що питання вибору відповідної форми та системи державного правління є одним із ключових питань, розв'язання якого безпосередньо впливатиме на подальший розвиток конкретної держави. Відповідно, вивчення конституційних особливостей і специфіки функціонування форм й систем правління є важливим не лише в теоретико-методологічному аспекті, а й у контексті вивчення та аналізу фактичних інституційних практик, які варіюються в залежності від регіону чи окремої держави. У цьому контексті варто звернути увагу, що наявні спроби теоретичної концептуалізації різних систем правління, не завжди дають змогу зробити коректні висновки та дати уніфіковане пояснення про особливості побудови відносин між інститутами глави держави, виконавчої і законодавчої влади.

Перш, ніж перейти до розуміння сутності напівпрезиденталізму, варто окреслити теоретичні аспекти розуміння поняття «система правління», у контексті якого відбуватиметься подальша категоризація напівпрезиденталізму. Варто зауважити, що у політико-правовому середовищі дуже часто ототожнюють поняття «системи правління» та «форми правління», що є не зовсім коректним. Форма правління радше описує формальну і конституційну складову, зокрема стосовно питань походження та способу формування інституту глави держави, не акцентуючи уваги на моментах формальних і фактичних атрибутів міжінституційних відносин. Натомість система правління детермінована більшою мірою конституційними (формальними) і поведінковими аспектами відносин між владними інститутами з приводу отримання та здійснення влади. Таким чином на окреслення форми правління головно впливає походження інституту глави держави, в той момент як система правління охоплює особливості побудови взає-

мовідносин у владному трикутнику «глава держави-уряд-легіслатура». Відповідно, оскільки посада глави держави може бути виборною чи спадковою, то доцільно виокремлювати два основних варіанти форм правління – республіку й монархію – і їхні різновиди. Натомість різні варіанти зв'язків між інститутом глави держави й інститутами виконавчої та законодавчої влади дають підстави говорити про президентську, парламентську, напівпрезидентську (а також у рамках деяких підходів напівпарламентську) системи правління [5; 21]. Варто зауважити, що зразки президенталізму та напівпрезиденталізму будуть типовими зразками республіканської форми правління, а парламентаризм і напівпарламентаризм буде теоретично можливим у рамках як республіканської форми правління, так і монархічної, особливо у контексті парламентської монархії.

Проблематика типологізації систем правління є важливою при дослідженні можливих варіантів міжінституційних відносин, а тому потребує значної уваги у контексті сучасних політологічних досліджень. Станом на сьогодні у політичній науці прийнято говорити про три методологічні підходи, які орієнтовані на проблематику класифікації систем державного правління – дихотомічний, трихотомічний та чотирихотомічний. У рамках першого підходу прийнято виділяти дві базові моделі систем правління – президентську та парламентську. Натомість у рамках трихотомічного підходу, який сформувався пізніше та значною мірою пов'язаний з теоретичним доробком Р. Елгі, до двох класичних типів додано напівпрезидентську систему правління [4].

Модель визначення конституційних систем правління, запропонована свого часу Р. Елгі, надає дієвий інструментарій, необхідний для розрізнення нині діючих систем державного правління. За логікою Р. Елгі розмежування систем правління відбувається на підставі врахування двох ключових індикаторів – спосіб обрання глави держави (у цьому контексті йдеться про варіанти всенародного чи опосередкованого обрання президента) та відповідальність уряду (у цьому випадку передбачено варіант відповідальності уряду перед парламентом та на протипагу йому – варіант відповідальності уряду перед президентом). За цією логікою президенталізм є системою правління, характерною для республіканської форми правління, яка характеризується посадою всенародно обраного глави

держави та конституційно передбаченою колективною відповідальністю уряду виключно перед главою держави. Натомість парламентаризм передбачає опосередковане обрання глави держави, звикло шляхом голосування за кандидата у парламенті, і колективну урядову відповідальність виключно перед законодавчим органом влади. Відповідно, за такою логікою напівпрезиденталізм є такою системою правління, якій притаманна посада всенародно обраного глави держави та передбачено колективну відповідальність уряду першочергово і голов-но перед парламентом, але окрім цього не виключено можливості урядової від-повідальності (колективної і/чи індивідуальної) одночасно і перед парламентом, і перед главою держави [21].

Нарешті, окремої уваги заслуговує чотирихотомічний підхід, запропоно-ваний О. Зазнаєвим. Окрім окреслених трихотомічним підходом систем правлін-ня, науковець наголошує на доцільності виокремлення четвертого напівпарла-ментського типу. На підставі індикаторів, запропонованих Р. Елгі, напівпарла-ментаризм охарактеризовано як таку систему правління, якій притаманні поса-да глави держави, обраного непрямым шляхом, однак урядовий кабінет тут не несе колективної відповідальності перед легіслатурою [5].

Одразу зауважуємо на доцільності оперувати трихотомічним підходом і частково чотирихотомічний підходами, зважаючи, що вони апелюють до напів-президенталізму як окремого різновиду республіканської системи правління. Зна-чний інтерес до напівпрезиденталізму, зумовлений тим фактом, що ця система поєднує у собі риси двох класичних систем правління – президентської та пар-ламентської. Крім того, не можна не відмітити той факт, що більшість нині ді-ючих систем правління відповідають критеріям напівпрезиденталізму, які були окреслені Р. Елгі. Однак попри значний інтерес до напівпрезиденталізму та йо-го апробованість серед європейських країн, сама категорія у теоретичному пла-ні зазнає постійних концептуальних змін і модифікацій.

У ході теоретичного окреслення напівпрезиденталізму як наукової катего-рії політичної науки варто звернути увагу на історію та еволюцію самого термі-ну. Науковий інтерес до напівпрезиденталізму як особливого типу міжінститу-ційних відносин з'являється у 70-х рр. ХХ ст. і безпосередньо пов'язаний із ви-

ходом праці М. Дюверже «Нова модель політичної системи: напівпрезидентське врядування» [46]. З огляду на це, визначення напівпрезиденталізму, яке свого часу запропонував М. Дюверже, у наукових колах прийнято вважати класичним, а відповідно всі наступні спроби окреслити специфічні характеристики цієї системи правління вже звикло іменуються посткласичними.

Однак такий висновок видається значно спрощеним, адже він повністю не враховує проблематики історичного становлення терміна. В цьому контексті ми апелюємо до праці Ж.-Ф. Батрайта. У своїй статті «Камерунський національний союз» [40], яка вийшла приблизно в один час із роботою М. Дюверже, він вживає термін «напівпрезиденталізм» для окреслення політичної системи Камеруну. Припускаємо, що термін було вжито Ж.-Ф. Батрайтом, зважаючи на факт існування посади двох прем'єр-міністрів, між якими було розділено сфери впливу на Західну і Східну частини Камеруну. Хоча конституційний аналіз і розгляд політичної практики не дає підстав виокремлювати цю систему як напівпрезидентську, відповідно до конструкції запропонованої М. Дюверже [11]. Також у контексті окресленої проблематики варто зазначити, що загальноприйнятим є той факт, що прикметником «напівпрезидентський» оперував Х. Бев-Мері ще у 1959 р., тобто задовго до того як М. Дюверже описав напівпрезиденталізм як специфічну систему правління. Примітно і те, що сам М. Дюверже визнав, що Х. Бев-Мері був чи не першим, хто застосував термін «напівпрезиденталізм» у пресі, вказавши про цей факт в одній зі своїх наукових робіт [11].

Однак додатково відзначаємо ще більш ранні апеляції до категорії «напівпрезиденталізм». Ще задовго до М. Дюверже термін напівпрезиденталізм використовували для означення окремих атипових випадків систем правління. Аналіз літератури, особливо публіцистичного характеру, дає підстави говорити про досить ранні і неодноразові теоретичні спроби окреслити окремі системи як напівпрезидентські. Здебільшого це було зумовлено тим, що інституційні особливості цих систем не відповідали президенталізму чи парламентаризму. Для прикладу, термін «напівпрезиденталізм» був використаний у прив'язці до системи правління Мадагаскару («Огляд заморського права і політики») [77] та Еритреї («Диспозиція Еритреї») [45] чи для окреслення політичних систем, які характе-

ризуються посадами слабких президентів, що не дає змогу відносити їх до «чистого» президенталізму. Крім того, цим терміном інколи позначають ті системи, де існують специфічні інституційні особливості, які не є типовими для класичного парламентаризму [11].

До того ж, дослідження історичних варіантів напівпрезиденталізму дає змогу говорити про те, що до французького прикладу, на основі якого і було здійснено теоретичну концептуалізацію напівпрезидентської системи правління, схожа схема міжінституційних відносин була притаманна для Фінляндії та Веймарської Республіки у Німеччині. Всі ці перелічені факти дають підстави у науковому колі стверджувати, що потрібно вести мову про групу докласичних визначень напівпрезиденталізму [22]. Вилучати концептуальні підходи цього періоду було би не доцільним із точки зору аналізу еволюції досліджуваного концепту. Однак у теоретико-методологічному плані увагу варто все-ж акцентувати саме на науковому етапі дослідження напівпрезиденталізму, про який варто вести мову, починаючи із класичного означення М. Дюверже.

Із цього періоду варто говорити про становлення напівпрезиденталізму як цілісної наукової категорії. Однак відмічаємо, що після концептуалізації М. Дюверже інтерес дослідників до цієї категорії значно зростає, про що свідчить різноманіття концепцій, які спрямовані на усунення теоретичних неточностей у класичному трактуванні, модифікації концептуального розуміння терміну і концептуалізації типових варіантів розвитку цієї системи правління. Спроби концептуалізації напівпрезиденталізму після М. Дюверже окреслюють як посткласичні. У рамках посткласичного періоду дослідження напівпрезиденталізму не меншої уваги заслуговує проблематика типологізації цієї системи з врахуванням формальних і фактичних інституційних патернів цієї системи правління.

1.2. Концептуалізація, визначення і типологізація напівпрезиденталізму.

Збалансований напівпрезиденталізм

Науковий інтерес до концептуалізації напівпрезиденталізму як одного із варіантів системи правління зароджується у 70-х рр. ХХ ст. з виходом у світ праці

М. Дюверже «Нова модель політичної системи: напівпрезидентське врядування» [46]. З огляду на це, саме визначення напівпрезиденталізму, яке було запропоноване М. Дюверже, прийнято вважати класичним, а всі наступні спроби окреслення специфіки напівпрезиденталізму – посткласичними. Відповідно, підходи до концептуалізації напівпрезиденталізму прийнято поділяти на дві категорії – максималістський і мінімалістський. У рамках максималістського або, як відмічено попередньо, класичного, увагу акцентуємо на роботах М. Дюверже [46], Е. Везера [39], А. Лейпхарта [54], М. Шугарта [81], Дж. Сарторі [79], А. Сіароффа [82], а у контексті мінімалістського підходу або, як зазначено попередньо посткласичного, головню оперуємо теоретичними положеннями, викладеними Р. Еллі [47; 48; 49], М. Шугартом [81], С. Скач [44; 83; 84], Х. Лінцом [55], С. Ропером [77; 78] й іншими вченими.

Першочерговим у рамках дослідження є виокремлення класичного концепту напівпрезиденталізму. М. Дюверже будує свої висновки й окреслює ознаки напівпрезиденталізму, опираючись на політичний досвід П'ятої Республіки у Франції (але не з 1958, а з 1962 р.). Інтерес до політичного досвіду цієї держави був зумовлений тим, що та схема міжінституційних відносин, яка була їй притаманна з 1962 р., не цілком відповідала параметрам президенталізму та парламентаризму, які виділяли у рамках дихотомічного підходу. Таким чином у 1970 році в роботі «Політичні інститути та конституційне право» (з подальшим доповненням у праці «Нова модель політичного правління: напівпрезидентська система» [46]) вчений вперше концептуалізує і одночасно вводить у науковий обіг з тематики міжінституційних відносин і систем правління поняття «напівпрезиденталізм». При цьому, М. Дюверже окреслює такі ознаки, притаманні французькій системі правління: 1) президент обирається шляхом прямого голосування; 2) голова держави володіє значними повноваженнями; 3) на противагу президенту передбачено посади прем'єр-міністра і міністрів, які володіють законодавчою та виконавчою владою і є відповідальними перед легіслатурою. У контексті останнього уточнюємо, що урядовий кабінет у своїй діяльності абсолютно залежний від вотумів довіри чи недовіри, право висловлювати які закріплено суто за законодавчим органом влади. Додатково варто зауважити і той факт, що пе-

ревірка таких індикаторів, на основі яких система правління буде окреслена як напівпрезидентська, має відбуватися суто з урахуванням формальних положень, які закріплюються конституційно [46].

Загальноприйнятною є і та думка, що дефініювання напівпрезиденталізму, запропоноване М. Дюверже, стало основоположним трактуванням цього концепту і поклало початок науковій розробки цього поняття. Однак такий підхід, попри факт досить довгого оперування ним у наукових колах, призвів до численних наукових суперечок, що, у свою чергу, позначилося на постійних спробах модифікації концепту та пошуку найоптимальнішого наукового визначення напівпрезидентської системи правління. Предметна критика М. Дюверже стосувалася цілого ряду аспектів, які доцільно виокремлювати у три групи – термінологічна критика, системна критика та дефінітивна критика [22].

За зауваженнями Дж. Сарторі [79], М. Шугарта [81], Дж. Кері [81], Р. Елгі [49], першочергова помилка М. Дюверже полягала у термінологічному означенні французької системи правління. Вчені наголосили, що використання префіксу «напів» може призвести до того, що на підсвідомому рівні напівпрезиденталізм сприйматиметься як половина президенталізму, а не як окремий тип системи правління. Тобто наголошено було на тому, що напівпрезиденталізм є якісно новою та, що не менш важливо, самостійною категорією, котра має свої специфічні особливості, про що засвідчує інституційно-процесуальний досвід ряду країн [22].

Протилежну думку висловлюють А. Лейпхарт [54], Е. Везер [39], Г. Бахро [39] й інші вчені. Ці дослідники акцентують увагу на тому, що не варто окреслювати напівпрезиденталізм як самостійну категорію, а коректніше говорити про неї у контексті «плинності» «чистих» типів систем правління. А. Лейпхарт у своїх висновках апелює до політичного досвіду Франції, наголошуючи що практика аналізованої країни ілюструє ситуацію чергування «чистих» президенталізму та парламентаризму між собою у часі. А. Лейпхарт апелює до того, що визначальним атрибутом для окреслення системи правління має бути фактичний розклад політичних сил (партій і/чи боків) у парламенті. Партійна конфігурація безпосередньо позначається на впливовості президента, а тому доцільно говорити про президентську систему за умов проходження до парламенту президентської бі-

льшості чи про парламентаризм, якщо така підтримка у президента відсутня. У системі поглядів А. Лейпхарта напівпрезиденталізм виступає не більше, ніж плінна фаза, яка характеризує момент переходу від одного типу системи до іншого [54].

Дефінітивна критика дювержівського означення безпосередньо стосувалася індикаторів напівпрезиденталізму. Головним предметом критики класичного трактування стало положення, яке стосувалося значних повноважень президента. Саме цей момент фактично поклав початок розвитку мінімалістських або ж, по-інакшому, посткласичних підходів до розуміння напівпрезиденталізму. Проблема полягає у тому, що серед науковців немає уніфікованого розуміння того, а які повноваження президента варто окреслювати як «значні» [22]. Цей момент не позбавлений суб'єктивізму, адже кожен дослідник по-різному визначає ступінь впливовості глави держави і, відповідно, по-різному зараховує ті або інші держави до цього типу системи правління. Тому подальші наукові розвідки здебільшого були спрямовані на усунення такого роду суперечностей та створення цілісного концепту напівпрезиденталізму.

У контексті такої критики М. Дюверже значної уваги заслуговує науково-теоретичний доробок Р. Елгі. Опираючись на конституційно закріплені положення, які стосуються моментів міжінституційних відносин, дослідник дещо видозмінює класичне визначення і пропонує розглядати напівпрезиденталізм як таку систему правління, якій властиві посада глави держави, котрий обраний шляхом всенародного голосування, і наявність на протипагу главі державі посад прем'єр-міністра й міністрів, які колективно відповідальні перед легіслатурою [49]. Р. Елгі, у свою, чергу доповнив М. Шугарт, уточнивши, що можливі варіанти, коли урядовий кабінет нестиме колективну відповідальність не лише перед парламентом, а і додатково перед президентом, тобто ці обидва інститути самостійно матимуть право відправити уряд у відставку [81].

Зауважуємо, що саме концепт, запропонований Р. Елгі і доповнений М. Шугартом, дає змогу виокремлювати напівпрезидентські системи правління на підставі чинних конституцій і без прив'язки до суб'єктивних оціночних суджень дослідників. Відповідно, аналіз історичного становлення цієї категорії і її науково-теоретичного дефініювання у рамках максималістського й мінімалістського під-

ходів дає змогу конкретизувати загальноприйнятне розуміння напівпрезидента-лізму, яке головню відповідатиме посткласичному визначенню, у контексті якого напівпрезиденталізм окреслено як систему правління, за якої голова держави обирається шляхом всенародного голосування, а урядовий кабінет на чолі з прем'єр-міністром колективно відповідальний в першу чергу перед легіслатурою (однак може нести колективну відповідальність перед легіслатурою і головою держави).

Однак разом з цим підкреслюємо, що сутнісні ознаки та атрибути напівпрезиденталізму, окреслені в процесі дефініювання, дають змогу стверджувати про гетерогенність цієї системи правління. Цілком логічним буде констатувати, що повноваження, для прикладу, президентів чи голів уряду, особливості діяльності легіслатур й урядів у різнорідних політичних середовищах мають свою специфіку, що зумовлює потребу типологізації напівпрезидентської системи правління. У рамках окресленої проблематики головню зосереджуємо свою увагу науково-теоретичних доробках таких дослідників, як М. Шугарт та Дж. Кері [81], Р. Елгі [49; 48], А. Сіарофф [82], С. Ропер [77], С. Скач [44], М. Дюверже [46], Б. Ніка [65], Дж. Паскуіно [67], Р. Мартінез [59], А. Лейпхарт [54], О. Зазнаєв [5], а також В. Литвин [13; 15; 18]. Науковці зауважують, що питання типологізації є досить важливим у контексті розвитку політичної науки, а тому класифікація різного роду політичних явищ розкриває нові можливості та дає змогу більш досконало досліджувати специфічні особливості цих явищ, базуючись на унікальних характеристиках окремих кейсів.

У випадку напівпрезиденталізму погоджуємося із тією думкою, що лише дефініювання напівпрезиденталізму не є достатнім, бо окреслені нами концепти напівпрезиденталізму не дають змоги вивчити його всебічно та врахувавши всі специфічні особливості функціонування цієї системи правління і притаманних їй інституційних атрибутів, які можуть значно варіюватися у контексті функціонування тих чи інших політичних систем. Як зауважив Р. Елгі, напівпрезиденталізм не є однорідною категорією, а має властивість по-різному проявляти себе в залежності від політичного контексту. На додаток, відмічаємо і той факт, що не завжди напівпрезидентські системи правління, які ми окреслюємо базуючись на конституційних положеннях, на практиці функціонують як напівпрезидентсь-

кі. Приміром, можемо констатувати той факт, що серед напівпрезидентських систем досить часто спостерігається диверсифікація на підставі врахування повноважень президентів. Політична практика засвідчує, що одні випадки вирізняються посадами сильних президентів з «гіпертрофованими» повноваженнями, в той час як інші ілюструють суто номінальний характер інституту глави держави без значного впливу на політичний процес. Різнитися можуть і аспекти, які стосуються формування та функціонування урядів, які можуть призводити до різних опцій побудови міжінституційних відносин у напівпрезиденталізмі [49].

Огляд теоретичного матеріалу, який стосується проблематики типологізації напівпрезиденталізму, дає змогу окреслити ряд характерних чинників на основі яких варто будувати категоріальне розрізнення чинних кейсів напівпрезиденталізму. Відзначимо, що головна увага вчених зосереджена на таких аспектах, як: особливості формування та відповідальності урядів, що лежить в основі формально-інституційного підходу до типологізації (у рамках якої значної уваги заслуговує науковий доробок М. Шугарта і Дж. Кері [81]); специфіка легітимності та відповідальності виконавчої влади, яка лежить в основі фактичної поведінково-політичної спроби типологізації (головно зосереджуємо увагу на типології С. Скач [44]); сила і повноваження президентів у системі міжінституційних відносин, що дає змогу відкласифіковувати напівпрезиденталізм у рамках формально-фактичного підходу (значний інтерес заслуговує типологія Р. Елгі [49]).

Найбільш апробований у політичній науці є формальний підхід, у рамках якого таксономія напівпрезиденталізму здійснюється відповідно до формальних інституційних характеристик, які стосуються питання того, перед ким формально є колективно відповідальний уряд. Основна увага зосереджена на таких моментах, як особливості призначення урядових кабінетів та їхніх голів, особливості розпуску урядових кабінетів та можливості розпуску законодавчих органів влади. На підставі окреслених індикаторів загальноприйнятною є логіка розмежування напівпрезиденталізму на прем'єр-президенталізм (останній в українській науці частіше іменують прем'єр-президенталізмом) і президент-парламентаризм [15; 47; 49; 81]. Атрибутами президент-парламентаризму є наявність посади всенародно обраного глави держави і наявності конституційно передбаченого ме-

ханізму колективної відповідальності уряду на чолі з прем'єр-міністром перед легіслатурою та президентом. Визначальним моментом є подвійна урядова відповідальність, але також передбачено потенційну можливість президента в силу значних повноважень розпустити парламент. Натомість прем'єр-президенталізм виділено на підставі врахування двох моментів: глава держави обирається шляхом всенародних виборів; уряд є колективно відповідальним лише перед легіслатурою. Тобто інституційна специфіка цього варіанту напівпрезиденталізму полягає у тому, що суто від законодавчого органу влади залежить функціонування конкретного урядового кабінету. Відповідно, про процеси висунення вотумів довіри і вотумів недовіри говоримо лиш у прив'язці до законодавчого органу влади [81].

Не менш важливим при типологізації напівпрезиденталізму є врахування особливостей реального політичного процесу та фактичних взаємовідносин, які ілюструє практика напівпрезидентських систем. Відтак таксономія напівпрезиденталізму може відбуватися на підставі врахування таких моментів, як дуалізм, партійна приналежність, відповідальність виконавчої влади та «розташування» політичних сил у парламенті. Аналіз цих компонентів дає можливість усунути недоліки формально-процесуального підходу, що зосереджується суто на законодавчо закріплених нормах та дозволяє врахувати реальну політичну практику для більш якісного вивчення напівпрезидентської системи правління [13]. Перші спроби типологізації напівпрезиденталізму на підставі окреслених критеріїв були здійснені М. Дюверже [46] і Дж. Сарторі [79]. Зважаючи на те, чи президент, чи прем'єр-міністр мають підтримку партійної більшості у легіслатурі, науковці виокремили напівпрезидентські системи нерозділеного і розділеного правління. Про систему нерозділеного (уніфікованого) правління треба говорити за умови, коли президент і прем'єр-міністр є представники однієї політсили чи представники ідеологічно близьких політсил. Система розділеного правління виникає за умови, якщо президент і прем'єр-міністр є представниками конкуруючих політсил та фактично є супротивниками один одного у політичному процесі. Подібні дослідження характерні для наукових розвідок Дж. Паскуїно [67], Р. Мартінеза [59] та Б. Нікі [65], які спрощено, типологізуючи напівпрезиденталізм, зважали на факт підтримки або не підтримки президента більшістю у парламенті [13].

Однак особливої уваги в цьому контексті заслуговує типологія, запропонована С. Скач. Дослідниця зауважує, що для диференціації напівпрезиденталізму, крім факту підтримки президента у легіслатурі і композиції урядового кабінету, варто зважати на тип уряду, який може конструюватися як уряд більшості або меншості. На підставі врахування цих моментів напівпрезидентські системи прийнято розподіляти на системи уніфікованої більшості, уніфікованої меншості і розділеної меншості [13; 84]. У рамках системи уніфікованої більшості передбачається, що президент або є членом правлячої політичної сили, або ж підтримує партію прем'єр-міністра, через що президент та прем'єр мають підтримку ідентичної більшості у легіслатурі. Такий варіант вважається найменш конфліктним та найбільш перспективним для збереження стабільності політичного режиму. Натомість система розділеної (неуніфікованої) більшості вважається помірно конфліктною, зважаючи на той факт, що президент є ідеологічним супротивником прем'єра, за умови що саме останній користується підтримкою більшості у законодавчому органі. Для систем такого типу найбільш типовими є процедури когабітації, коли право приймати важливі політичні рішення закріплено за прем'єр-міністром, зважаючи на розклад політсил у парламенті, а вплив президента, який повинен рахуватися із таким станом речей, обмежено його конституційними правами. Найбільш конфліктним варіантом вважається система розділеної меншості. За умов значної фракціоналізації парламенту ні прем'єр-міністр, ні президент не мають підтримки парламентської більшості; до того ж важливо, що президент і прем'єр-міністр ідеологічно є супротивниками [13; 15].

Водночас В. Литвин апелює до того, що ця типологія є не до кінця завершеною, а відтак неповною. Зважаючи на політичну практику напівпрезидентських систем правління, дослідник відмічає, що є системи правління, які не відповідають параметрам типів напівпрезиденталізму, котрі окреслює С. Скач. Зокрема, відмічено випадки, коли ані президент, ані прем'єр-міністр не мають підтримки парламентської більшості, але в той же момент вони є або політичними соратниками один одного, або представниками однієї політичної сили. На підставі цього В. Литвин доповнює С. Скач і виокремлює четвертий тип напівпрезиденталізму – систему уніфікованої меншості. Як засвідчує політична практика, у

більшості випадків системи уніфікованої меншості не є значно конфліктнішими за системи розбіленої більшості та меншості, оскільки типово конструюються в у мовах консенсусної демократії та в системах, де звикло превалюють конструкції урядів меншості [13]. Отже, в рамках фактичної політико-поведінкової типології більш коректним є виокремлювати саме чотири можливі варіанти напівпрезидентських систем, які виділено С. Скач і доповнено В. Литвином, – уніфікованої і розділеної більшості, розділеної й уніфікованої меншості.

Не менш важливе місце мають такі моменти, як сила президентів та особливості дуалізму виконавчої влади, на підставі врахування котрих відбувається формально-фактична типологізація напівпрезиденталізму. Ключовим у рамках цього підходу є необхідність враховувати те, а яким чином між собою корелюються формальні і фактичні повноваження різних інститутів, але з наголосом на інституті глави держави, зокрема на підставі зіставлення конституційних повноважень глави держави з його фактичною роллю у політичному процесі. Вперше увагу на окреслені моменти звернув М. Дюверже, який акцентував на тому, що треба говорити про три групи напівпрезидентських систем правління, зважаючи на роль президента у політичному житті. Відповідно, аналіз політичної практики дав підстави стверджувати, що існують напівпрезидентські системи із посадою сильного чи всемогутнього президента, системи, де президент має номінальні повноваження та незначний вплив, і збалансовані системи без превалювання президента або прем'єр-міністра. За подібною логікою А. Сіарофф зауважує що типологізація напівпрезиденталізму повинна проводитися постійно і ґрунтуватися на моніторингу та вимірюванні президентських повноважень [46; 82].

Головними у цьому контексті можна вважати теоретичні доробки Р. Елгі. Дослідник першочергово спробував типологізувати напівпрезиденталізм на підставі врахування природи політичного лідерства. Відповідно, з огляду на домінуючу модель лідерства Р. Елгі вважає за доцільне говорити про три групи напівпрезидентських систем: системи з одним домінуючим лідером (можна провести внутрішню диверсифікацію, зважаючи на те, чи домінуючим лідером є глава держави або глава уряду), системи, де відсутній домінуючий патерн лідерства (своєрідні системи збалансованого типу, які характеризуються чергуванням пе-

ріодів президентського, прем'єр-міністерського чи розділеного правління), система зі зміщенням від одного домінуючого лідера до іншого. Крім того, на підставі зіставлення моделей лідерства із «чистими» типами систем правління Р. Елгі вважає за доцільне вести мову про системи зі сильним президентом (наближені до «чистого» президенталізму), прем'єр-міністерські системи з церемоніальним президентом (за логікою функціонування наближені до «чистого» парламентаризму) та системи збалансованого лідерства [15; 49].

Високопрезиденталізовані системи характеризуються посадою досить сильного президента, наділеного «гіпертрофованими» повноваженнями з одночасним існування посади досить слабого прем'єр-міністра. Такі системи є здебільшого притаманними для країн із гібридним політичним режимом чи типових автократій. Системи із номінальним президентом відрізняються існуванням посади президента із суто номінальними функціями, адже глава держави є символічним лідером без реальних важелів впливу на політичний процес. Натомість на противагу президенту існує посада сильного прем'єр-міністра, за яким закріплюється основний вплив на політичний процес. Третій різновид передбачає баланс сили між президентом та прем'єр-міністром без домінування жодного із них у політиці або з їхнім чергувальним домінуванням у різних сферах [15; 49].

Збалансований напівпрезиденталізм становить особливий інтерес у рамках політичної науки, зважаючи на його поширення у європейському регіоні. Так, проблематика дослідження збалансованого напівпрезиденталізму побіжно чи головню ініційована у теоретичних дослідженнях Р. Елгі [49], М. Шугарта [81], Дж. Кері [81], С. Скач [44], Х. Бахро [39], Т. Чжун-Хсієнга [53] і В. Литвина [20]. Узагальненою є думка вчених про те, що таким системам не властиве домінування владних повноважень президента чи прем'єр-міністра з приводу здійснення виконавчої влади. Таке зауваження було озвучено у контексті формально-фактичної типології напівпрезиденталізму, запропонованої Р. Елгі. Однак потенційне превалювання одного з інститутів не виключене і є можливим за умов домінування окремих владних повноважень президентів чи глав урядів у контексті існування дуалізму виконавчої влади. Власне з цієї точки зору збалансований напівпрезиденталізм найчастіше піддається критиці, зважаючи на ряд ризиків, які закладено

логікою його політичного функціонування. Зауважимо, що Р. Елгі, концептуалізуючи збалансований напівпрезиденталізм, наголошував на тому, що міжінституційні відносини у рамках цього типу побудовані на принципах пошуку ситуативного балансу, що, у свою чергу, може спричинити заблоковані конфлікти в умовах дуалізму виконавчої влади [49]. Особливо ці ризики актуалізуються у моменти когабітації, коли президент як один із центрів виконавчої влади не користується підтримкою парламентської більшості, однак і не виключені у випадках уніфікованої більшості

Проблематика теоретичного осмислення збалансованого напівпрезиденталізму окреслена у теоретичному доробку Т. Чжун-Хсієнга. Вихідним положенням є думка про те, що напівпрезиденталізму у будь-якому варіанті його прояву можуть бути властиві різні фази реалізації. Зокрема, напівпрезиденталізм може характеризуватися моментами превалювання президента, в окремі моменти домінуюча позиція може бути закріплена за прем'єром чи взагалі за парламентом, при цьому можливі моменти когабітації чи збалансування. Однак дослідник зауважує, що логікою збалансованої фази закладено велику кількість політичних ризиків. Збалансований напівпрезиденталізм передбачає, що протилежні інститути досягають тимчасового балансу, однак за умов такого балансу не полишають спроб впливу на політичний процес. Фактично період збалансування ілюструє момент, коли опозиційні один до одного президент та прем'єр мають фактично рівні повноваження, але не полишають змагатися за можливість домінувати у політичних процесах, зокрема в процесах, які стосуються прийняття законодавчих змін, що фактично нівелює значення парламенту як самостійного інституту влади. Таким чином знову наголошено на тому, що з теоретичного погляду збалансований напівпрезиденталізм не усуває конфліктного протистояння у рамках дуалізму виконавчої влади, а навпаки посилює його і спричиняє міжінституційні конфлікти, загрозливі для стабільності політичної системи [53].

З огляду на це, узагальненою є думка, що логікою збалансованого напівпрезиденталізму, який більшою мірою властивий саме для прем'єр-президентської напівпрезидентської системи, закладено ряд інституційних викликів та ризиків. По-перше, такий варіант посилює ймовірність зростання напруги між центрами

виконавчої влади, особливо за умови, коли президент і прем'єр не мають підтримки більшості у легіслатурі. По-друге, він значно ускладнює процеси усунення від влади президента, прем'єра чи парламенту, який порушує принципи демократії. По-третє, його характеризують як найбільш нестабільний тип, оскільки формально він конструює ідею встановлення балансу у контексті повноважень президента та прем'єра, але часто таке балансування має ситуативний характер.

З огляду на це, вчені наголошують на тому, що системи збалансованого лідерства не сприяють розвитку та консолідації демократичного режиму. Однак цю теорію можна поставити під сумнів, оскільки збалансований варіант напівпрезиденталізму робить можливою достатню фрагментацію партійної системи, що сприятиме розвитку міжпартійної конкуренції, необхідної для консолідації демократії. Однак за умови, що збалансований напівпрезиденталізм не призвів до відкату демократії на початкових стадіях транзиту, а розвиток політичної системи базується на засадах відкритої демократії, плюралізму і консенсусу. Спростовує думку, що збалансований напівпрезиденталізм є загрозою демократії, і політичний досвід функціонування деяких чинних кейсів збалансованого напівпрезиденталізму у Європі. Так, для прикладу, досвід Литви, Польщі, Румунії дає можливість стверджувати, що цей тип системи правління не лише не становить загрози демократії, а й став (принаймні раніше – у відповідний період часу) одним зі сприятливих чинників демократизації політичних режимів цих держав [20].

Саме тому вважаємо за доцільне, поруч із теоретико-методологічним аналізом, проводити дослідження відомих кейсів збалансованого напівпрезиденталізму, оскільки це дасть змогу більш цілісно говорити про особливості цієї системи правління та корелювати її потенційні ризики і перспективи з наявною політичною практикою. Особливо доцільним це є у контексті колишніх соціалістичних держав – Польщі, Румунії, Литви та Молдови, які успішно використали інструменти збалансування напівпрезиденталізму для демократизації політичного життя. Крім того, не менш важливим є дослідження перспектив та ризиків подальшого функціонування системи збалансованого напівпрезиденталізму в Україні, хоча вже історично це була не єдина опція напівпрезиденталізму в нашій державі.

Висновки до Розділу 1

У рамках першого розділу роботи здійснено спробу змістовно означити напівпрезидентську систему правління. Встановлено, що у рамках трихотомічного підходу до класифікації систем державного правління потрібно говорити про окремий тип, який окреслюємо напівпрезиденталізмом. У процесі дослідження історичних особливостей становлення напівпрезиденталізму як окремої наукової категорії узагальнено говоримо про класичні спроби окреслення терміну, головно пов'язані з іменем М. Дюверже, та подальші посткласичні спроби концептуалізації терміну. Поруч із цим, в контексті історичної еволюції терміна зафіксовано ранні спроби використання поняття напівпрезиденталізму у прив'язці до атипових систем правління, які іменуємо докласичними.

У рамках класичного підходу, головно завдячуючи теоретичним поглядам М. Дюверже, напівпрезиденталізм окреслено як таку систему правління, в рамках якої наявна посада всенародно обраного президента, який наділений значними повноваженнями, але на противагу президенту існують посади прем'єр-міністра і міністрів, які, в свою чергу, колективно відповідальні перед парламентом. На основі критики «дювержівського» концепту простежено модифікацію поглядів щодо змістовного наповнення категорії «напівпрезиденталізм», серед яких зазначено спроби дефінітивної критики напівпрезиденталізму та критики окремих атрибутів зазначеної системи правління. Визначаємо, що серед наявних спроб модифікації концепту напівпрезиденталізму значної уваги заслуговує сутнісне наповнення категорії, розроблене Р. Елгі, яке стало детермінуючим для подальшого вивчення інституційної специфіки напівпрезиденталізму в рамках посткласичного чи мінімалістського підходу до розуміння напівпрезиденталізму. Таким чином вважаємо за доцільне оперувати категорією, запропонованою саме Р. Елгі, і визначати напівпрезиденталізм у контексті наявності посади всенародно обраного президента та наявності інституту уряду, який є обов'язково колективно відповідальним хоча б перед легіслатурою.

Додатково визначено, що аналіз чинних кейсів напівпрезиденталізму дає змогу стверджувати про гетерогенність цієї категорії і її неоднорідність, що ви-

являється у специфічних моментах формальної логіки побудови відносин у системі інститутів «глава держави-уряд-легіслатура» та в особливостях їх практичного функціонування. Опираючись на наявну наукову літературу у системі цієї проблематики, визначаємо, що головню можемо говорити про класифікацію напівпрезиденталізму у рамках трьох основних підходів – формального інституційно-процесуального, фактичного політично-поведінкового і формально-фактичного. Увагу зосереджуємо саме на останньому підході, логіка якого передбачає усереднене поєднання особливостей формальних аспектів конструювання системи правління та особливостей фактичного прояву формальних аспектів у контексті політичної практики. В рамках формально-фактичного підходу, зважаючи на різний розподіл повноважень між президентами та прем'єр-міністрами у контексті дуальної виконавчої влади, прийнято говорити про високопрезиденталізовані напівпрезидентські системи, напівпрезидентські системи з сильним прем'єр-міністром та слабким президентом і системи збалансованого напівпрезиденталізму.

При цьому, в процесі дослідження увагу зосереджуємо на варіанті збалансованого напівпрезиденталізму, у якому закладена логіка існування посад президентів та прем'єрів із приблизно сумірними чи суміщеними повноваженнями, що теоретично сприяє тому, що жодний із інститутів виконавчої влади не домінуватиме у рамках виконавчого дуалізму. У ході теоретичної концептуалізації напівпрезиденталізму було усереднено, що така система може мати ряд позитивів з точки зору демократизації, оскільки теоретично виключає можливість концентрації влади в руках одного інституту. Однак, в той же момент, збалансований напівпрезиденталізм містить ряд інституційних ризиків, які можуть призвести до конфліктів у системі міжінституційних відносин і сприяти дестабілізації політичної системи. З огляду на це, відзначаємо, що деталізоване розуміння особливостей збалансованого напівпрезиденталізму потребує глибокого аналізу політичних, інституційних та поведінкових атрибутів, які проілюстровано політичним досвідом чинних кейсів збалансованого напівпрезиденталізму, особливо серед країн Центрально-Східної та Східної Європи, в тому числі й України (про що йтиметься в наступних розділах кваліфікаційної роботи).

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ, ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Причини вибору й контекст конструювання напівпрезиденталізму у посткомуністичній Європі

Напівпрезидентська система правління є найбільш поширеним сценарієм розбудови міжінституційних відносин серед країн Європи, особливо серед посткомуністичних країн Центрально-Східної і Східної Європи. Однак одразу відмічаємо, що процеси історичного становлення та подальшої політичної практики напівпрезиденталізму у регіоні дають можливість стверджувати про диверсифікацію цієї системи правління, яка накладається на умовний поділ посткомуністичних країн на країни посткомуністичного Заходу та країни посткомуністичного Сходу. На прикладі діючих кейсів напівпрезиденталізму у Центрально-Східній і Східній Європі чітко простежується диференціація окресленої системи правління на президент-парламентський тип, із домінуючою роллю інституту глави держави (характерний здебільшого для країн Східної Європи), та на прем'єр-президентський тип, який здебільшого окреслений або випадками домінування прем'єр-міністрів, або випадками збалансування повноважень інститутів виконавчої влади та є домінуючим серед країн Центрально-Східної Європи. Значний відбиток на подібний стан справ наклали історичні особливості та умови становлення нових держав (зокрема у зв'язку з руйнуванням соціалістичного блоку), які характеризувалися відмінними особливостями.

Наприкінці 80-х ХХ ст. років країни соціалістичного табору охопила глибока криза економічної, ідеологічної і політичної сфер життя. Політичне банкрутство керівництва правлячих партій, недосконалість адміністративних командних принципів управління та зміни у свідомості людей, які чітко декларували своє небажання жити за умов авторитарних політичних режимів, стали вагомими причинами, які знаменували початок трансформаційних процесів у кра-

їнах «Варшавського блоку». Важливим каталізатором таких процесів стали внутрішні зміни, які відбулися у політичній сфері СРСР. Починаючи з 1985 року, з моменту приходу до влади М. Горбачова, розпочалися процеси послаблення авторитарного режиму та поступова лібералізація політичної сфери життя, яка у історії отримала назву «перебудови». Відзначимо той факт, що важливим у цьому контексті було те, що на зміну сильному директивному керівництву приходив слабкий політичний лідер, який декларує політику «нового мислення» з притаманними їй гаслами гласності, плюралізму та всезагальної лібералізації [29]. Зміни, які відбулися у політичному середовищі СРСР, були позитивно сприйняті у таких країнах, як Польща, Угорщина, але натомість вороже взяті до уваги Румунією та НДР, які вбачали у такій політиці М. Горбачова загрозу своєму монополюльному володінню на владу. Наприкінці 80-х – початку 90-х років XX ст. стрімко почалися зміни політичної структури країн Центрально-Східної Європи [29].

Політична трансформація країн соціалістичного табору стала можливою і за умов поступового розвитку елементів громадянського суспільства, які формувалися на основі довоєнного демократичного досвіду в другій половині XX ст., навіть незважаючи на довготривалу практику існування тоталітарних й авторитарних режимів у післявоєнний період. Наприкінці 80-х рр. XX ст. у країнах Організації Варшавського договору починають формуватися громадські рухи, які декларують свою непідтримку діючій владі, яка мала недемократичний характер. Фактично це сприяло майбутнім процесам реформатування політичних систем у регіоні, адже всі ці рухи, незважаючи на певні відмінності, орієнтувалися на перехід до демократії, яка мала би, очікувано, відповідати принципам плюралізму та базуватись на цінностях поваги до прав і свобод громадян. До того ж, активізації окреслених процесів сприяли і зовнішні чинники, пов'язані з проблемами економічного та політичного характеру, які охопили СРСР та країни «Варшавського блоку» [34].

Починаючи з 1989 року, у низці країн, які належали до так званої Організації Варшавського договору і характеризувалися своїми недемократичними методами здійснення політичної влади, пройшов ряд мирних революцій, які в історії означають терміном «оксамитові» чи «переговорні революції». Таке тер-

мінологічне розмежування зумовлено дещо відмінними умовами перебігу таких демократичних революцій. Процеси у Чехословаччині, Сербії та Болгарії більш доцільно було б окреслювати як «оксамитові», адже основну роль у поваленні диктаторських режимів в окреслених країнах відіграли масові вуличні протести, зокрема у форматі мітингів та демонстрацій, яким комуністична влада не спроможна була протистояти. Натомість про перетворення у Польщі й Угорщині варто говорити у форматі «переговорних революцій», оскільки масові виступи відігравали другорядну роль [34]. Наслідком цих процесів стало те, що у ряді країн цього типу було здійснено повалення комуністичних диктаторських режимів, на зміну яким нові національні еліти розпочали процеси розбудови політичної системи на засадах ліберальної ідеології. Мирні повалення комуністичних недемократичних режимів були характерними для Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Болгарії й інших країн соціалістичного табору. Виняток із загальних тенденцій становила Румунія, характер революції у якій носив насильницький характер, внаслідок якого у результаті воєнних дій та чисельних жертв було здійснено відхід від комуністичної ідеології [29].

Натомість складні внутрішньополітичні процеси у самому «центрі» СРСР поступово призводили лиш до більшого загострення існуючих соціально-економічних і політичних проблем. Політика гласності, яка була ініційована задля сприяння стабільності політичної системі, подіяла абсолютно протилежно. По суті, громадяни, які жили у умовах постійного страху і контролю отримали можливість необмеженої свободи слова. На фоні демократизації, впровадження принципів плюралізму та гласності, викликаних політикою перебудови, на низовому рівні стихійно виникли рухи, які виступили за відділення від Радянського Союзу та створення незалежних держав. Разом із цим, політика лібералізації політичного життя призвела до конституційних змін, які значно послабили монопольну роль комуністичної партії. Так, для прикладу, у 1990 р. було проведено перші вибори до Верховної Ради УРСР на альтернативній основі, а у липні 1990 р. Верховною Радою УРСР було прийнято «Декларацію про державний суверенітет України» [29].

Паралельно націоналістичні тенденції вийшли на порядок денний у політичному середовищі таких країн, як Молдова, Азербайджан, Грузія, Узбекистан.

У Росії спостерігався ріст політичного авторитету прямого конкурента М. Горбачова Б. Єльцина. Факт існування СРСР як єдиної, цілісної держави знаходився під великим сумнівом, що і втілювалося у реальність на початку 1991 року, коли підписання угоди про створення нової міжнародної організації СНД паралельно ознаменувало кінець епохи Радянського Союзу [29].

Тобто після «оксамитових революцій», які прокотилися Центрально-Східною Європою, та розпаду СРСР, який був оплотом комуністичної ідеології на європейському континенті, активізувалися процеси розбудови суверенних держав. Відповідно перед багатьма державами постала проблема вибору відповідної системи правління, яка би найбільш оптимально сприяла розвиткові нових держав та давала можливість якнайменш конфліктно здійснити перехід від автократичних політичних режимів до демократії. Саме у цей період значно активізувався науковий інтерес до категоризації та сутнісного наповнення напівпрезидентської системи правління, яка би, поєднуючи у собі найкращі риси «чистих» президенталізму та парламентаризму і паралельно мінімізуючи ризики кожної з них, стала би найоптимальнішим варіантом для новоутворених держав [26].

Однак в силу історичного минулого і відмінностей у системі поглядів національної політичної еліти стосовно того, яким чином і у якому напрямку має відбуватися поступальний розвиток новоутворених держав, помічаємо дві різні схеми відносин між політичними інститутами у контексті дизайну міжінституційного трикутника «глава держави-уряд-легіслатура». Так, для країн посткомуністичного центрально-східного виміру Європи притаманною є парламентсько-президентська (чи прем'єр-президентська) модель напівпрезиденталізму, а натомість країни посткомуністичного Сходу Європи, які входили до складу СРСР, зробили вибір переважно на користь президентсько-парламентської моделі напівпрезиденталізму.

Вибір країн Центральної-Східної (і Південно-Східної) Європи на користь парламентсько-президентської (прем'єр-президентської, як синоніми) системи правління або в меншості випадків на користь парламентаризму був здебільшого зумовлений тим, що нові політичні еліти відразу делегували своє прагнення послабити роль одноособових лідерів, які здобули значну популярність у ході пе-

ребігу «національних революцій». Таке прагнення здебільшого було зумовлене реакцією на соціалістичне минуле і, як наслідок цього, бажанням не допустити необмеженої влади харизматичних лідерів. Запобігти монополізації влади в одних руках допомогли усталені політичні традиції, становлення яких здебільшого зумовлено попередньою історією демократичного розвитку політичних систем країн умовного «посткомуністичного Заходу» (центрально-Східна і Південно-Східна Європа), які в силу свого наближення до європейських політичних традицій мали змогу вдаліше перейняти досвід західноєвропейських сусідів. Додатково серед причин інституційного характеру, які дали змогу здійснити демократизацію політичної системи, постали такі чинники, як наявність політичної конкуренції, пропорційних/пропорційніших виборчих систем, які, в свою чергу, забезпечували ситуації, за яких президент не мав абсолютної підтримки у законодавчому органі і змоги займати першочергову роль у політичному процесі [26].

Таким чином у країнах Центрально-Східного і Південно-Східного регіонів Європи превалюють випадки парламентаризму чи парламентаризованих систем правління з домінуючою роллю парламенту і наявною посадою сильного глави урядового кабінету, який і займає визначальне місце у системі виконавчої влади, та випадки напівпрезиденталізму, де глави держав хоч і мають значні повноваження, але, розділяючи виконавчу владу з урядовим кабінетом та будучи позбавленими можливостей висловлення недовіри уряду, втрачають свої домінуючі ролі у політичному процесі, поступаючись легіслатурам.

На відміну від «західніших» посткомуністичних країн, всі країни, які постали на політичній карті світу внаслідок розпаду Радянського Союзу, першочергово обрали президентський чи президентсько-парламентський, але загалом більш президенціалізований варіанти систем правління. На відміну від політичних еліт у Центрально-Східній Європі, які першочергово усвідомили необхідність деперсоналізації влади та встановлення інститутів представницької демократії, у пострадянських країнах процеси трансформації очолили лідери, які прагнули концентрувати політичну владу у своїх руках. Це помітно навіть у контексті змістовного наповнення конституцій, які свідомо розроблялися як формальні гарантії значних президентських повноважень [33].

Разом із цим, як зазначає Б. Макаренко, серед пострадянських країн існувала внутрішня диференціація, яку виділяємо зважаючи на характеристики того політичного середовища, у контексті якого продовжили розбудову своїх держав новоутворені республіки. Таким чином вчений пропонує розділяти країни посткомуністичного «Сходу» на чотири типи, внутрішня особливість яких також, своєю чергою, детермінувала становлення системи міжінституційних відносин [26].

Перший блок країн (хоч він і зовсім не є європейським географічно і ми його розглядаємо суто побіжно) представлено азійськими країнами – Туркменістаном, Узбекистаном і Таджикистаном, – які, за висловом Б. Макаренка, ілюструють приклад тих держав, у яких й досі лишився значний пережиток традиційного патріархального суспільства, що, своєю чергою, унеможливлювало навіть сам факт думки про перехід до демократичного політичного режиму і створення відповідного інституційного каркасу, який би стимулював процеси цього трансформаційного переходу [26]. Тому для цієї вибірки країн внаслідок історичної традиції більш прийнятними виявилися системи державного правління, у розрізі яких головним політичним актором є президент, котрий зберігає у своїх руках всю повноту державної влади.

Другий блок країн представлено такими прикладами, як Білорусь, Азербайджан, Казахстан і Киргизстан. Як зазначає Б. Макаренко, у цій вибірці представлено країни, які характеризуємо різновекторними тенденціями. Вибір на користь напівпрезидентської системи правління тут супроводжувався спробами встановити політичний плюралізм, який у кінцевому випадку все-таки призвів до кінцевої концентрації влади у руках одного центру [26].

У третьому блоці країн увагу акцентовано на політичному досвіді Молдови й України, які рухаються на шляху до демократизації політичного режиму та за період трансформаційних процесів на теренах колишнього Радянського Союзу здійснили поступові переходи від президентсько-парламентських систем правління до парламентської та пізніше прем'єр-президентської у випадку Молдови або прем'єр-президентської у випадку України [25;26].

І, нарешті, останній кластер складають такі країни, як Вірменія, Росія та Грузія, які хоч і мають спільні точки дотику у контексті подібних характеристик

політичних режимів, однак мають відмінні елементи, у випадку позиціонування голів держав і наділення голів держав певними функціями [26]. І це при тому, що всі з цих країн і досі є напівпрезидентськими, але різними за конструкціями, адже: Білорусь та Росія були і залишаються президентсько-парламентськими із недемократичними політичними режимами; Грузія поступово демократизувалась і відійшла від формату президент-парламентаризму до прем'єр-президенталізму, але з прицілом на апробацію парламентаризму в майбутньому (очікувано з 2024 р., якщо у цьому контексті не відбудеться жодних політичних змін).

Відтак можемо зробити певні висновки про те, що більшою мірою типи систем правління притаманні для пострадянських і в цілому для посткомуністичних країн, детермінуються наявними в них особливостями політичного середовища і політичної традиції. Як наслідок цього, простежується варіативність та інколи протилежна логіка функціонування однакових систем правління, яка накладається на логіку диференціації посткомуністичного регіону умовно на «східну» та «західну» частину, які, відповідно й серед іншого та у встановленому нами дослідницькому розрізі, представлені Східною Європою та Центрально-Східною Європою.

2.2. Формально-правові параметри політичної географії і підстави виділення напівпрезиденталізму у Центрально-Східній та Східній Європі

Важливо, що регіон Центрально-Східної Європи є досить демонстративним на приклади здійснення трансформаційних процесів як у політичному, так і в соціально-економічному середовищі після розпаду СРСР і «Варшавського блоку». Увага до цих країн зумовлена тим, що вони демонстрували процеси модифікації систем правління, які значною мірою впливали на процеси демократизації, і, крім того, більшість з цих країн демонструє позитивний досвід економічних, культурних і політичних змін, наслідком яких стало здобуття низкою з них членства в ЄС. Однак навіть попри здійсненні трансформації та реформи регіон залишається відмінним від Західної Європи, яка демонструє значно довшу історію та рівень консолідації демократії. Окрім того, сам регіон є досить диверси-

фікованим, що було продемонстровано попередньо, зокрема шляхом аналізу історичних особливостей переходу до нових політичних систем. Відповідно, термінологічне означення регіону потребує певних уточнень.

Сучасні держави, які в колишньому були членами СРСР, і раніше соціалістичні країни, які входили до «Варшавського блоку», прийнято або раніше було прийнято (сьогодні – а особливо після вступу в Європейський Союз – політиком деяких із цих держав часто виступає проти такого позначення) окреслювати терміном «посткомуністичні країни». Однак, за зауваженнями деяких дослідників, окреслювати специфіку регіону шляхом використання терміну «посткомуністичність» є проблематично. У цьому випадку автори апелюють до факту, що ці країни рухаються в кардинально різних напрямках, що засвідчують особливості політичної, соціальної й економічної систем. Така варіація відображає і структурні відмінності держав регіону ще до встановлення комуністичних режимів [25; 72]. Тому якщо географічно доцільно говорити про всі посткомуністичні і в тому числі пострадянські держави у контексті якогось одного умовного регіону Східної Європи, то, враховуючи політичні та культурні аспекти, таке ототожнення не цілком вірне і потребує розрізнення на Центрально-Східний і Східний регіони Європи.

Після завершення Другої світової війни умовний регіон Східної Європи (хоч суто географічно він не цілковито був східною, а великою мірою центральною Європою) за узагальненою думкою включав всі ті країни, які були членами СРСР, і країни за межами СРСР, які перебували під його впливом з огляду на факт існування там комуністичної ідеології (так званий «Варшавський блок»). Одним із перших, хто розвінчав таке бачення, був М. Кундера, який у 80-х рр. ХХ ст. наголосив, що доцільно говорити про два субрегіони геополітичного «сходу» Європи – Центральну (зокрема Центрально-Східну, бо є ще Центрально-Західна) Європу і, на противагу, їй Східну Європу. Відповідно, Східна Європа окреслена радянськими країнами, а натомість Центральна Європа головно об'єднує територію Польщі, Угорщини і тогочасної Чехословаччини тощо [34]. Така варіація зумовлена тим, що хоч географічно останні належать до Центрально-Східної Європи, однак за історичними особливостями розвитку та специфікою політичної культури вони наближені до країн Західної Європи.

Таке розрізнення стало помітнішим з початком трансформаційних процесів і поглибилося політичними та соціально-економічними підставами. Доцільність варіації регіону на соціально-політичному підґрунті була визнана країнами Заходу, адже вже на початку 90-х рр. XX ст. країни, які не входили до радянського блоку, стали основною регіону Центральної чи Центрально-Східної Європи, а натомість колишні республіки СРСР – Східної Європи. Дослідники відмічають, що територію Центральної чи Центрально-Східної Європи узагальнено можна вважати регіоном, який завершив етап інституціоналізації демократії, навіть попри наявні тенденції авторитарного характеру у деяких з них (причому навіть після вступу в Європейський Союз і після 2010 р.), про які сьогодні можна говорити на підставі політичного досвіду. Тому регіон Центральної чи Центрально-Східної Європи варто розширити, включивши до його числа ряд країн, які географічно лежать у Східній і Південно-Східній Європі (країни Балтії, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія, Словенія, Хорватія) [34]. Саме тому ми вважаємо за більш доцільне, компліуючи політичні та географічні моменти, окреслювати Центрально-Східну Європу межами тих сучасних країн, які історично не входили до складу СРСР, і країнами Балтії, які після розпаду СРСР не увійшли до складу СНД, а на сьогодні є членами Європейського Союзу. Тоді як Східна Європа охоплює суто пострадянські країни (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Росія, Молдова, Україна), без врахування держав, які географічно розташовані в Азії.

Окрім уточнень стосовно окреслення меж регіону, не меншої уваги заслуговують питання інституційного вибору, із якими стикнулися нові держави після «соціалістичного колапсу» в Європі. Історичні тенденції і процеси, які охопили країни соціалістичного табору, поступово призвели до виникнення ряду нових незалежних держав, які мали починати розбудовувати політико-правове середовище і приймати відповідні конституційні акти, які б детермінували специфічні особливості взаємодії політичних інститутів і міжінституційних відносин у рамках відповідних систем правління. Ці процеси мали вирішальний вплив на подальший політико-інституційний розвиток новостворених та суверенних держав.

Попри схожі передумов формування нових інституційних практик, зазначаємо про варіативність шляхів розвитку новоутворених держав, які надавали перевагу різних форматам розбудови міжінституційних відносин, що фіксували у конституційних актах вже незалежних держав. Примітно, що на сьогодні у регіоні Центрально-Східної та Східної Європи, з часу розпаду «Варшавського блоку», історично репрезентовано або раніше було репрезентовано всі типи систем правління, виокремлені в рамках трихотомічного підходу, про який згадувалося раніше. Так, президентська система правління історично була апробована в Азербайджані (1991–1995 рр.), Білорусі (1994–1996 рр.), Грузії (1995–2004 рр.) та Україні (1995–1996 рр.). Очевидно, що ця система правління була репрезентована винятково у Східній Європі, в якій конституційні процеси першочергово були спрямовані на посилення ролі президентів у політичному житті, що стало прямим наслідком довгого перебування в умовах недемократичного режиму. За логікою парламентаризму поточно функціонують Албанія, Боснія і Герцеговина, Естонія, Угорщина та Латвія, а натомість історичними кейсами парламентаризму, в рамках використовуваного нами підходу, є Чехія (1993–2012 рр.) і Словаччина (1992–1999 рр.), Молдова (2001–2016 рр.) та умовно (як квазі-парламентаризм) Білорусь (1991–1994 рр.). Відмічаємо, що територією поширення парламентаризму є переважно Центрально-Східна Європа, в якій конституційні процеси були спрямовані на послаблення ролі глав держав і посилення ролі прем'єр-міністрів та легіслатур, що теоретично сприяє демократизації політичного процесу.

Окремої уваги заслуговує питання поширення напівпрезиденталізму серед країн Центрально-Східної та Східної Європи. Інтерес до напівпрезиденталізму зумовлений тим, що він являє собою окремий і самостійний тип системи правління, який теоретично поєднує у собі ознаки президенталізму і парламентаризму, теоретично мінімізуючи ризики і примножуючи переваги кожної з них. Повторно відмічаємо, що виокремлення напівпрезиденталізму у регіоні варто здійснювати на підставі врахування особливостей обрання глави держави та моментів колективної відповідальності урядових кабінетів. Перевірка цих моментів здійснюється шляхом аналізу чинних конституцій і передбачає, що напівпрезиденталізм має бути окреслений такими атрибутами, як всенародне обрання гла-

ви держави і колективна відповідальність урядового кабінету першочергово чи обов'язково перед легіслатурою (може бути відповідальним і перед легіслатурою, і перед главою держави), а відтак дуалізм виконавчої влади (поділ виконавчої влади між президентом й урядовим кабінетом на чолі з прем'єр-міністром).

Накладання описаних патернів дає можливість стверджувати про значну політичну географію напівпрезиденталізму у досліджуваному регіоні. Чинні конституції дають можливість говорити про напівпрезидентські системи правління наступних держав: Литва (з 1992 р.), Польща (з 1990 р.), Чехія (з 1999 р.), Румунія (з 1990 р.), Словенія (з 1991 р.), Словаччина (з 1999 р.), Хорватія (з 1990 р.), Болгарія (із 1991 р.), Македонія (з 1991 р.), Сербія (з 2006 р.), які відносимо до Центрально-Східної Європи, та Україна (з 1996 р.), Молдова (1991 – 2001 рр., з 2016 р.), Білорусь (з 1996 р.), Росія (з 1993 р.), Азербайджан (з 1995 р.), Грузія (з 2004 р.), які відносимо до регіону Східної Європи (суто історичні випадки, як то Вірменію, ми до уваги не беремо).

Однак така широка політична географія напівпрезиденталізму не означає, що всі окреслені кейси функціонують подібним чином. Апелюючи до напівпрезиденталізму на підставі конституційно закріплених норм, помилковим буде стверджувати про те, що атрибути політичної практики, які стосуються ролі президентів і прем'єрів у політичному житті, зіставлення повноважень у форматі дуалізму виконавчої влади, взаємовідносини між органами законодавчої та виконавчої влади, будуть аналогічними для всіх окреслених випадків. Тому доцільно говорити про варіативність напівпрезидентської системи правління у регіоні.

На варіативність напівпрезиденталізму вказують історичні особливості та причини вибору цієї системи правління. Для прикладу, після розпаду СРСР та колапсу «Варшавського блоку» напівпрезиденталізм майже зразу був інкорпорований у Польщі, Литві, Болгарії, Румунії, Росії, Молдові тощо, а натомість в Україні процес конституційної інженерії значно затягнувся, зважаючи на факт прийняття та впровадження в життя відповідної системи правління лише за декілька років після здобуття незалежності. Крім того, такі країни, як Чехія, Словаччина, Білорусь тощо встановили напівпрезиденталізм у результаті пошуків оптимального інституційного «стану», шляхом апробації різних систем правління,

які передували напівпрезиденталізму. Врешті, як було відмічено попередньо, історичний досвід та політична культура сприяли тому, що при написанні конституцій лідери і політикум нових держав керувалися різними мотивами. Так, країни Східної Європи орієнтувалися (переважно не завжди) на введення посади всенародно обраного президента для того, щоб посилити роль конкретного лідера у політичному процесі. Мотиви ж представників Центрально-Східного регіону Європи носили дещо інший характер і характеризувалися внутрішньої диверсифікацією залежно від досліджуваної країни. Для прикладу, у Польщі закріплення положення про всенародні вибори глави держави було зумовлене необхідністю встановлення компромісу між політичними елітами. Натомість посада слабого президента конструювалася колишньою елітою, яка розуміла свою неможливість перемогти на виборах. Своєю чергою, в Румунії і Хорватії еліти навпаки розуміли свою спроможність перемогти у результаті виборів, а тому орієнтувалися на посилення ролі президентів [16].

Окреслена логіка накладається і на варіативності напівпрезиденталізму на підставі формальних атрибутів й патернів політичної практики. Типовим для регіону є розрізнення напівпрезиденталізму на президент-парламентський і прем'єр-президентський (парламентсько-президентський) типи. Причому вибір Росії, Білорусі й Азербайджану на користь першого (адже вони й досі є президентсько-парламентськими) був безпосередньо зумовлений рядом чинників, окреслених попередньо, і негативно корелює з рівнем демократії у цих країнах. Президент-парламентська напівпрезидентська система в окремі періоди розвитку була також характерною для України, Хорватії, Грузії і Вірменії (остання перестала бути напівпрезидентською в 2017 р., ставши парламентською). Варто відзначити, що історичний розвиток напівпрезиденталізму в Україні характеризується чергуванням фаз президент-парламентаризму та прем'єр-президенталізму, що є наслідком неодноразових конституційних змін, ініційованих президентами. На противагу, прем'єр-президенталізм наразі у досліджуваному регіоні характерний для Болгарії, Грузії, Литви, Молдови, Македонії, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, України, Хорватії, Чехії тощо, а відтак він є переважаючим типом у рамках формальної типологізації напівпрезиденталізму.

Однак, разом із цим, не варто розглядати гетерогенність напівпрезиденталізму лише у рамках формальної типології, оскільки суттєві відмінності ілюструють фактичні особливості міжінституційних відносин у країнах регіону. Цілком зрозуміло, що внутрішня специфіка окреслених кейсів напівпрезиденталізму є варіативною внаслідок відмінностей між урядовими кабінетами, специфікою дуалізму влади й силою президентів і прем'єр-міністрів. Показовою у контексті дослідження варіативності напівпрезиденталізму може слугувати і формально-фактична типологія, яка дає підстави виокремлювати президенціалізовані напівпрезидентські систем з посадою сильних президентів (більшою мірою вони характерні для Азербайджану, Білорусі, Росії, а також для деяких інших кейсів суто історично), парламентаризовані напівпрезидентські систем з домінуванням інституту прем'єр-міністра (Чехія, Словаччина, Словенія, Македонія, Болгарія, Хорватія тощо) та збалансовані напівпрезидентські системи, про які ми детально говоритимемо нижче.

Адже ми вважаємо, що саме останній тип становить особливий дослідницький інтерес, оскільки аналіз чинних кейсів збалансованого напівпрезиденталізму в Європі і світі загалом дає змогу говорити про ключові атрибути та ефекти цього формату системи правління. Крім цього, це дає належні підстави встановлювати перспективи його розвитку у тих країнах, які перебувають на шляху політичного транзиту. Фіксуємо, що в регіоні Центрально-Східної Європи збалансований напівпрезиденталізм, причому що цікаво винятково у рамках прем'єр-президентського типу, властивий для Польщі, Литви, Румунії і частково для Молдови й України, які перебувають на шляху до встановлення демократії або її розширення і консолідації з суто електоральної демократії (уточнюємо, що збалансований напівпрезиденталізм частково був властивий і для Грузії, однак не включаємо цей кейс до аналізу, враховуючи той факт, що Грузія почала парламентаризуватись і очікувано має стати парламентською республікою в 2024 р.). Саме тому увагу в наступних частинах роботи буде зосереджено саме на історичних особливостях структурування і чинній інституційній специфіці функціонування напівпрезиденталізму саме в цих країнах – кейсах його збалансованого формату.

2.3. Історичні та конституційні особливості вибору і дизайну збалансованого напівпрезиденталізму у Центрально-Східній

Після розпаду СРСР та системи «Варшавського блоку» на європейському континенті, як вказано вище, розпочався масштабний конституційний процес чи процес конституційної інженерії. У ході трансформаційних перетворень складність конституційного процесу супроводжувалася відмовою від недемократичних практик і необхідністю теоретизації нової моделі інституційної системи, яка б сприяла демократизації політичного режиму. Принаймні таку візію суспільно-політичного процесу мала громадськість і частина (якщо не увесь) політикуму. Незважаючи на спільні історичні особливості становлення молодих суверенних держав, можемо зауважити, що країни репрезентували свої унікальні практики перебігу конституційних процесів, що здебільшого і відобразилося на специфічних особливостях розвитку цих держав сьогодні. Такі відмінності стосуються як часових проміжків перебігу конституційних реформ, так і сутнісних характеристик змістовного наповнення конституцій, на основі яких відбувалося конструювання відповідного інституційного каркасу і систем міжінституційних відносин у рамках збалансованого напівпрезиденталізму в Центрально-Східній і Східній Європі, зокрема в Польщі, Румунії, Литві й Україні.

Вагоме значення для початку політичних перетворень у Польщі мали події початку 80-х рр. ХХ ст., коли поступово почали формуватися засади впливу громадянського суспільства на політичні рішення, які наприкінці цієї декади стали основою радикальних перетворень. Упродовж періоду існування комуністичного режиму ключовим актором політичної системи була Польська об'єднана робітничая партія, яка фактично зберігала за собою право на монопольне управління політичними процесами. Інститут політичних партій і принципи плюралізму та політичної участі були фактично знівельовані. У 1980 р. утворилася незалежна профспілка «Солідарність», яка після офіційної реєстрації 1981 р. стала першою опозиційною до комуністичної влади організацією. Поступово вона нарощувала важелі впливу і трансформувалася у масовий суспільно-політичний рух, що декларував вимоги докорінної зміни усіх аспектів соціально-політичного життя [34].

Із появою масової опозиційної сили Польська об'єднана робітнича партія поступово почала втрачати свої домінуючі позиції у суспільстві. Ці процеси загострювалися і внутрішніми конфліктами у владній структурі, де одна політична група відстоювала необхідність користуватися авторитарними методами управління, а інша навпаки виступала за послаблення політичного режиму, трансформуючи існуючу систему шляхом переговорів із опозицією. На фоні наростаючих тенденцій Польська об'єднана робітнича партія заборонила діяльність «Солідарності» й інших організацій подібного типу. Однак такий крок не зупинив процеси лібералізації суспільного життя, бо було створено підпільні організації, які займалися розповсюдженням літератури, пропагування ідей свободи, декларували свою опозиційну до влади позицію, не будучи офіційно зареєстрованими. З огляду на це, діючий режим втрачав підтримку, до того ж негативно на імідж влади впливали економічні проблеми, які не були вирішені [34].

Про початок системних змін можна говорити після організації переговорного процесу між комуністичною владою й опозицією у форматі «круглого столу». Конституційний процес у Польщі фактично детермінований необхідністю досягнути певного політичного компромісу задля усунення проблем, які доторкнулися як політичного, так і соціально-економічного життя. Результатом цих переговорів стало прийняття комплексних поправок до соціалістичної конституції 1952 р. Зокрема передбачалося відновлення посади президента зі значними повноваженнями, який, щоправда, обирався у парламенті, створення другої палати парламенту – Сенату, – вибори до якої мали відбуватися демократичним шляхом. Логіка, закладена у конституційних поправках 1989 р., передбачала поступовий перехід до парламентаризму. Крім того, опозицію було поновлено у своїх правах, а основними принципами майбутньої трансформації визнано цінності політичного плюралізму [16]. Ці процеси поклали початок майбутнім докорінним політичним реформатуванням, чому позитивно сприяли і ті проблематичні процеси, які охопили не лише Польщу, а й увесь «Східний блок».

У конституцію в 1989 р. неодноразово вносилися поправки, з метою впровадження ширших принципів демократії. Так, у вересні 1990 р. внаслідок чергової зміни було зафіксовано всенародну виборність президента, що знамену-

вало відхід від попередньо ініційованої парламентської системи правління. Однак більш вагомим був факт прийняття у 1992 р. так званої «Малої Конституції» Польщі, яка формально закріпила основні атрибути напівпрезидентської системи правління в державі. «Мала Конституція» передбачала створення моделі, яка мала поєднати у собі принципи так званого раціоналізованого парламентаризму і президентської системи правління. «Мала Конституція» Польщі репрезентувала каркас міжінституційних відносин, який ліг в основу нині діючої Конституції Польщі, прийнятої у 1997 р. Потрібно зауважити, що період правління першого всенародно обраного президента Л. Валенси ілюстрував конфліктність у системі міжінституційних відносин, особливо у контексті протистояння президента інститутам парламенту й урядовому кабінету на чолі із прем'єром. Помітним були спроби президента Л. Валенси посилити свій вплив в умовах підтримки урядового кабінету більшістю у парламенті, яка ідеологічно була супротивником президента [28; 51]. Тому розробка нової цілісної конституції мала на меті стабілізувати відносини між ключовими інститутами влади.

На факт встановлення напівпрезидентської системи правління вказували статті конституції, які закріпили посаду президента, котрий обирається шляхом всенародних виборів, та ілюстрували можливість парламенту впливати на формування і розпуск урядових кабінетів. Тобто відбулося конституційне структурювання напівпрезиденталізму у прем'єр-президентському форматі. Окрім цього, відзначаємо, що творці конституції орієнтувалися на встановлення збалансованої системи без явного домінування президента, прем'єра чи парламенту, тобто формально закріплено більш-менш сумірні повноваження окреслених інститутів влади. Тим не менше, зважаючи на попередні спроби президента посилити свій вплив, новою конституцією передбачено зменшення повноважень президента, які стосувалися його можливостей призначати міністрів, ініціювати недовіру урядовому кабінету, розпускати легіслатуру, а також було зменшено кількість голосів парламенту, необхідних для подолання вето президента [50; 69].

Політичні процеси у комуністичній Європі не оминули й Румунію, однак, якщо у польському варіанті характерним було мирне повалення комуністичного ладу, шляхом переговорних процесів, то Румунія є єдиним історичним випа-

дком збройного повалення авторитарного режиму у регіоні. В 1989 р. у м. Тімішоара відбулися масові антиурядові демонстрації, які були жорстоко придушені місцевою владою і призвели до сотні жертв серед демонстрантів. Незабаром антиурядові виступи охопили Бухарест, де відбувалися не менш запеклі вуличні зіткнення між демонстрантами і силами державної безпеки. Результатами революції стало повалення диктаторського режиму Н. Чаушеску й усунення від влади комуністичної партії, а влада перейшла до сформованого в результаті повстання «Фронту національного порятунку», на чолі з Й. Ілієску. Варто зауважити, що Й. Ілієску був членом Румунської Комуністичної партії, але був виключений з неї, адже Н. Чаушеску бачив у ньому свого прямого конкурента. Фактично у Румунії не пройшло якісного оновлення влади, оскільки право визначати політичний процес перейшло суто до менш радикальних представників колишньої соціалістичної еліти [29; 50].

Тим не менше, орієнтовано через два роки після падіння соціалістичного режиму, у 1991 р., Румунія прийняла свою демократичну конституцію, яка мала позначити початок переходу до демократії та створити конституційні підстави для якісного перебігу цього процесу. Однак це навряд чи могло бути досягнуто, зважаючи на румунські політичні обставини. У 1990 р. відбулися вибори до румунського парламенту, результатом яких стала беззаперечна перемога «Фронту національного порятунку», і вибори президента, на яких впевнену перемогу здобув саме Й. Ілієску. Результати «Фронту національного порятунку», очолюваного колишньою соціалістичною елітою, забезпечили партії абсолютну більшість у парламенті. Таким чином «Фронту національного порятунку» вдалося отримати контроль над усіма ключовими інституціями. Позначилося це і на конституційних процесах, оскільки конституція здебільшого відображала ідеологію та політичне бачення подальшого розвитку держави з боку «Фронту національного порятунку» [50].

Й. Ілієску користувався значною популярністю у Румунії після повалення режиму Н. Чаушеску та цілком усвідомлював потенційні можливості свого виграшу і виграшу своєї політичної сили на наступних виборах, що відіграло немало роль у виборі відповідного інституційного дизайну румунської системи пра-

вління [16]. Збалансований напівпрезиденталізм, з формальним закріпленням приблизно однакових повноважень президента, прем'єр-міністра на чолі урядового кабінету і легіслатури, давав можливість встановити конституційний фасад системи стримувань і противаг зі збалансуванням акторів виконавчої влади, але в той же момент президент міг реалізовувати фактичні повноваження, які значно перевищували формальні. Напівпрезиденталізм у його збалансованому форматі став найбільш вигідним саме для Й. Ілієску, який розумів, що в силу інституційної практики Румунії і фактичного контролю над більшістю у парламенті та прем'єр-міністром від правлячої політичної партії, йому фактично вдасться зберегти домінуючу роль у системі міжінституційних відносин [75; 86].

За конституцією 1991 р. у Румунії передбачено напівпрезидентську систему правління. Підставами виокремлення напівпрезиденталізму є положення про виборність президента народом (ст. 81) і колективну відповідальність урядового кабінету винятково перед парламентом. Окрім того, передбачено, що президент може пропонувати посаду прем'єр-міністра чи ініціювати розпуск парламенту, однак лише за підтримки таких рішень більшістю у парламенті (ст. 85) [76]. Результатом конституційної інженерії стало те, що президент, маючи народну легітимність нарівні із парламентом, в силу своєї всенародної виборності, був включений у систему виконавчої влади, яку формально представлена прем'єр-міністром й урядом, колективно відповідальними перед парламентом. Така конструкція мала на меті збалансувати відносини між інститутами виконавчої та законодавчої влади для того, щоб виключити потенційні кризові моменти.

Процеси розвитку демократичних і національних рухів не минули і країни, які входили до складу Радянського Союзу. Подібні тенденції виразно помітно на прикладі країн Балтії, в яких з процесами перебудови значно активізувалися процеси розвитку громадянських рухів, котрі першочергово наголошували на необхідності здобуття автономії у складі Радянського Союзу, а згодом задекларували мету здобуття незалежності. Так, приміром, у Литві досить популярним став рух «Саюдіс», заснований у 1989 р. як рух за автономію Литви, який об'єднав представників литовської інтелігенції. У 1990 р. в Литві відбулися перші альтернативні вибори до парламенту, у результаті яких рух за незалежність

«Саюдіс» здобув абсолютну більшість мандатів. Одним із перших та найважливіших рішень парламенту нового скликання стало прийняття Акту про відновлення незалежності Литви. У той же час парламентом ухвалено Тимчасовий основний закон Литовської республіки, що виконував роль тимчасової конституції [36].

Очевидно, що вихід із Радянського Союзу і здобуття Литвою незалежності актуалізували питання конституційного оформлення політичної системи. Варто зауважити, що Литва відкинула варіант створення конституції шляхом доповнення конституції радянського періоду, адже остання була сконструйована під посаду сильного авторитарного лідера/центру, що є неприпустимим для держави, яка декларувала своє бажання демократизації політичного життя. Окрім того, політичні еліти відмовилися і від перегляду конституції 1922 р. Тому перед новою владою постало завдання створення нового конституційного проєкту, який, фіксуючи формат відповідної взаємодії між політичними інститутами, якнайкраще би сприяв розвитку демократичних тенденцій [36; 50].

Конституційний процес Литви пройшов декілька етапів. Попередньо було зазначено, що роль тимчасової конституції виконував Тимчасовий основний закон Литовської республіки, в якому чітко декларувалися демократичні принципи здійснення державної влади, а інституційні індикатори давали змогу говорити про парламентську систему правління. Однак при розробці конституції основні проблеми актуалізувалися навколо майбутньої ролі президента. В рамках одного варіанту було передбачено посаду президента, який мав бути підтриманий більшістю парламенту, тобто не шляхом всенародних виборів, що теоретично зменшувало повноваження президента і відповідало парламентському типу системи правління. На противагу цьому було актуалізовано думку про необхідність створити конституцію з більш сильними президентськими елементами, озвучену головою Верховної Ради Литви В. Ландсбергісом. Зважаючи на те, що більшість у парламенті мала фракція «Саюдіс», подальша розробка конституції здійснювалась у більш президентському, ніж парламентському напрямі [31; 33; 50].

Результатами окреслених пошуків стало прийняття в 1992 р. Конституції Литви, яка шляхом компромісу між політичними елітами закріпила напівпрезидентську систему у її прем'єр-президентському форматі, яка мала на меті зба-

лансувати відносини між інститутами виконавчої та законодавчої влади. Відповідно, для посилення ролі президента наголошувалося на виборності посади шляхом всенародного голосування (ст. 78) терміном на п'ять років, а натомість роль легіслатури посилювалася за рахунок того, що за нею закріплювалися основні повноваження стосовно формування і відставки урядових кабінетів (ст. 67) [58]. Таким чином на етапі створення конституції розглядалися варіанти парламентаризму, президенталізму і різні варіанти напівпрезиденталізму, однак вибір на варіанті збалансованого напівпрезиденталізму був зумовлений не розглядом цього типу як найоптимальнішого, а як компромісного варіанту у неоднорідному литовському політичному середовищі.

Політика перебудови мала безпосередній вплив і на політичні процеси у Молдові. В 1990 р. Верховна Рада Молдови ухвалила Декларацію про суверенітет Молдавської РСР, а в 1991 р. Молдова постала як незалежна держава. Після колапсу СРСР Молдова спочатку використовувала адаптовану Конституцію 1978 р., точково оновлюючи «старі» інституційні конфігурації. Приміром, в 1990 р. парламент Молдови запровадив посаду президента з обмеженими повноваженнями. Поступово інститут президента було посилено шляхом введення прямих виборів, оскільки, як відомо, першого президента Молдови М. Снегура спочатку обрала Верховна Рада, а лише пізніше він отримав мандат довіри від громадян Молдови. Фактично конституційний процес у перші роки незалежності не був достатньо активізований, як це було характерно для попередніх випадків [29].

Питання створення нової конституції активізувалися винятково після парламентських виборів 1994 р. Конституційний процес був ініційований головою новообраної Верховної Ради П. Лучинським, на якого і була покладена відповідальність з розробки конституційного проекту. Не менш важливим є і той факт, що у процесі конституційної інженерії за зразок було використано систему міжінституційних відносин, зафіксованих румунською конституцією. Відповідно, при розробці автори орієнтувалися на посилення ролі президента, зокрема з огляду на потенційну можливість у майбутньому отримати цю посаду [50]. Тому прийнята у 1994 р. Конституція Молдови закріпила напівпрезидентську систему правління, яка певною мірою була орієнтована на впровадження посади сильного

президента, однак формальний розподіл компетенцій між президентом, урядовим кабінетом на чолі з прем'єром та легіслатурою вимагав від них постійної кооперації для запобігання політичних криз. За конституцією президент обирався на всенародних виборах на фіксований термін, за главою держави було закріплено право номінувати прем'єр-міністра, кандидатура якого мала бути схвалена парламентом, а також було передбачено право розпускати легіслатуру в разі її неспроможності проголосувати за запропонований президентом склад уряду [78].

Однак суперечливість цього період проявлялася у постійних спробах президента П. Лучинського посилити свій вплив, що викликало негативну реакцію парламенту. Внаслідок конституційних поправок у 2000 р. напівпрезиденталізм в країні було переформатованого на «чистий» парламентаризм, силу президента у форматі якого було номінально зменшено шляхом зміни способу обрання президента. У цьому варіанті президент обирався шляхом голосування за кандидатуру у парламенті. Окрім того, поправки скасували право президента брати участь у засіданнях кабміну, право ініціювати зміни до основного закону, обмежили роль президента і під час висування кандидатури на посаду прем'єр-міністра. Однак зважаючи на тогочасну інституційну і політичну практику Молдови (однопартійну перемогу на парламентських виборах Комуністичної партії), президент від цієї партії навіть за умови виборів у легіслатурі зберігав значний вплив, зважаючи на партійну композицію у парламенті та приналежність президента до домінуючої політичної сили [78].

Однак подальший політичний досвід Молдови проілюстрував, що можливі випадки, коли результати парламентських виборів не дають можливості одній з партій одноосібно підтримати свого кандидата на посаді президента, причому у випадку, коли ускладнюються процеси переговорів з іншими партіями, підтримка яких необхідна для обрання президента. Як наслідок, елементи парламентаризму в умовах молдовської практики не завжди позитивно інкорпоровалися у політичний процес, що неодноразово призводило до підняття питання про повернення до варіанту напівпрезиденталізму.

Фактичні кроки з повернення до напівпрезиденталізму було здійснено в 2016 р., коли Конституційний суд Молдови визнав перехід до парламентської сис-

теми у 2000 р. неконституційним, вказавши, що ухвалення відповідного рішення відбувалося з порушеннями зі сторони депутатів парламенту. Відповідно, рішенням Конституційного суду було передбачено повернути попередню редакцію ст. 78 конституції, за якою «президент обирається шляхом вільного, загального, рівного, прямого і таємного голосування». Це є однією із підстав говорити про Молдову у контексті напівпрезиденталізму. Доцільність такого структурування вказує і ст. 66 чинної конституції, у якій підкреслено, що парламент наділений повноваженнями здійснювати парламентський контроль за виконавчою владою, що, своєю чергою, дає підстави стверджувати про прем'єр-президентський тип напівпрезиденталізму [63].

Окремого розгляду заслуговує історичний досвід конструювання напівпрезиденталізму в Україні, адже процеси конституційного проектування в нашій державі значно затягнулися порівняно з досвідом попередніх держав. З моменту здобуття незалежності в 1991 р. Україна боролася з важливими конституційними питаннями з приводу збалансування посад президента, прем'єр-міністра і голови парламенту. Конструювання відповідного інституційного каркасу вирізнялося своєю хаотичністю, а єдиною загальноприйнятною точкою було введення посади обраного президента, однак це не знімало питань стосовно взаємодії інституту глави держави з іншими органами виконавчої і законодавчої влади.

При створенні конституції питання здебільшого були зосереджені на тому, чи варто наділяти президента більшими повноваженнями, ніж парламент, що, у свою чергу, призвело до конструювання напівпрезидентської системи правління, інституційний каркас якої радше був спрямований на задоволення інтересів окремих політиків і владної еліти, яка свідомо інкорпоровала цей варіант, зважаючи на фактичний (однак, на жаль, не конституційний – що не завжди розумілось творцями конституції) досвід П'ятої Республіки у Франції, для якої характерною є посада сильного президента. Факт прийняття Конституції в 1996 р. став історичною подією в Україні. Документ номінально мав на меті збалансувати права президента і парламенту, але в тексті все-таки знайшли відображення спроби президента Л. Кучми ініціювати значний вплив президента на політичну систему. Згідно тексту конституції президент обирався всенародно і був виключно головою держави, номінально не будучи главою виконавчої влади.

Крім того, було передбачено дуалістичну виконавчу владу, а політичні інститути було відносно зрівноважено у положеннях про те, що президент мав право за згодою парламенту призначати прем'єр-міністра та деяких міністрів, однак президент не мав права розпустити парламент, а право на відставку уряду мали і президент, і парламент [33; 50].

Напівпрезидентська система правління в Україні була введена у 1996 р., але не надто стабілізувала інституційні відносини. Історія становлення напівпрезиденталізму в Україні характеризується циклічними фазами чергування президент-парламентських і прем'єр-президентських типів напівпрезиденталізму. Останні конституційні зміни, які стосувалися змін у системі інституційних відносин, було здійснено 2014 р., коли рішення визнати повернення до моделі президент-парламентаризму в 2010 р. було анульовано українським парламентом [17], на підставі чого Україна знову стала парламентсько-президентською чи прем'єр-президентською. Таким чином підставами для окреслення напівпрезиденталізму в Україні поточно є ст. 103 конституції, згідно з якою президент вибирається шляхом прямих виборів, і ст. 85, яка деталізує повноваження парламенту, в системі яких вагоме місце мають повноваження Верховної Ради затверджувати на урядові посади кандидатів, яких пропонує президент. Врешті, визначальне значення має ст. 87 конституції, яка окреслює, що за легіслатурою закріплено право розглядати питання про колективну відповідальність/відставку урядового кабінету [7]. Всі ці параметри дають змогу говорити про прем'єр-президентський формат напівпрезиденталізму, в рамках якого можна деталізовано розглядати особливості і подальші перспективи збалансування дуалізму виконавчої влади.

Отже, в цілому відмічаємо, що історичні умови конструювання напівпрезиденталізму, зокрема у форматі збалансованого напівпрезиденталізму, демонструють варіативність особливостей становлення цього типу системи правління в окресленому й аналізованому нами регіоні. Дослідження конституційних практик є важливим для окреслення чинних кейсів напівпрезиденталізму і розуміння формальної логіки конструювання цієї системи правління з огляду на ті цілі, які ставлять перед собою політичні еліти. Тому формальні аспекти потребують верифікації на підставі врахування політичної практики, яка демонструє специ-

фічні обриси збалансованого напівпрезиденталізму і фіксує різні варіанти його перебігу у окресленому регіоні.

Висновки до Розділу 2

Після подій на території Європи, які ставили за мету спробу трансформації існуючих авторитарних політичних режимів, і після розпаду СРСР на території Східної і Центрально-Східної Європи постали нові незалежні держави. Перед політичними елітами, які декларували необхідність докорінної перебудови політичної системи та демократизації політичного режиму, постала проблема вибору найбільш оптимальної моделі державного управління, у контексті якої відбувався би подальший поступовий розвиток держав. Наслідком таких кардинальних перетворень на політичній карті Європи, у свою чергу, стало те, що значно активізувався конституційний процес на теренах посткомуністичної Європи. Перед незалежними державами постала проблема створення такого конституційного дизайну, який би якнайкраще відповідав умовам політичного середовища і забезпечував певну стабільність у системі відносин між інститутами законодавчої та виконавчої влади й глави держави тощо.

Розглядаючи етапи конструювання систем правління на посткомуністичному просторі Європи, відмічаємо той факт, що більшість незалежних держав обрали для себе сценарії розвитку політичної системи у рамках саме напівпрезидентської системи правління, яка, поєднуючи найкращі і водночас мінімізуючи найгірші ознаки президенталізму й парламентаризму, з передбаченими у ній механізмами дуалізму виконавчої влади, планувалась як найоптимальніший варіант для новоутворених держав. Однак, у той же момент, відмічаємо гетерогенність напівпрезидентської системи серед посткомуністичних країн Європи, що досить простежуємо і в контексті конструювання різних варіантів напівпрезиденталізму. Зокрема, умовний посткомуністичний «Схід» свідомо орієнтувався на створення такої моделі відносин між інститутами, за якої була би посилена роль глави держави, що відображено у виборі в більшості випадків президент-парламентської системи, яка успішно корелюється із високопрезиденталізована-

ний типом напівпрезиденталізму. Натомість посткомуністичний «Захід» у процесі інституційного конструювання прагнув зменшити роль політичних лідерів та мінімізувати ризики сильної персоналізації влади, що призвело до закріплення конституційних атрибутів прем'єр-президенталізму, який у більшості випадків зіставляються із парламентаризованими і збалансованими напівпрезидентськими системами. Зважаючи на дослідницький інтерес саме збалансованого напівпрезиденталізму виявлено, що формально і поточно він є апробованим у Польщі, Литві, Румунії, Молдові й Україні як прем'єр-президентських системах.

Доведено, що конституційні процеси в окреслених країнах характеризуються варіативністю. Це простежується в історичних передумовах, які призвели до повалення авторитарних режимів та відновлення/встановлення незалежності, адже: Румунія стала унікальним випадком, де повалення диктаторського режиму мало збройний і насильницький характер, а натомість у Польщі консенсусу було досягнуто шляхом переговорів між правлячими й опозиційними політсилами. Крім того, у випадку Польщі, Литви та Молдови політичні еліти у процесі конституційного конструювання виходили з необхідності встановити такий тип системи правління, який максимально сприяв би демократизації політичного режиму, а натомість у випадку Румунії й України вибір на користь напівпрезиденталізму був найоптимальнішим варіантом, бо, з одного боку, демонстрував необхідний для громадськості механізм розподілу повноважень, але, з іншого, реально був найсприятливішою формою закріплення своїх повноважень для лідерів.

Однак аналіз чинних конституцій дає підстави стверджувати наявність формальних конструкцій систем збалансованого напівпрезиденталізму. На це вказує декларований дуалізм виконавчої влади, що передбачає співіснування двох політичних акторів – президента і прем'єр-міністра. Президент отримує легітимність від народу, а прем'єр-міністр є залежним від вотумів довіри та недовіри парламенту. Водночас президент може пропонувати кандидатів на посаду прем'єр-міністра, зважаючи на те, що така кандидатура повинна бути погоджена парламентом, але не має відношення до розпуску урядового кабінету. Така логіка закладає основи збалансування, яке досить сприятливе для демократизації з огляду на відсутність певного домінуючого інституту при умові їх взаємозалежності.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ І ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

3.1. Конструкції взаємовідносин інститутів виконавчої та законодавчої влади в умовах збалансованого напівпрезиденталізму у регіоні

Типово напівпрезидентська система правління описується двома важливими показниками – всенародне обрання президента й колективна урядова відповідальність перед законодавчим органом влади. Дослідження цих патернів є показовим і в контексті варіативності напівпрезиденталізму. Так, для прикладу, формальне закріплення відповідальності уряду або перед легіслатурою, або перед легіслатурою і парламентом дає можливість розрізняти приклади прем'єр-президенталізму та президент-парламентаризму, відповідно. Але не меншої уваги заслуговує зіставлення формальних особливостей із політичною практикою, що, своєю чергою, дає можливість описувати реальні повноваження президентів, взаємозв'язки у контексті дуалістичної виконавчої влади, особливості формування і відповідальності урядових кабінетів, особливо у контексті зіставлення відносин між президентом й парламентом. Тому розуміння логіки взаємовідносин між перерахованими інститутами дає змогу виокремлювати типові патерни різних форматів напівпрезиденталізму, зокрема і його збалансованого типу.

Здебільшого диференціація напівпрезиденталізму відбувається на основі формальних підстав, закріплених у конституціях. Так, у рамках попереднього розділу враховано, що результатом конституційного дизайну досліджуваних країн стало становлення напівпрезиденталізму і більшості кейсів саме прем'єр-президентського типу, який передбачає колективну урядову відповідальність суто перед легіслатурою. Така логіка з самого початку інституційного розвитку окреслена конституціями у Польщі, Литві, Румунії, Молдові і на сучасному етапі властива для України.

Важливим аспектом, який необхідний для розуміння специфіки напівпрезиденталізму, є особливості формування урядових кабінетів. У цьому випадку

зауважуємо, що, узагальнюючи положення конституцій Польщі, Литви, Румунії і Молдови, які стосуються цього моменту, можемо встановити єдиний механізм формування урядового кабінету. Формальна логіка передбачає, що президент пропонує кандидатуру прем'єр-міністра на розгляд парламенту і після схвалення цієї кандидатури парламентською більшістю (згідно із конкретними вимогами в тій чи іншій країні) офіційно призначає прем'єр-міністра. Це додатково ілюструє факт залежності прем'єр-міністра й урядового кабінету, від легіслатури, яка дає уряду вотум довіри та може ініціювати проти нього вотум недовіри.

Відповідно, за такої схеми президент дистанційований і певною мірою незалежний від підтримки парламенту внаслідок свого всенародного обрання, а прем'єр-міністр хоч і призначається президентом, однак повністю відповідальний перед парламентом, що може висловити йому недовіру. Фактично, це ілюструє один із моментів інституційного збалансування, адже президент має можливість впроваджувати свої політичні вподобання через зв'язки з парламентом, але навіть у тому випадку, якщо парламент є опозиційним до нього, він повинен обов'язково зважати на думку законодавчого органу.

Отже, президенти в аналізованих випадках мають можливість впливати на процеси призначення прем'єр-міністрів та урядових кабінетів, однак з розумінням необхідності врахування партійної конфігурації у парламенті. Призначення прем'єр-міністра повинно відбуватися з розумінням того, що кандидат і його уряд мають отримати підтримку парламенту необхідну для їх подальшої роботи. Саме тому у контексті дослідження особливостей взаємовідносин між інститутами виконавчої та законодавчої влади не менш важливим є аналіз партійного складу легіслатури, що прямо впливатиме на призначення прем'єр-міністра, формування уряду загалом та, своєю чергою, детермінуватиме положення президента по відношенню як до законодавчого, так і до виконавчого органу влади. У цьому сенсі для більш якісного розуміння специфічних особливостей напівпрезидентської системи правління, особливо її збалансованого формату, варто зважати на політичну практику Польщі, Литви, Румунії, Молдови й України, особливо у контексті дотримання формальних характеристик та використання інститутами закріплених за ними повноважень. У цьому зрізі науковці наголошують, що роз-

поділ повноважень та взаємовідносини між гілками влади заслуговують значно більшої уваги у контексті структуризації напівпрезиденталізму, аніж спосіб обрання президента [60].

У цьому контексті зауважимо, що партійна конфігурація у парламенті впливатиме як на типи урядових кабінетів та, відповідно, детермінуватиме чинники стабільності чи нестабільності цих кабінетів, так і визначатиме впливовість президентів. Відтак доцільно апелювати до політичного досвіду Франції як класичного варіанту напівпрезиденталізму збалансованого типу, яка демонструє два базові варіанти конструювання урядів – президентський та парламентський. Відповідно до першого президент опирається на підтримку своєї політсили у парламенті, що дає йому більший спектр можливостей відносно виконавчої влади, а натомість другий варіант передбачає, що більшість у парламенті займає опозиційна до президента політсила, а тому логічно, що при голосуванні за кандидатуру прем'єр-міністра ця політсила (партія чи коаліція) підтримуватиме свого кандидата, відхиляючи кандидатуру пропонувану президентом [37]. Саме з огляду на це, звісно з прив'язкою до конкретної специфіки партійної системи, можливе часткове накладання елементів такої логіки для окреслення окремих напівпрезидентських систем Центрально-Східної Європи.

Першочергово апелюємо до політичного досвіду функціонування напівпрезиденталізму у Польщі. Сконструйована за французьким зразком система в цій державі лише частково змогла унаслідувати французьку логіку, хоча би зважаючи на особливості партійних систем у двох країнах. Так, варто зауважити, що на початку незалежності партійну систему Польщі можна було окреслити як надмірно фрагментовану, що наявно ілюстрували перші парламентські вибори 1991 р. За результатами парламентських виборів до Сейму ввійшло 29 партій, жодна з яких не мала абсолютної більшості, що, відповідно, ускладнило процес формування однопартійного уряду [3]. Очевидно, що за умов надмірної фрагментації уряди формуються суто на коаліційній основі, тому говорити про значний вплив президента на формування урядового кабінету не є доцільним, якщо цього не передбачено і законодавчо. Тому важливим є врахувати той факт, що президент Польщі Л. Валенса дистанціювався від зв'язків з будь-якими політсилами, тому

склад урядових кабінетів залежав від партій, на які Л. Валенса формально не мав впливу. Однак попри непартійність глави держави період президентства Л. Валенси проілюстровано когабітаційною практикою. Це детермінувало конфліктність цієї системи правління у вигляді конфронтації між президентом та на протигагу йому урядом і парламентом, що мало вплив на нестабільність урядових кабінетів, які часто змінювалися в період президентства саме Л. Валенси [43].

Приміром, в умовах когабітації існували уряди В. Павляка (1993–1995 рр.), Й. Олекси (1995–1996 рр.). Цей період характеризувався значною конфронтацією між президентом і прем'єр-міністром, де президент, не маючи прямого впливу на парламент, намагався маніпулювати законодавчим органом, використовуючи свій політичний авторитет, підкріплений наданою йому всенародною легітимністю. Значною конфронтацією відрізнявся і період існування урядового кабінету Я. Ольшевського (1991–1992 рр.), який мав підтримку партій, що в колишньому були членами «Солідарності». Така ситуація було зумовлена тим, що президент досить активно намагався зайняти домінуючу позицію у політичній системі, трактуючи прем'єр-міністра як інститут, який має безпосередньо підкорятися президенту. Як наслідок, цей період, зважаючи на фрагментованість парламенту та позиціонування президента виявився як досить нестабільний, на що вказують часті зміни і нетривалі терміни урядових кабінетів.

Однак відмічаємо, що збалансований напівпрезиденталізм підтверджується саме когабітаційними випадками, коли президенту та прем'єру в умовах опозиційності один до одного вдається зберігати свої важелі впливу на виконавчу владу. Прем'єр-міністр в такому випадку забезпечує свою впливовість, орієнтуючись на підтримку парламенту, а натомість президент зберігає авторитет за рахунок свого всенародного обрання [9]. Окрім того, не меншим впливом на конструювання збалансованого напівпрезиденталізму виявилось і партійне структурування у парламенті. Зауважуємо, що починаючи з парламентських виборів 1993 р. відбуваються зміни у партійній системі, яка хоч і надалі характеризується великою кількістю партій, однак результати цих партій на виборах дають їм можливість домінувати у внутрішній структурі парламенту [3]. Окрім того, відзначаємо, що подальші зміни у партійній структурі парламентів почали більшою мірою

ілюструвати зв'язки президентів з конкретними політичними силами, до того ж фіксувалася опозиційність партій одна відносно одної, яка, своєю чергою, проявлялася і в тому, чи партія більшості або найбільша партія підтримувала президента чи була до нього опозиційно, що давало підстави говорити про випадки когабітацій.

Когабітація мала місце й за часів президентства А. Квасневського, який, будучи в минулому представником Польської об'єднаної робітничої партії, змушений був співпрацювати із партією «Солідарність», яка на той час мала більший вплив у парламенті. За двох президентських термінів А. Квасневського когабітація мала місце за часів двох урядових кабінетів Є. Бузека (1997–2000, 2000–2001 рр.), однак на відміну від Л. Валенси президент А. Квасневський усвідомлював необхідність співпраці із парламентом та урядовим кабінетом. Тому фактично, починаючи від президентства А. Квасневського, збалансований напівпрезиденталізм інституціоналізувався такою мірою, що перестав призводити до політичних криз і сприяв встановленню такої схеми міжінституційних відносин, за якої президент і прем'єр-міністр по чергово домінують у рамках виконавчої влади.

Окреме місце займає огляд політичної практики за часів президента Л. Качинського, який був засновником партії «Право і солідарність», якій на сьогодні вдається залишатися однією із найбільш підтримуваних партій на парламентських виборах. У результаті президентських виборів в 2005 р. Л. Качинський став президентом Польщі, а невдовзі на парламентських виборах 2005 р. значну підтримку здобула і партія «Право і справедливість», лідером якої був брат Л. Качинського Я. Качинський. Заручившись підтримкою партій «Самооборона» та «Ліга польських сімей», партія стала центральною у сформованій правлячій коаліції. З огляду на це, цілком передбачуваним стало формування уряду на чолі з Я. Качинським. Однак внаслідок розпаду парламентської коаліції на дострокових виборах 2007 р. перемогу здобула опозиційна до Л. Качинського партія «Громадянська платформа», яка і сформувала урядову коаліцію. Як результат, партійний склад парламенту прямо вплинув на формування майбутнього уряду, главою якого став Д. Туск [23]. Цей період ілюструє практику збалансованого напівпрезиденталізму з огляду на те, що прем'єр-міністр мав значні важелі впливу,

опираючись на підтримку парламенту, однак президент не був знівельований, а досить активно намагався впливати на політичний процес.

Починаючи із 2010 р., з моменту обрання президентом Б. Коморовського, виконавча влада фактично перестала мати розділений характер, що знову таки детерміновано парламентськими особливостями. Б. Коморовський був представником партії «Громадянська платформа», яка в період цього президентства формувала кабінет на чолі Д. Туском. Схожа ситуація характерна і для двох термінів президентства А. Дуди (в тім числі поточно), адже урядові кабінети у цей період були сформовані й очолювані Б. Шидло і М. Моравецьким як представниками партії «Право і справедливість», на підтримку якої опирається А. Дуда.

Доцільно стверджувати, що когабітаційні урядові кабінети в 1997-2001 рр. та 2007-2010 рр. ілюстрували дуалізм виконавчої влади, а натомість уряди більшості і меншості у період 2000-2007 рр. та починаючи з 2011 р., за умов приналежності президентів до домінуючих політичних сил, не можна назвати такими, в рамках яких проілюстровано дуалізм виконавчої влади. Крім того, можна говорити, що практика Польщі у контексті формування урядових кабінетів, їхньої підтримки, взаємодії кабінетів та легіслатур з президентами ілюструє, що в умовах збалансованого напівпрезиденталізму ми можемо стверджувати про чергування випадків, коли некритично превалює один із ключових політичних інститутів, що, своєю чергою, задає логіку всієї конструкції відносин між інститутами глави держави, уряду та легіслатури.

Подібна логіка для аналізу може бути використана і у випадку Литви, де збалансований напівпрезиденталізм конструюється в залежності від політичної ситуації, яка визначається посадою президента, результатами парламентських виборів, складом урядового кабінету та його взаємовідносинами із парламентом. Президентські і парламентські вибори сприяють конкуренції усередині виконавчої влади, адже їхні результати можуть зумовити різну партійну приналежність президента і прем'єр-міністра. У цьому плані Литва є унікальним випадком, бо Конституція зобов'язує кандидата на посаду президента призупинити членство і діяльність у політичних партіях. Тому як правило литовці мають право обирати незалежних кандидатів. Чи не єдиним президентом, який був обраний як лі-

дер колишньої комуністичної Литовської демократичної партії, був А. Бразаускас. Однак хоч президенти Литви офіційно не є членами політичних партій, вони мають певні політичні пріоритети, а деякі із них користуються підтримкою окремих партій на виборах. Так, В. Адамкус на виборах 1998 р. опирався на підтримку право-центристських партій, а Д. Грібаускайте на виборах 2009 і 2014 рр. користувалася підтримкою консерваторів та лібералів [52].

Однак, як показує практика, партійна незалежність кандидатів не виключає протистояння між президентом і прем'єром, в рамках якого президенти намагаються посилювати свій вплив. Литовський досвід ілюструє практично постійну конфліктність між інститутом президента й інститутом прем'єр-міністра, що теоретично ілюструє, що жоден із представників виконавчої влади не прагне поступатися своєю впливовістю [74]. Окрім того, більшість урядових кабінетів Литви є коаліційними, що певною мірою послаблює прем'єр-міністрів і урядові кабінети, ніж це відбувається у випадку, коли прем'єр-міністр має підтримку впевненої більшості, яка не залежить від інших партій. Власне така конфігурація охоплює базові атрибути збалансованого напівпрезиденталізму у Литві.

Збалансований напівпрезиденталізм мав місце як в умовах формування урядів пропрезидентською партією, так і фактично був структурований у випадку когабітаційного правління. Перший президент незалежної Литви А. Бразаускас до перемоги на президентських виборах був лідером Литовської демократичної партії, яка стала домінуючою силою у парламенті. Примітно, що рішенням А. Бразаускаса було дистанціюватися від управління парламентом, що підтверджується тим, що за роки свого президентства він досить зрідка використовував право законодавчого вето. В силу цього А. Бразаускаса позиціонують як слабого президента, однак ми вважаємо таке твердження хибним. У взаємовідносинах президента з урядовим кабінетом спостерігалися спроби глави держави втручатися у діяльність кабінету, зокрема через призначення деяких міністрів. Окрім того, у 1995 р. президент ініціював заміну прем'єр-міністра з метою стабілізувати політичну ситуацію в країні в період кризи [85]. Врешті-решт, період президентства А. Бразаускаса ілюструє перший випадок когабітації у Литві, коли уряд був сформований право-центристами на чолі з Г. Вагноріусом. За таких умов фак-

тична роль президента обмежилася закордонними справами [35]. Когабітаційна практика продовжувалася і в період президентства В. Адамкуса. За результатами парламентських виборів 1996 р. перемогу здобула партія лівого спрямування колишнього президента А. Бразаускаса, яка отримала право формувати правлячу коаліцію. Відповідно, зважаючи на домінуючу роль парламенту у схваленні прем'єр-міністра і формуванні урядового кабінету, прем'єр-міністром став саме А. Бразаускас, який, зважаючи на ідеологічне позиціонування, був прямим супротивником президента, підтримуваного правочентристами [35].

Досвід Литви є показовим, зважаючи на те, що це була перша європейська країна, якій вдалося використати свої конституційні повноваження контролю за президентом у формі імпічменту, наслідком якого стало усунення президента з посади. Так, у 2004 р. Сейм Литви, посилаючись на конституцію, оголосив імпічмент президенту Р. Паксасу за трьома пунктами – спроба незаконно впливати на приватний бізнес, незаконне надання громадянства російському бізнесмену Ю. Борисову і розголошення державної таємниці. За ці пункти проголосувала більшість депутатів парламенту, що дало можливість усунути Р. Паксаса з посади [6]. Як результат, зважаючи на таку недовіру до президента, другий термін президентства В. Адамкуса характеризувався пасивною позицією президента, внаслідок чого відбувається зміщення центру сили до прем'єр-міністра й уряду.

Значної уваги заслуговує період президентства Д. Грібаускайте, якій вдалося втриматися на посаді впродовж двох термінів. Д. Грібаускайте була обрана як незалежний кандидат, однак варто відмити факт підтримки із боку правочентристських політичних сил. Варто зауважити, що Д. Грібаускайте найбільшою мірою реалізовувала свій потенціал впливу на парламент, зважаючи на кількість вето, накладених нею як президентом на законопроекти, прийняті у Сеймі [57]. Окрім того, не менш значимим був вплив глави держави на інститут уряду. На початку своєї каденції, скориставшись кризою в уряді та слабкістю парламентської коаліції, їй вдалося зосередити у своїх руках чи не всі повноваження стосовно зовнішньої політики та призначити нових осіб на низку державних посад.

Свій потенціал впливу на виконавчу владу Д. Грібаускайте ілюструвала і при формуванні уряду в 2012 р., беручи участь у дебатах із приводу формуван-

ня уряду і відмовляючись призначати на міністерські посади певних осіб. Зокрема, Д. Грібаускайте блокувала входження до коаліції, яка мала формувати уряд, Лейбористської партії, яка була причетна до корупційних скандалів [84]. Це дає підстави стверджувати, що період когабітації, який характерний і для президентства Д. Грібаускайте, не демонстрував переваги уряду та прем'єр-міністра у системі виконавчої влади, а навпаки відбулося максимальне зрівноваження між президентом, який активно впливав на інститути виконавчої і законодавчої влади, та прем'єр-міністром, який, у свою чергу, мав підтримку парламенту.

На збалансування напівпрезиденталізму впливають і терміни проведення президентських і парламентських виборів. На прикладі Франції ми апелюємо до того, що впливовість президентів залежить від партійного складу у парламенті. Однак варто зауважувати, що президентські і парламентські вибори у Франції є (починаючи з 2003 р.) майже нерозведеними у часі, внаслідок чого виникає ситуація, коли громадяни на парламентських виборах, які слідують за президентськими, у більшості відомих випадків підтримують політичну силу президента. Натомість вибори у Польщі і Литві є нерозведеними у часі, внаслідок чого спостерігається чергування між більш президенціалізованими системами та більш парламентаризованими системами, а натомість максимальне зрівноваження систем відбувається у періоди когабітацій і так званих напівкогабітацій.

Румунський і молдавський випадки, своєю чергою, є дещо відмінними від попередньо розглянутих кейсів. Це зумовлено як історичними особливостями вибору напівпрезиденталізму, який потенційно не повинен був суперечити посаді сильного президента, що користується народною легітимністю. Окрім того, логіка формування урядових кабінетів в окреслених країнах зумовлена особливостями партійної конфігурації парламентів, які в певні періоди розвитку ілюстрували значну партійну роздробленість, що, своєю чергою, впливало на тип уряду, який детермінував специфіку взаємовідносин між президентом і прем'єром.

Інституційний і політичний досвід апробації напівпрезиденталізму у Румунії демонструє, яким чином розвиваються відносини між президентом, прем'єр-міністром і парламентом в умовах значної парламентської фрагментації, що не забезпечує фіксованої підтримки ні президенту у легіслатурі, ні не дає впевне-

ної підтримки урядовому кабінету. Формально президент і прем'єр-міністр наділені приблизно сумірними повноваженнями, за яких теоретично не передбачено домінування одного із цих інститутів. Однак практика показує, що президенти і прем'єр-міністри звикло використовують неформальні повноваження для посилення впливу один одного, опираючись на структуру і впливовість парламентів.

Початковий етап оформлення системи правління в Румунії характеризувався домінуванням у політичному просторі «Фронту національного порятунку», про який йшлося у попередньому розділі. Внаслідок свого значного партійного представництва «Фронт національного порятунку» отримав можливість формувати урядовий кабінет, таким чином посилюючи свій вплив і на виконавчу владу. Окрім того, президент Й. Ілієску був лідером «Фронту національного порятунку», що дозволяло йому поширювати свій вплив на інститути виконавчої та законодавчої влади всупереч незначним формальним повноваженнями. У 1990 р. було сформовано однопартійний уряд на чолі з П. Романом. Але популярність «Фронту національного порятунку» почала суттєво зменшуватися. Крім того, за законом президент не міг бути членом політичної партії, внаслідок чого «Фронт Національного порятунку» очолив П. Роман, який, незважаючи на свою спільну з президентом партійну приналежність, розпочав достатньо активну кампанію з усунення Й. Ілієску з його позицій. Це прискорило першу урядову кризу в країні, яка була посилена масовими виступами окремих верст населення проти політики П. Романа [80].

Фактично з періоду відставки урядового кабінету П. Романа ми можемо почати історичний відлік коаліційних урядів у Румунії, які там сьогодні є нормою. Варто зауважити, що вирішальний вплив на становлення коаліційних урядів мала притаманна Румунії багатопартійність, яка на початкових етапах історичного розвитку посткомуністичної Румунії демонструвала значну ідеологічну фрагментованість і розпорошеність політичних сил, які мали незначне представництво у парламенті. Цей період характеризувався значною конкуренцією між партіями та їхнім небажанням співпрацювати між собою. Згодом партійна система еволюціонувала до такого формату, коли партії співпрацюють одна з одною, що дає можливість умовно розподіляти їх на правоцентристські і лівоцентристські, тим

самим фіксуючи своєрідну двоблоковість партійної системи [30]. Зважаючи на партійну фрагментованість та спроби президентів не втратити важелі контролю у виконавчій владі, спостерігаємо значну кількість урядових кабінетів, більшість з яких були відносно нетривалими у часі і припиняли свою діяльність у разі надання парламентом вотумів недовіри.

Попри всю активність президентів, в умовах слабо інституціоналізованих партій президенти мають менше важелів впливу на врегулювання політичного життя, аніж коаліції. Відповідно, для того, щоб мати вплив на урядовий кабінет, президент повинен чітко продумати стратегію побудови коаліції, яка передбачає, що глава держави шляхом використання своїх неформальних повноважень стимулює утворення парламентської більшості, яка очікувано повинна бути лояльною до президента. Аналізуючи коаліційні урядові кабінети в Румунії, відзначаємо, що для збалансованого напівпрезиденталізму були характерними періоди існування взаємно опозиційних президента й урядового кабінету, періоди коли президент і прем'єр-міністр були представниками однієї політичної сили, а також ситуації конфлікту між президентом та прем'єр-міністром і частково між президентом та парламентською коаліцією, яка забезпечувала життєздатність урядового кабінету [38]. Варто зауважити, що практика коаліційних урядів певною мірою сприяла тому, що пропрезидентська партія могла входити до складу уряду, але прем'єр-міністр міг не бути представником президентської політичної сили.

Показовим прикладом, який ілюструє співпрацю між інститутами президента, уряду та легіслатур, були урядові кабінети К. Попеску-Терічану (2004–2008 рр.) і Е. Бока (2008–2012 рр.) у період президентства Т. Бесеску. Тут сприятливий склад урядових коаліцій був зумовлений тим що пропрезидентська партія мала вищу привабливість в коаліціях, аніж опозиційні до неї партії. Власне така композиція була вдало використана президентом, який використовуючи свою прерогативу пропонувати кандидатуру прем'єр-міністра, ініціював на розгляд парламенту представників від пропрезидентської Демократичної ліберальної партії, тим самим зберігаючи за собою важелі впливу на урядовий кабінет через зв'язки з цією партією, яка стала головною в коаліції. Тому відмічаємо, що президент, маючи компетенції призначати прем'єр-міністра, повинен зважати і на

партійну композицію, яка в Румунії має ускладнений характер. Тому не завжди президент розділяє виконавчу владу із ідеологічно близьким до себе прем'єр-міністром, що підтверджують неодноразові випадки когабітації у Румунії.

Один з випадків когабітації у Румунії припав на 2012–2014 рр., тобто період функціонування нетривалого уряду М. Унгуряну та період урядового кабінету В. Понти, які опиралися на підтримку лівоцентристських партій, в той час як президент ідеологічно позиціонувався як правоцентрист. Практика когабітації стала звичною справою за президентства К. Йоганніса, адже шість урядових кабінетів у період з 2015 по 2019 рр. були сформовані на підставі підтримки Соціал-демократичної партії, а відповідно прем'єр-міністрами ставали представники цієї політсили. Цей період характеризувався частими змінами урядових кабінетів внаслідок ініційованих парламентом вотумів недовіри. Починаючи з 2019 р., керівниками урядових кабінетів стають пропрезидентські кандидати. Однак цей період характеризується нестабільною ситуацією і змінами трьох урядових кабінетів протягом двох років, адже Соціал-демократична партія ініціювала вотуми недовіри цим урядовим кабінетів. Наразі ж (станом на момент завершення нашого дослідження) чинним є уряд Н. Чуке, сформований у 2021 р., який є коаліційним урядом і триває досі внаслідок тих обставин, що урядова коаліція включає Національну ліберальну партію, Соціал-демократичну партію і Демократичний союз угорців Румунії. Однак і тут є нюанс, адже відповідно до балансувальної коаліційної угоди у 2023 р. передбачено зміну керівника уряду.

Схожа логіка функціонування збалансованого напівпрезиденталізму у контексті формування урядових кабінетів і, відповідно, позиціонування президентів та прем'єр-міністрів є характерною і для Молдови. Примітним є те, що Молдова при конструюванні конституції опиралася саме на румунський досвід. Окрім того, варто зауважити, що на сьогодні Молдова і Румунія ілюструють схожі моменти у функціонуванні напівпрезидентських систем, що напряму пов'язано зі специфікою партійних систем обох держав, які є багатопартійними та в окремі періоди розвитку характеризуються своєю надмірною фрагментацією та поляризованістю, що ускладнює міжінституційні відносини у контексті напівпрезидентської системи правління.

У 1994 р. в Молдові пройшли парламентські вибори, за результатами яких до парламенту вдалося пройти чотирьом політичним силам – Аграрній демократичній партії, партії «Соціалістична Єдність», Блоку селян та інтелігенції і Альянсу Народного християнського демократичного фронту. Незважаючи на те, що Аграрна Демократична партія отримала більшість у парламенті (56 місць з 104), для прийняття важливих рішень, зокрема тих, які стосуються призначення прем'єр-міністра й уряду, необхідно було мати підтримку 3/5 від загальної кількості депутатів. Президентом Молдови на той час був непартійний М. Снегур, а тому, зважаючи на конфігурацію у парламенті, процес конструювання урядового кабінету був абсолютно залежний від парламенту. В результаті було сформовано уряд у складі Аграрної демократичної партії, який очолив А. Сангелі [2].

В 1996 р. у результаті президентських виборів перемогу отримав кандидат від урядової партії П. Лучинський. Фактично, зважаючи на факт партійної приналежності президента, глава держави отримав можливість прямо впливати на процеси призначення урядового кабінету. Відповідно, вже 1997 р. президент П. Лучинський висунув кандидатуру І. Чубука на посаду прем'єр-міністра, яка очевидно була підтримана зважаючи на те, що І. Чубук був членом Аграрної партії, що мала значний вплив у парламенті. Оперуючи термінологією фактично-поведінкової типології напівпрезиденталізму, ми можемо стверджувати про існування системи уніфікованої більшості.

Кабінет проіснував до 1998 р., коли у результаті парламентських виборів було сформовано другий уряд І. Чубука. Якщо у контексті формування першого кабінету І. Чубука можна було операціоналізувати категорією однопартійного уряду більшості, то його другий кабінет був типовим коаліційним урядовим кабінетом. За результатами парламентських виборів перемогу й відносну більшість отримала Партія комуністів Республіки Молдова, однак кількість мандатів цієї партії не відкривала перед нею можливостей одноосібно формувати урядовий кабінет. Тому після відмови інших партій сформувати з комуністами коаліцію, партії демократичного спрямування згенерували коаліцію, яка сформувала урядовий кабінет на чолі з І. Чубуком. Подальші кабінети І. Стурзи і тимчасовий кабінет С. Урекяна теж були сформовані за тією же логікою. Важливо зазначити,

що за умови утворення коаліції Комуністичною партією президент П. Лучинський теоретично міг отримати більше важелів впливу на формування урядового кабінету, зважаючи на те, що у минулому П. Лучинський був секретарем Комуністичної партії. Тому з огляду на це, дослідники вважають за доцільне окреслювати як ситуацію умовної когабітації період президентства П. Лучинського й існування коаліційних урядів в період з 1998 по 1999 р.

Урядові кабінети цього періоду виявилися нестабільними та нетривалими в часі. Це, з одного боку, було детерміновано неспроможністю уряду проводити якісні реформи і невизначені пріоритети зовнішньої політики. Крім того, коаліційний уряд існував у форматі мінімально-переможної коаліції, тобто у випадку виходу однієї партії з коаліції така коаліція припиняла би своє існування. Власне такий сценарій було реалізовано у Молдові, коли коаліційний уряд розпався після того, як Комуністична партія і Християнський народний демократичний фронт підтримали відставку урядового кабінету. Як наслідок, зважаючи на нежиттєздатність коаліційного уряду, в 1999 р. було сформовано непартійний технократичний кабінет, який очолив Д. Брагіш.

Варто зауважити, що у випадку Молдови детермінанти подальшого політичного розвитку закладені в особливостях структурування парламентів. Так, аналіз структурування парламентів Молдови у період напівпрезиденталізму з 1994 по 2001 рр. дає можливість простежити значну парламентську роздробленість, яка у період 1994-1998 р. не була гостро помітною з огляду на охоплення Аграрною демократичною партією абсолютної більшості мандатів, однак чітко кристалізувалася після виборів 1998 р., коли жодна партія не отримала належної підтримки, яка була б достатньою для одноосібного формування уряду. Внаслідок такої фрагментації було утворено коаліційний уряд, який продемонстрував свою недовговічність. З огляду на це, можна стверджувати, що технократичний уряд Д. Брагіша став результатом парламентської фрагментації. Ситуація формування технократичних урядів впливає і на позиціонування президента, який здатний посилювати свій вплив на виконавчу владу, зважаючи на те, що прем'єр-міністр не має міцної і сталої підтримки у парламенті [70]. Як наслідок, спостерігається ситуація, коли формальною інституційною логікою у виконавчій владі

закріплено перевагу за прем'єр-міністром, але політичний контекст сприяє збільшенню впливу президента у рамках виконавчої влади.

У період з 2001 по 2016 рр. у Молдові було використано парламентаризм, а тому президент обирався шляхом голосування у парламенті. Відповідно, у цей час за парламентом закріплювалася домінуюча роль, оскільки він надавав мандат довіри як урядовому кабінету з прем'єр-міністром, так і президенту. Цей період характеризувався тією ж проблемою значної партійної роздробленості, яка ускладнювала процеси формування урядових кабінетів і виборів президента. Це вдало проілюстровано подіями 2009 р. (хоч 2001-2009 рр. цієї проблеми не було внаслідок того, що Партія комуністів мала абсолютну більшість у парламенті), коли за результатами виборів більшість голосів отримала Комуністична партія, але кількість її мандатів була недостатньою для того, щоб одноосібно підтримати відповідного кандидата на посаду президента, якого мали обрати в парламенті. Як наслідок, опозиційні партії блокували голосування за посаду президента, внаслідок чого чинний тоді президент В. Воронін змушений був розпустити парламент і оголосити дострокові парламентські вибори, в результаті яких комуністи втратили визначальний вплив у парламенті. Відповідно, ситуація неможливості обрати парламентом президента, яка повторилась і надалі і проіснувала до 2012 р., демонструвала суперечливість і недовіру парламентаризму в молдовському контексті, зокрема щодо процедури невсенародного обрання глави держави.

Як наслідок, в 2016 р. після анулювання як неконституційних змін до конституції у 2000 р. (звісно, що з політичних мотивів) Молдова повернулася до напівпрезидентської системи правління, за якої президент обирається всенародно. У 2016 р. президентом було обрано І. Додона, а за результатами виборів у 2020 р. цю посаду обійняла М. Санду. Однак навіть цей період не зняв проблем, які стосувалися формування урядових кабінетів, яких упродовж напівпрезидентського періоду 2016–2022 рр. було чотири. Так, уряд В. Плахотнюка, який протягом п'яти років контролював виконавчу владу, зважаючи на підтримку Демократичної партії, подав у відставку в 2019 р. Натомість уряд очолила опозиційна до Демократичної партії лідерка партії «Дія і солідарність» М. Санду, яка почала проводити досить активні реформи з побудови прозорої судової системи і

правової держави, яка б орієнтувалася на інтереси виборців, а не на приватні інтереси політичних еліт. Така рішучість М. Санду була не сприйнята політичною елітою, що призвело до того, що Партія соціалістів у співпраці з Демократичною партією виснули уряду М. Санду вотум недовіри [64]. Відповідно, на зміну уряду М. Санду прийшов технократичний уряд І. Кіку, який був давнім приятелем президента І. Додона, однак цей кабінет подав у відставку після обрання М. Санду на посаду президента Молдови [10].

Своєю чергою, спроби М. Санду сформувати новий урядовий кабінет ілюстрували, як взаємна опозиційність між президентом і парламентом може негативно корелювати із процесами формування урядових кабінетів. Кандидатури Н. Гаврилиці та І. Гросу на посади прем'єр-міністрів були відхилені. Крім того, Партія соціалістів подавала звернення до Конституційного Суду Молдови про те, що висунення цих кандидатів було неконституційним, адже вони не могли отримати підтримку парламенту, зважаючи на його партійну конфігурацію. Як наслідок, призначення Н. Гаврилиці було визнано неконституційним, а натомість призначення І. Гросу було означене конституційним, тому відхилення його кандидатури дало можливість М. Санду застосувати свій потенціал впливу на законодавчу владу і розпустити парламент. У результаті дострокових виборів більшість отримала пропрезидентська партія «Дія і солідарність», яка надала вотум довіри пропонованій президентом на посаду прем'єра Н. Гаврилиці, що сформувала кабінет, налаштований на співпрацю із президентом та парламентом.

Врешті-решт, на цьому всьому тлі окремий приклад для розгляду становить Україна, зважаючи на той факт, що становлення напівпрезиденталізму пройшло в нашій державі декілька етапів розвитку і характеризувалося циклічним пошуком найбільш оптимальної схеми міжінституційних відноси. Конституція 1996 р. закріпила інституційну конструкцію напівпрезиденталізму президент-парламентського типу, для якої характерна подвійна колективна відповідальність уряду перед парламентом та президентом. Ця конструкція існувала у період з 1996 по 2006 рр. і в рамках формально-фактичної типології може бути віднесена до системи високопрезиденталізованого типу. Натомість у період з 2006 по 2010 рр., головню у період президентства В. Ющенка, система конституційно і поведінково окре-

слювалася як збалансована прем'єр-президентська система. Однак за часів президентства В. Януковича фіксуємо повернення до президент-парламентаризму, яке характеризувалося значним посиленням президента у політичному процесі. Останні ж зміни відбулися у 2014 р. внаслідок подій Євромайдану і «Революції Гідності». Після повалення авторитарного режиму В. Януковича напівпрезидентська система, внаслідок скасування попереднього рішення про зміну системи правління, знову повернулася до прем'єр-президенталізму, який, починаючи із 2014 року і до сьогодні, операціоналізується як збалансований. З огляду на це, досвід України потребує окремого дослідження, оскільки збалансований напівпрезиденталізм більше притаманний для конституційно закріпленого прем'єр-президенталізму, що в Україні чергувався з фазами президент-парламентаризму [14].

Ми вважаємо, що збалансований напівпрезиденталізм в Україні вперше апробовано у період президентства В. Ющенка. Зауважуємо, що логіка збалансованого напівпрезиденталізму була частково притаманна і періоду 1991-1995 рр., однак вважаємо за доцільне розглядати структурування збалансованого напівпрезиденталізму у рамках вже конституційно оформленої системи правління. Вперше в історії українського напівпрезиденталізму було проілюстровано відносну самостійність урядового кабінету від волі президента, бо останній втрачав свою впливовість унаслідок посилення ролі парламенту, що став головно відповідальним за процес формування та можливої відставки урядового кабінету. Тому фіксуємо, що взаємовідносини між інститутами виконавчої і законодавчої влади були детерміновані композицією політсил у парламенті.

Саме за президентства В. Ющенка фіксуємо перший випадок кокабітації в Україні, який припадає на період уряду В. Януковича 2006-2007 рр. За результатами парламентських виборів 2006 р. «помаранчевій коаліції» вдалося отримати перемогу («Наша Україна», «Блок Юлії Тимошенко», Соціалістична партія України). Однак сформувати урядовий кабінет у такому партійному вигляді не вдалося, з огляду на внутрішні суперечності між представниками коаліції, які стосувалися розподілу ключових політичних посад. Внутрішні колізії та затягування процесу формування коаліції призвели до того що «Партія регіонів» за підтримки Соціалістичної і Комуністичної партії утворили так звану «антикри-

зову коаліцію», яка забезпечила підтримку урядового кабінету на чолі з В. Януковичем, посаду якого був вимушений підтримати і президент. Формально чи цілковито «Наша Україна» не увійшла до цієї коаліції, але фактично посади у новому кабінеті були розподілені між представниками пропрезидентської партії й опозиційної до президента «Партії регіонів». Відтак було створено досить хитку конструкцію співпраці між двома взаємно опозиційними партіями, яка виявилася нежиттєздатною, зважаючи на те, що міністри від «Нашої України» досить швидко перейшли в опозицію до прем'єра В. Януковича, що призвело до політичної кризи, внаслідок якої президент України розпустив парламент і призначив дострокові вибори, результатом яких стала і зміна уряду.

Друга ситуація когабітації або радше так званої напівкогабітації охоплює період існування другого уряду Ю. Тимошенко (2007–2010 рр.) в Україні. Після парламентських виборів 2007 р. більшість у парламенті була представлена коаліцією із двох партій – «Блок Юлії Тимошенко» і «Наша Україна – Народна самооборона». Фактично коаліційний уряд було сформовано з двох політичних сил, які можна було іменувати пропрезидентськими, зважаючи на їх підтримку під час виборів в 2004 р. президентом В. Ющенко. Але варто зауважити, що «Наша Україна» володіла меншістю у сформованій коаліції. Крім того, реальні взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністр носили досить конфліктний характер. Така композиція урядового кабінету та реальні взаємовідносини в урядовій коаліції, які носили досить конфронтаційний характер, дають підстави говорити про існування напівкогабітації чи часткової когабітації [19].

Окреслений період демонструє спроби реформування українського напівпрезиденталізму, які теоретично мали на меті обмежити впливовість президента шляхом збалансування президентських повноважень з повноваженнями прем'єр-міністрів, які ставали повністю колективно відповідальними лише перед парламентом. Однак, зважаючи на складність процесів всередині парламенту, президент не зменшив свої повноваження, активно намагаючись бути включеним у процеси формування урядових кабінетів, розподілу посад тощо. Відповідно, збалансування у рамках цього періоду виявлялося в чергуваннях періодів домінування президента та домінування прем'єр-міністра, на що значний вплив мала

партійна конфігурація у парламенті. Однак збалансований напівпрезиденталізм цього періоду негативно корелював із політичною стабільністю, яка проявлялася у затяжних політичних кризах, які, своєю чергою, сприяли і приходу до влади В. Януковича, що посилив свої повноваження конституційно і закріпив їх політичною практикою, що сприяла президенціалізації системи правління та авторитаризації політичного режиму.

Наступний етап формування збалансованого напівпрезиденталізму в Україні розпочався після повалення режиму В. Януковича та повернення системи до прем'єр-президентського варіанту. В окреслених часових рамках можемо спостерігати випадок тимчасової когабітації між виконуючим обов'язки президента О. Турчиновим та урядом М. Азарова, який напряду був залежний від президента В. Януковича, який після подій «Революції гідності» був усунений з посади президента. Однак у подальшому фіксуємо переваження коаліційних урядів, які були лояльними до президента. Так, за період президентства П. Порошенка говоримо про уряди А. Яценюка, які були нетривалими (зокрема другий уряд В. Яценюка змушений був достроково припинити повноваження в силу того, що парламент ініціював відставку ряду міністрів) та уряд В. Гройсмана, який був досить лояльним до президента П. Порошенка, зважаючи на партійну приналежність.

Однак дуже цікавим для дослідження є сучасний стан функціонування напівпрезиденталізму в Україні, пов'язаний з каденцією президента В. Зеленського. Станом на сьогодні спостерігаємо існування парламентської монобільшості чи однопартійної більшості, представленої партією «Слуга народу». Така ситуація детермінує як процеси формування урядових кабінетів, так і безпосередньо позначається на характері впливовості президента. За період президентства В. Зеленського спостерігаємо існування двох урядових кабінетів – уряду О. Гончарука та Д. Шмигала, – які означаються по складу як технократичні, зважаючи на непартійність прем'єр-міністрів і низки міністрів, хоча за формуванням і характером підтримки є однопартійними.

Інституційна логіка передбачає, що для початку діяльності уряду необхідно отримати вотум довіри з боку парламенту. Відповідно, зважаючи на існування лояльної в парламенті більшості до президента, перед президентом В. Зеленсь-

ким відкривається широке поле можливостей із приводу формування урядового кабінету. Фактично президент може ініціювати на розгляд парламенту власну кандидатуру без узгодження або зі спрощеним узгодженням з парламентськими фракціями (своєю партією, яка має більшість), оскільки вона обов'язково буде схвалена лояльною більшістю. Відповідно, така ситуація на практиці майже унеможливує конфлікт між президентом і прем'єр-міністром, а тому стабілізує взаємозв'язки між урядом і парламентом.

Тому фактично станом на сьогодні ми можемо стверджувати, що логіка формування урядових кабінетів в Україні максимально наближена до французької моделі збалансованого напівпрезиденталізму, а тому спосіб конструювання уряду можемо окреслювати як подібний до президентського. Це ілюструє не лише факт впливу президент на призначення голів уряду, але й на відставку прем'єр-міністра та урядового кабінету, як це було продемонстровано у процесі відставки уряду О. Гончарука. І це при тому, що президент номінально не має права на відставку уряду, але може це зробити фактично через вплив своєї більшості у парламенті. Варто зауважити, що сприятливим для встановлення подібної ситуації було проведення синхронних президентських і парламентських виборів. На хвилі захоплення президентом В. Зеленським виборці свідомо віддали свої голоси партії «Слуга народу», тим самим забезпечивши президенту значну підтримку в парламенті, що детермінує його впливовість з інституційної точки зору та фактично ілюструє його домінування в системі дуалізму виконавчої влади.

Відповідно, аналіз політичної практики напівпрезиденталізму у контексті міжінституційних відносин між президентом, легіслатурою і урядом, демонструє, що формальна логіка збалансованого напівпрезиденталізму при накладанні на політичну практику багато в чому залежить від політичного контексту, зокрема від партійної структури парламенту і партійних зв'язків президента. Зважаємо, що процедури вотумів довіри та недовіри, які є одними із визначальних атрибутів напівпрезиденталізму, прямо залежні від конфігурації в законодавчому органі, від типу партійної системи та ступеня інституціоналізації інституту політичної партії в тій чи іншій країні. Окрім того, структурування парламентів і формування різних типів урядових кабінетів варіативно впливають на співвід-

ношення між президентом та прем'єром у рамках дуалістичної виконавчої влади, що потребує окремого дослідження, зважаючи на логіку концептуалізації збалансованого напівпрезиденталізму як такого.

3.2. Повноваження глави держави й дуалізм виконавчої влади як підстава структурування і типологізації збалансованого напівпрезиденталізму в регіоні

Важливою інституційною специфікою напівпрезиденталізму є те, що урядовий кабінет на чолі з прем'єр-міністром і президент формально наділені розділеними повноваженнями у виконавчій сфері, що дає можливість окреслювати такий важливий атрибут досліджуваної системи правління, як дуалістична природа виконавчої влади. Це виявляється таким чином, що прем'єр-міністр зі згодою або без згоди президента може формувати урядовий кабінет і керувати його діяльністю першочергово у соціально-економічній сфері, а прерогативою президента, який може (або не може) призначати окремих міністрів уряду, є питання зовнішньої політики та національної безпеки й оборони (з можливістю впливати на соціально-економічні питання в окремих випадках) [18]. Зіставлення повноважень прем'єр-міністра і президента є головним атрибутом, на підставі якого можливе теоретичне виокремлення збалансованого напівпрезиденталізму. Тому не менш важливим є аналіз формальних повноважень президентів та їхній фактичний вплив на інші владні інститути, що, в свою чергу, дає підстави говорити про гетерогенність збалансованого напівпрезиденталізму і дає змогу більш комплексно охопити ключові патерни та можливі варіанти розвитку збалансованого напівпрезиденталізму.

Фіксуючи історичні передумови конструювання напівпрезиденталізму, було акцентовано увагу на тому, що політичні еліти у виборі відповідної схеми інституційних відносин орієнтуються на послаблення ролі глав держав, що теоретично мало би унеможливити концентрацію влади в руках одного політичного лідера. Показовим є те, що орієнтуючись на демократизацію політичних режимів, досліджувані країни намагалися чи досі намагаються послаблювати позиції президентів шляхом внесення коректив до відповідних конституційних актів. З

огляду на це, станом на сьогодні дослідники помилково відносять окреслені системи правління до парламентського типу. Такі висновки зокрема застосовано до Литви, оскільки в результаті порівняльного аналізу систем правління балтійських країн вчені інколи зазначають, що конституційно президент Литви є слабшим в умовах напівпрезиденталізму, ніж президенти Латвії й Естонії в умовах парламентаризму [60]. Однак одразу зауважуємо, що віднесення системи правління до того чи іншого типу на підставі врахування повноважень глав держав є не коректним. Проте дослідження впливовості президента на політичний процес із співставленням з формальними повноваженнями дає можливість говорити про варіацію систем правління, особливо напівпрезидентських.

Впливовість президентів у системах правління Польщі, Литви, Румунії, Молдови й України першочергово детермінована фактом всенародного обрання президента. Народна легітимність глави держави підсилює його авторитет як одного з ключових інститутів влади, що, у свою чергу і за певних політичних обставин, дає можливість використовувати факт мандату довіри від народу для впливу на парламенти й урядові кабінети. Незважаючи на це, логіка інституційного конструювання в умовах збалансованого напівпрезиденталізму послаблювала позицію президента шляхом закріплення відповідальності уряду перед парламентом, а за главою держави закріплювалися інші потенційні важелі впливу на інститути законодавчої і виконавчої влади, які мали на меті урівноважити та стабілізувати інститути в трикутнику «президент-уряд-легіслатура», роблячи їх фактично взаємозалежними.

Так, для прикладу, президенти мають право номінувати свою кандидатуру на посаду прем'єр-міністрів і за умови, якщо легіслатура кілька разів чи впродовж визначеного терміну не надає вотуму довіри кандидату, запропонованого президентом, то глава держави має право розпустити парламент. Такий механізм закріплений конституціями Румунії (президент після консультації з представниками обох палат парламенту може його розпустити, за умови якщо він не надає вотуму довіри для формування нового урядового кабінету впродовж 60 днів після першої пропозиції президента і у разі відхилення двох пропозицій президента (ст. 89 конституції)) і Молдови (президент має повноваження розпустити па-

рламент, якщо він не надає вотуму довіри уряду впродовж 45 днів або двічі відхиляє пропозицію президента на посаду прем'єр-міністра (ст. 85 конституції) [58; 76]. Розпустити парламент за певних обставин, передбачених конституцією може і президент України (ст. 106) [7]. Натомість розпуск парламенту президентом неможливий у Польщі, що було свідомо сконструйовано конституцією від 1997 р., та в Литві.

Так, порівняно нещодавно – у 2020 р. – процедура розпуску парламенту була реалізована у Молдові, коли парламентські партії двічі відхиляли кандидатів на посаду прем'єр-міністрів, запропонованих президенткою М. Санду, зважаючи на свою протилежну/опозиційну до глави держави ідеологічну позицію. Як наслідок, Конституційний суд Молдови підтвердив неконституційність поведінки парламенту, що дало можливість ініціювати проведення дострокових парламентських виборів. Варто зауважити, що в силу політичної культури президенти Польщі та Литви звикло рахуються паралельно із парламентами у питаннях призначення прем'єр-міністрів та формування кабінетів, а тому, незважаючи на партійну приналежність, пропонують кандидатури осіб, які будуть підтримані у парламентах. Натомість у Румунії і Молдові такі процеси ускладнюються з огляду на значну партійну фрагментованість та частково зважаючи на присутні моменти неформальних практик, які окреслені тим, що інколи політичні еліти відстоюють більшою мірою власні інтереси, ніж ставлять у пріоритет стабільність політичної системи.

Узагальнення положень стосовно повноважень президентів дає змогу говорити про низку інших конституційних повноважень президентів, які можуть використовуватися ними задля посилення свого політичного впливу. Так, вплив президента на парламент можливий шляхом накладення вето на законодавчі акти, зокрема шляхом їхньої перевірки на конституційність у конституційному суді. Зокрема, такий механізм впливу на парламент активно використовується президентами Литви, а особливо помітний у період президентства Д. Грібаускайте [57]. Окрім того, президенти можуть звертатися з питаннями до парламенту, можуть ініціювати консультації із парламентом. По відношенню до урядів президенти можуть головувати на засідання уряду, можуть ініціювати на розгляд па-

рламентів окремі міністерські посади та кандидатів на важливі державні посади (суддів конституційного суду, представників оборонного комплексу тощо). Врешті, глави держав виступають головнокомандувачами збройних сил і займають домінуюче положення у сфері зовнішньої політики, але із мінімальним впливом на внутрішні соціально-економічні реформи, які є прерогативою урядів. На тлі узагальнених повноважень досить слабким формально є лише президент Польщі, який законодавчо позбавлений можливостей призначати окремих міністрів, має право законодавчого вето, однак кількість депутатських голосів, необхідна для його подолання, є відносно та порівняно низькою.

Таким чином можемо стверджувати, що формально збалансований напівпрезиденталізм структурується у рамках горизонтального дуалізму виконавчої влади. Відповідно, ми окреслюємо розділення між президентом, який першочергово і головно займає позицію глави держави, та прем'єр-міністром, який, будучи главою уряду, головно представляє виконавчу владу. Відповідно, за логікою напівпрезиденталізму президент та прем'єр-міністр є формально незалежними один від одного, зважаючи на той факт, що президент залежний від народного волевиявлення, а натомість прем'єр не має народної легітимності й опирається суто на підтримку парламенту. Додатково їх незалежність окреслюється тим, що президенти звикло мають прерогативи у зовнішній політиці, а натомість прем'єр-міністри – у соціально-економічному секторі [18]. Вважаємо, що саме така специфіка розподілу повноважень у рамках дуалістичної влади надає підстави стверджувати про формальне конструювання збалансованого напівпрезиденталізму в Польщі, Литві, Румунії, Молдові й Україні.

Однак попередньо було проілюстровано, що взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністром не завжди характеризуються рівноправністю, зважаючи на розстановку політичних сил у парламенті. Так, у випадках уніфікованої більшості за умов приналежності президента та прем'єра до одних політичних сил теоретично позиція президента посилюється (однак зауважуємо, що практика досліджуваних країн ілюструє випадки, коли внаслідок певних обставин посилюється навпаки позиція глави уряду). Так само вплив президента зростає за умов існування урядів меншості і технократичних урядів, які не мають впевне-

ної підтримки у легіслатурі. А натомість за умов розділеного правління позиції президентів теоретично мали би слабнути, за умов втрати контролю над парламентською більшістю і, відповідно, урядовим кабінетом [9;42;70]. Але, як ілюструє політична практика, не всі гіпотези спрацьовують у повній мірі, а тому в випадках розділеного чи нерозділеного правління можуть з'являтися специфічні ситуації, які будуть ілюструвати нетипову активність президента або навіть гостру конфронтацію між президентом і прем'єр-міністром, що не завжди дає можливість врівноважувати міжінституційні відносини та сприяти стабілізації політичної системи.

Досвід формально збалансованого напівпрезиденталізму у Польщі ілюструє варіативність взаємовідносин між президентом та прем'єром, які історично мали як конфронтаційний, так і неконфронтаційний характер, які характеризувалися як періодами домінування президентів, так і періодами домінування прем'єр-міністрів, а також і частковими моментами їхнього приблизного зрівноваження. Так, зокрема період президентства Л. Валенси характеризувався досить конфронтаційними відносинами глави держави з прем'єр-міністром і парламентом. Така позиція була зумовлена як стилем політичного керівництва Л. Валенси, так і його невдоволенням незначною роллю президента, яку закріплювала так звана «Мала Конституція» Польщі. На період свого перебування на посаді президента Л. Валенса намагався запобігти інституціоналізації парламентської системи, що призводило до конфліктів із парламентом та урядовим кабінетом.

Конфронтація набула визначальних обрисів особливо у період когабітаційних урядів. Гіпотетично період співіснування мав би ілюструвати домінування прем'єр-міністра, однак внаслідок того, що Л. Валенсі вдавалося використовувати як формальні повноваження, так і неформальні повноваження впливу на інші інститути влади, інституційні відносини набули гострого конфліктного характеру. Попередньо це було проілюстровано нетривалістю урядових кабінетів [87]. Відповідно, за таких умов дуальна виконавча влада характеризувалася значною конфліктністю, внаслідок якої прем'єр-міністр зберігав свої позиції зважаючи на партійну композицію в легіслатурі, але президент, який фактично втрачав домінуючі позиції у політичному процесі, все-таки намагався посилити свій

вплив, використовуючи окремі конституційні важелі впливу. Незважаючи на такого роду конфліктність, виходимо з того, що ними було закладено основи майбутньої стабілізації політичного процесу.

Конфлікт нівелювався в 1995 р., коли президентом Польщі було обрано колишнього комуніста А. Кваснєвського, що вирізнявся більш конструктивними поглядами стосовно інституту парламенту. Вагомо помітити і той факт, що розробка цілісної Конституції Польщі головню зосереджувалася у руках парламенту, в той час як А. Кваснєвський обмежував свою роль лише внесенням конкретних поправок. Тому Основний Закон від 1997 р. кардинально не змінив систему міжінституційних відносин, але певною мірою було обмежено повноваження президента стосовно контролю над виконавчою владою.

Відповідно, атрибути напівпрезиденталізму різних періодів дають можливість говорити, що завжди простежується домінування або президента, або ж прем'єр-міністра, навіть за умов когабітації, в рамках якої президенти не полишають спроб посилити свій вплив. Таким чином можна стверджувати, що періоди когабітації ілюстрували різні варіанти співвідношення президентів і прем'єр-міністрів. Так, президент А. Кваснєвський ілюстрував помірну активність у рамках розділеного правління, а натомість Л. Качинський ілюстрував значну гіперактивність в умовах співіснування з урядом Д. Туска. В умовах урядових кабінетів, які опиралися на ту ж саму парламентську силу, що й президент, також спостерігається варіативність впливовості президента. Так, президент Б. Коморовський був «пасивним», а тому у системі дуалізму виконавчої влади домінував прем'єр-міністр Д. Туск, а президентство А. Дуди характеризується помірною активністю відносно глави уряду [14].

У рамках такого позиціонування варто звернути увагу на ще один момент, який виділяється саме польським досвідом збалансованого напівпрезиденталізму. Позиції президента та прем'єр-міністра детерміновані і внутрішньою структурою партії чи блоку партій, які мають більшість у парламенті. В історії напівпрезидентської Польщі можемо говорити про випадки, коли президент опирався на підтримку політичної сили, зважаючи на членство у цій партії, а тому створювалася ситуація, коли президент і прем'єр-міністр мали підтримку з боку

однієї політичної сили. Теоретично це передбачає, що президент і прем'єр приблизно сумірні за посадами, але, зважаючи на відносини всередині партії, такий конструкт не спрацьовує.

У цьому випадку апелюємо до подій 2010 р. Після загибелі президента Л. Качинського домінуюча на той час у парламенті партія «Громадянська платформа» звернулася до лідера партії Д. Туска, який тоді обіймав посаду глави уряду, з пропозицією висунути свою кандидатуру на президентських виборах. Д. Туск відмовився на таку пропозицію і продовжив свою роботу на посту прем'єр-міністра уряду. Натомість перемогу на президентських виборах вдалося здобути віце-голови «Громадянської платформи» Б. Коморовському, але домінуючим актором у політичній системі того періоду залишався саме Д. Туск, зокрема внаслідок свого більш вигідного положення у партійній ієрархії [51].

Подібні обставини детермінували особливості взаємовідносин інститутів влади у період президентства А. Дуди. Період першого президентського терміну А. Дуди супроводжувався домінуванням у партійній системі політичної сили «Право і справедливість», членом якої власне і був А. Дуда. Окрім того, урядовий кабінет очолив також один із представників цієї партії Б. Шидло. Однак передбаченого домінування президента чи прем'єра не відбулося внаслідок того, що і керівник держави, і керівник уряду займали не значимі чи не перші місця у партійній ієрархії. Формальним і фактичним лідером партії «Право і справедливість» був і залишається (станом на момент дослідження) Я. Качинський, якому вдалося використати баланс між президентом і прем'єром на свою користь, неформально сконцентрувавши у своїх руках владні повноваження у державі [51]. Однак ситуація в умовах другого президентського терміну А. Дуди вже більше наближена до умов 2010-2015 рр., оскільки наразі главою уряду є М. Моравецький, який одночасно формально є лідером партії «Право і справедливість» (з 2017 р.), яка має абсолютну більшість у парламенті.

Своєю чергою, інститут президента у Литві фактично ілюструє теоретичну конструкцію, за якої непартійний президент не виступає повністю залежним від парламенту, як це є характерним для парламентаризму, а тому й теоретично може позиціонуватися як незалежний політичний актор. Це відображено полі-

тичною практикою, яка ілюструє, що президенти Литви ніколи не позиціонува-
лися як «пасивні виконавці парламентської волі», оформлюючись натомість як
незалежні політичні актори на противагу прем'єр-міністрам, які зважали на під-
тримку у легіслатурі [60]. Однак особливості встановлення взаємозв'язків між
президентом та і звикло змінювалися в залежності від партійної приналежності
останніх, особливо якщо вони були представниками партії, яка ідеологічно су-
перечила поглядам президента.

Так, роки президентства А. Бразаускаса (1993-1998 рр.) відмітилися тен-
денціями збалансування напівпрезиденталізму та частково президенціалізацією
системи правління. А. Бразаускас для того, щоб уникнути прямого протистоян-
ня з урядом чи парламентом, постійно проводив зустрічі з політичними лідера-
ми, представниками цих двох інституцій [85]. Тому говорити про незначний вплив
президента на урядовий кабінет та інститут законодавчої влади не варто. Так
само не є доцільним стверджувати що президент А. Бразаускас повністю диста-
нціювався від зв'язків з Литовською демократичною партією, на що може вка-
зувати і той факт, що вага президента за період домінування цієї політсили була
значнішою, ніж в період, коли урядовий кабінет формувалася за рахунок коаліції
«Союзу Вітчизни» та «Християнських демократів».

Суперечливого характеру набули міжінституційні відносини у період пер-
шого президентства В. Адамкуса (1998-2003 рр.). Це ілюструють факти усклад-
нених відносин між президентом В. Адамкусом та прем'єр-міністром Г. Вагно-
ріусом, неодноразово піддаючи критиці економічні реформи, які були впрова-
джені урядом. Цей період характеризувався прагненням президента значно по-
силити свою роль у системі міжінституційних відносин, однак його спроби зна-
чно ускладнилися через партійну конфігурацію у парламенті [85]. На домінуван-
ня президента вказує і період президентства Д. Грібаускайте, яка вміло оберта-
ла кризові моменти у відносинах уряду і парламенту для посилення свого влас-
ного впливу у системі виконавчої влади. Варто зауважити, що гіперактивність
президентки Д. Грібаускайте особливо характерна була у період когабітації, а
активні спроби глави держави впливати на інститути законодавчої і виконавчої
влади фактично демонстрували домінування глави держави у системі.

Конституцією Румунії окреслено, що ані президент, ані прем'єр-міністр як представники виконавчої влади не займають домінуючого положення, що дає можливість говорити про збалансування системи правління. Однак варто зауважити, що політична практика взаємовідносин між прем'єром та президентом ілюструє можливі випадки превалювання президентів, які чергуються із впливовими прем'єр-міністрами, що мають підтримку опозиційних до президента політичних сил, що є важливим у румунському контексті, особливо у періоди розділеного правління.

Аналіз повноважень румунських президентів дає підстави диференціювати взаємовідносини у системі дуалізму виконавчої влади: на періоди, в яких домінуючий вплив фіксується за президентами, що деякою мірою дає підстави для дослідників стверджувати про максимальне наближення румунського напівпрезиденталізму до президентської системи правління; на періоди, в яких президенти свідомо не використовують свою впливовість у виконавчій, що сприяє домінуванню прем'єр-міністрів. Варто зауважити, що активними президентами у Румунії свого часу були Й. Ілієску, особливо в перший президентський термін, та Т. Бесеску. Першому вдавалося вдало реалізовувати свій вплив у період уряду Н. Векероу, що було зумовлено як авторитетом президента, зважаючи на його роль в організації повалення диктаторського політичного режиму, так і стилем керівництва Й. Ілієску. Т. Бесеску закріпив свої домінуючі позиції під час кабінету Е. Бока. Однак варто зауважити, що період другого президентського терміну Й. Ілієску не ілюстрував значної активності президента, зважаючи на те, що він діяв відокремлено і досить зрідка втручався у роботу урядового кабінету на чолі з А. Нестасе. Схожими тенденціями характеризуємо період президентства Е. Константінеску, який зрідка втручався у внутрішні справи, залишаючи всі повноваження у цій сфері за прем'єр-міністром, натомість президент головно зосередився на питаннях зовнішньої політики [42; 68]. Тому фактично навіть за умов існування коаліційних урядів спостерігалось некритично домінування президентів.

Якщо попередньо досліджувані випадки Польщі і Литви також демонструють чергування домінуючого впливу президента з домінуючим впливом з прем'єр-міністром, які конструюються у контексті конфліктності чи збалансування ви-

конавчої влади, то Румунія є унікальною, зважаючи на те, що дуалізм виконавчої влади у ній, особливо в контексті розділеного правління, часто призводить до внутрішньо-виконавчих криз. Ранній етап трансформації політичної системи Румунії ілюструє співіснування президента Й. Ілієску та прем'єр-міністра П. Романа, яке характеризувалось як досить конфліктне, незважаючи на спільну партійну приналежність цих політичних акторів. За відсутності відповідної партійної інституціоналізації Й. Ілієску і П. Роман представляли два ворогуючі всередині однієї партії табори, що посилювало конфлікт між президентом і прем'єр-міністром, який у результаті закінчився відставкою кабінету П. Романа, що додатково до цього був не тривалим у часі [38]. Конфліктність у системі виконавчої влади ілюструють і випадки кооперації між опозиційними, зважаючи на свою партійну приналежність, президентом й прем'єром або, інакше кажучи, у випадках когабітації. Така ситуація була характерною для періоду співіснування президента К. Йоганніса з прем'єр-міністром В. Денчіле, що призвело до дострокового припинення повноважень цим кабінетом [73].

Подібно цьому дуалізм виконавчої влади у Молдові теж не був постійним явищем, оскільки позиціонувався суто у рамках напівпрезиденталізму. Відмічаємо, що у молдовському випадку впливовість президента посилюється у випадку існування технократичного уряду, як це було, наприклад, за президентства П. Лучинського, так і за умов позиціонування президента й прем'єр-міністра як представників однієї політичної сили, як це було за часів президентства І. Додона. Впливовість І. Додона зберігалася і за ситуації нетривалого уряду М. Санду, якому досить швидко було надано вотум недовіри та розпущено. Це додатково підтвердило, що партійна приналежність є не менш важливою для президента, який прагне сформувати уряд, який не був би до нього опозиційним. Натомість відмічаємо, що найбільшу активність у рамках міжінституційних відносин демонструвала М. Санду, яка, розуміючи несприятливу для себе партійну конфігурацію, кілька разів пропонувала на посаду прем'єр-міністра членів своєї політичної сили. Декількаразова невідтримка пропрезидентських кандидатів дозволила М. Санду розпустити парламент, який у результаті дострокових парламентських виборів, набув сприятливих для президентки обрисів.

Врешті, зважаючи на особливості напівпрезиденталізму в Україні, фіксуємо, що президенти постійно намагалися або монополізувати свою владу, як це було характерно для періоду президент-парламентаризму, або ж переважати, як це було характерно для періодів прем'єр-президенталізму. Для прикладу, президент В. Ющенко, не маючи стабільної парламентської підтримки, демонстрував спроби зайняти домінуючу позицію, що власне і простежувалося у стійкому конфлікті між президентом і прем'єр-міністрами (особливо Ю. Тимошенко). Натомість президенту П. Порошенку вдалося уніфікувати нестійку парламентську більшість, що посилювало президента та сприяло зменшенню конфліктності дуалізму виконавчої влади. Фактично президент, маючи підтримку парламентських лояльних до нього сил, міг чинити опосередкований вплив на урядову політику, що було особливо сприятливим у період уряду В. Гройсмана.

Натомість найбільш впливовим, з огляду на політико-поведінкові аспекти, в Україні допоки є президент В. Зеленський. На сьогодні в Україні фактично нівельовано конфліктність усередині виконавчої влади. Цьому сприяє практика непартійних/технократичних урядів з однопартійною підтримкою і обрисом, які фактично є пропрезидентськими й незалежними від внутрішніх парламентських конфліктів. Такі кабінети формуються президентом та отримують вотуми довіри внаслідок існування у парламенті пропрезидентської монобільшості. Формально урядовий кабінет не є відповідальним перед президентом, однак фактично президент має безпосередній стосунок до призначення прем'єрів, до формування урядів та може впливати на відставку прем'єр-міністрів і зміну урядів, використовуючи свій вплив на лояльну до себе більшість у парламенті. Фактично на сьогодні варіант українського напівпрезиденталізму є максимально наближеним до французького, в рамках якого президент є досить сильним, зважаючи на факт передусім підтримки у парламенті.

Як наслідок, окреслені параметри дають підстави стверджувати про гетерогенність збалансованого напівпрезиденталізму, котра визначається особливостями позиціонування президентів та парламентів в умовах дуалізму виконавчої влади. Узагальнюючи аналізований досвід Польщі, Литви, Молдови та Румунії, можна простежити різні опції співвідношень між інститутами виконавчої вла-

ди, які простежуються в умовах розділеного або нерозділеного правління. Відповідно, маємо підстави говорити про три головні варіанти, в умовах яких історично розвивається збалансований напівпрезиденталізм. Перший передбачає некритичне превалювання прем'єр-міністра за умови нерозділеного правління, в той час як президент виступає медіатором між урядом та парламентом, роль якого гіпотетично може бути посилена у рамках розділеного правління (характерний варіант для Польщі у період «Малої Конституції»). Відповідно, друга група окреслює випадки некритичного домінування президентів в умовах нерозділеного правління, а натомість прем'єр-міністр займає позицію посередника між урядом і парламентом та може збільшити свою впливовість за умови розділеного правління (здебільшого цей варіант характерний для України, менше для інших країн). Нарешті, третя група окреслена випадками, коли відсутнє стале домінування президента чи парламенту в умовах розділеного та нерозділеного правління, внаслідок чого консенсусно або конфліктно ділять поміж собою повноваження у виконавчій владі (як в Польщі, Литві, Румунії і меншою мірою в Молдові) [14].

Отже, співвідношення глав уряду і глав держави дає можливість не лише додатково окреслювати специфічні патерни функціонування збалансованого напівпрезиденталізму, а й можливість типологізувати прем'єр-президентські системи, що є не менш важливим у контексті порівняльного аналізу збалансованого напівпрезиденталізму в регіоні.

3.3. Політичні, інституційні і соціально-економічні наслідки збалансованого напівпрезиденталізму у країнах Центрально-Східної та Східної Європи

Проблематика вивчення неоднорідності напівпрезиденталізму у системі детального аналізу формальних і фактичних особливостей функціонування чинних кейсів означеної системи правління дає змогу говорити не лише про диференціацію сутнісних особливостей напівпрезиденталізму, а й про різноманітність наслідків, які може давати та чи інша система правління. У цьому контексті важливе розуміння того, наскільки система правління сприяє чи навпаки усуває конфліктний потенціал у системі відносин між інститутами влади, наскільки система

правління детермінує положення тих чи інших інститутів влади, які, в свою чергу, можуть корелюватися з відповідними типами політичних режимів.

Що стосується проблематики кореляції системи правління із політичною стабільністю, то при теоретичній концептуалізації збалансованого напівпрезиденталізму було окреслено, що ця система конструює не найбільш сприятливі умови для політичної стабільності. Узагальнено, зокрема у рамках формально-фактичної типології, встановлено, що найбільш стабільними є президентіалізовані системи, менш стабільними прем'єризovanі, а відповідно найменш стабільними збалансовані системи [14]. В ході аналізу чинних кейсів збалансованого напівпрезиденталізму в регіоні Центрально-Східної і Східної Європи таке твердження частково підтверджується. Формально збалансований напівпрезиденталізм передбачає існування сумірних і розділених повноважень з-поміж президентом та прем'єр-міністром, які теоретично позиціонуються як рівні політичні актори у структурі виконавчої влади. Однак за кожним із цих інститутів закріплені повноваження, які внаслідок політичного контексту можуть бути використані з метою посилення свого впливу, що, своєю чергою, не завжди сприятиме політичній стабільності. Подібну кореляцію частково простежуємо на прикладі Молдови, Румунії, України, в яких існування напівпрезиденталізму збалансованого типу супроводжується ситуаціями нетривалих і нестабільних урядових кабінетів, підвищенням рівня конфліктності в системі виконавчої влади і її дуалізму, ускладненням взаємовідносин між урядом та парламентом, що в деяких випадках мало наслідком навіть розпуск легіслатур.

Однак зауважуємо, що такий зв'язок між системою правління та політичною стабільністю детермінований розвитком політичної культури, яка характеризується неповною інституціоналізацією інститутів парламенту та політичних партій і використанням неформальних практик політичними елітами для досягнення корисливих цілей. Натомість Польща і Литва не ілюструють значних показників нестабільності, зокрема внаслідок свого політичного розвитку, внаслідок сформованості політичних партій і культури, притаманної політичним елітам, які звикло досягають консенсусу, керуючись більшою мірою загальним благом, ніж власними цілями.

Звертаючись до питання кореляції напівпрезиденталізму з типами політичних режимів, підкреслюємо, що у теоретичних доробках багатьох вчених превалює думка, що напівпрезиденталізм міг би стати найбільш ефективним інструментом переходу до демократії. Однак як показує політична практика пострадянських країн, напівпрезиденталізм у більшості випадків сконструйовано таким чином, що він сприяє автократизації та персоналізації політичного режиму. Тому зауважуємо, що одні типи напівпрезиденталізму корелюються із демократичними політичними режимами, інші з автократичними, а ще інші з гібридними політичними режимами. Попередньо зауважено, що вибір на користь напівпрезиденталізму серед країн Центрально-Східної та Східної Європи було здійснено у контексті необхідності здійснити трансформаційні переходи до демократичних політичних режимів, тому висуваємо припущення, що формально збалансований напівпрезиденталізм повинен корелювати із політичним режимом не авторитарного типу, тобто з режимами, які знаходяться на стадії переходу (гібридними) або ж в ідеалі з консолідованими демократіями. Коректність висновків підтверджуємо даними проєктів, які головню акцентують свою увагу на дослідженні рівня свободи у світі і типів політичних режимів.

Дуже відомою і простою для інтерпретації методикою є проєкт «Freedom in the World» під егідою організації «Freedom House». Методика передбачає оцінку рівня демократії за 25 питаннями, котрі стосуються політичних прав і громадянських свобод, в таких категоріях як виборчий процес, громадянське суспільство, незалежні ЗМІ й урядування. Відповіді на кожне питання оцінюються в балах, які потім сумуються, і відповідно на основі отриманих балів країни ранжують на «вільні», «невільні» і «частково вільні». Відповідно до останніх даних, опублікованих в рамках цього проєкту у 2021 р., політичні режими досліджуваних країн варто ранжувати за категоріями «вільних» та «частково вільних». До «вільних країн» віднесено Литву (89 балів із 100 можливих), Польщу (81) та Румунію (83), а до «частково вільних» – Молдову (62) та Україну (61). Окрім того, спостерігається, що ці показники не є ситуативними, а більш-менш стабільними і деякою мірою покращуються паралельно разом з вдосконаленням системи правління. Так, зокрема зауважуємо, що українські показники свободи

є вищими у періоди існування прем'єр-президенталізму, в раках якого конструюється збалансований напівпрезиденталізм, ніж за умов президент-парламентаризму, який ілюструє тенденції до домінування, персоналізації, а також автократизації влади.

Схожа картина спостерігається і в контексті інших методик оцінювання демократії. Зокрема, у рамках проєкту «The Economist Intelligence Unit» країни ранжують за чотирма групами – повноцінні демократії, неповні демократії, країни з перехідним/гібридним режимом й авторитарні країни. Відповідно до результатів 2021 року Литва, Польща, Румунія та Молдова позиціонуються як неповні демократії, причому порівняно з минулорічним звітом Польща та Румунія ілюструють зменшення показників демократичності, а натомість показники Литви та Молдови є вищими. Своєю чергою, Україна класифікована до числа країн з перехідним/гібридним режимом. Нарешті, у рамках проєкту «Політія» країни класифікують на автократії, демократії та анократії (гібридні режими), причому при оцінці увагу звертають і на інституційні особливості функціонування політичної системи конкретної країни. За результатами цього рейтингу Литва, Польща, Румунія та Молдова віднесені до категорії демократій, однак у процесі внутрішньої диверсифікації Литва та Польща займають вищі сходинки і мають статус повноцінних демократій, тоді як Румунія та Молдова мають менші бали, які не дають їм можливості іменуватися повноцінними демократіями. Україна ж позиціонується як держава із перехідним політичним режимом – анократія, – який ілюструє тенденції встановлення демократії.

Окремої уваги заслуговує проєкт «Нації в транзиті», який проводиться під егідою «Freedom House». Дані цього проєкту є досить важливими у контексті нашого дослідження, оскільки вибірка у рамках проєкту головно акцентована на регіоні Центрально-Східної і Східної Європи тощо, який має комуністичне минуле. Відповідно, методика спрямована на дослідження проблематики трансформації політичних режимів посткомуністичних країн регіону. Рейтинг оцінює стан демократії за семибальною шкалою і ранжує політичні режими регіону на консолідовані демократії, напівконсолідовані демократії, гібридні режими, напівконсолідовані авторитарні та консолідовані авторитарні. Станом на 2021 р. кон-

солідованою демократією у регіоні є Литва, напівконсолідованими демократія-ми – Польща і Румунія, гібридними режимами – Україна й Молдова. Приблизно стабільні показники характерні для Литви, Румунії, Молдови та України, натомість Польща за десять років ілюструє незначну втрату балів і позицій, які стосуються демократичності.

Відповідно, всі ці кількісні дані дають змогу прийняти за вірне припущення, що прем'єр-президентські системи корелюють із демократичними режимами. Однак, як помітно, серед країн регіону простежується внутрішня диверсифікація стосовно рівня демократичності. Відтак показники демократичності Литви є порівняно кращими, однак не менш значними є показники демократичності Польщі і Румунії, які однак ілюструють поступове падіння з огляду на внутрішню політичну ситуацію. Також впевнено, але повільно нарощує показники демократії Молдова. Окремо відмічаємо Україну, яка наразі позиціонується як держава з гібридним політичним режимом, однак відмічено, що періоди збалансованого напівпрезиденталізму більшою мірою сприяють покращенню показників демократії, ніж періоди президент-парламентського правління. Тому відмічаємо, що специфічні інституційно-процесуальні особливості, які демонструє політичний досвід досліджуваних країн, впливає на особливості кореляції з типом рівня демократії.

Висновки до Розділу 3

Загалом у рамках третього розділу здійснено аналіз формальних характеристик збалансованих прем'єр-президентських систем Польщі, Литви, Молдови, Румунії й України. Поруч з тим, частково здійснено спробу перевірити те, яким чином їхні інституційні характеристики апробовані на політичній практиці. Увагу зосереджено на таких індикаторах, як специфіка формування урядових кабінетів, відповідальність урядів, співвідношення повноважень президентів та прем'єр-міністрів. Завдяки цьому у ході дослідження виділено, що досліджувані випадки хоч і мають спільні формальні характеристики, однак на практиці варіативно апробовані, зокрема внаслідок політичного контексту.

Порівняльний аналіз конституцій дає підстави узагальнити спільні моменти для всіх досліджуваних систем правління, які стосуються формування урядових кабінетів. Загальна логіка передбачає, що президент пропонує кандидатуру на посаду прем'єр-міністра на розгляд парламенту, а тому лише після надання цьому кандидату і запропонованому ним уряду вотуму довіри він призначається президентом на посаду. За такою логікою формування урядового кабінету носить парламентський характер, але політична практика може демонструвати президентський характер формування уряду. Це детерміновано композицією парламенту, яка забезпечує підтримку президенту чи ні, що призводить до уніфіковано та розділеного правління, відповідно.

Оперуючи інституційно-процесуальною логікою збалансованого напівпрезиденталізму в Польщі, Литві, Румунії, Молдові й Україні, зауважуємо що ключовими атрибутами цієї системи правління є формальна сумірність інституту глави держави та глави уряду у рамках дуалістичної виконавчої влади. Відповідно, окреслюючи збалансований напівпрезиденталізм, зважаємо, що президент і прем'єр-міністр мають конституційні повноваження та зарезервовані важелі впливу, які вони можуть використовувати для посилення свого статусу, за умови якщо один із них починає домінувати, що власне і створює ситуацію певної конкуренції у дуалізмі виконавчої влади. Політико-поведінковий аспект дає підстави уточнювати, що збалансований напівпрезиденталізм більшою мірою репрезентований почерговим домінуванням то президента, то прем'єр-міністра. Такі превалювання є некритичними та нетривалими у часі, а детерміновані політичним контекстом. Зокрема, виокремлюємо, що комбінація співвідношень між президентом і парламентом варіюється залежно від партійного складу у легіслатурі й, відповідно, від типу урядового кабінету.

Власне у рамках порівняльного аналізу продемонстровано, що в Польщі і Литві збалансований напівпрезиденталізм є більшою мірою стабілізованим в силу розвиненої й інституціоналізованої партійної системи, а в Румунії та Молдові партійна фрагментація часто ускладнює процеси збалансування й інколи призводить до ускладнених конфліктів у контексті дуалістичної виконавчої влади. Україна ж, своєю чергою, демонструє окремий досвід, оскільки становлення су-

часного варіанту збалансованого напівпрезиденталізму в нашій державі пройшло декілька суперечливих етапів, однак на сьогодні система є максимально наближеною до класичного варіанту напівпрезиденталізму, який виокремлюємо на підставі французького досвіду. Окрім того, партійні конфігурації досить часто впливають на позиціонування президентів по відношенню до глави уряду і окреслюють тип відносин між ними. Варто зауважити, що аналіз позицій президентів у виокремлених кейсах дає можливість говорити про варіативність збалансованого напівпрезиденталізму. Відповідно, можливі випадки некритичного домінування прем'єра (історично Польща), некритичного домінування президента (Україна) та випадки чергування домінування президента із випадками домінування прем'єр-міністра (Польща, Литва, Румунія та Молдова), що фактично і дає можливість операціоналізуватись збалансованою системою у прив'язці до досліджуваних випадків.

Врешті, важливим висновком розділу постала перевірка політичних режимів досліджуваних країн та зіставлення їх з чинною системою правління. Таким чином відмічаємо, що існування збалансованого напівпрезиденталізму в цілому сприяє демократизації політичного режиму. Однак поруч з цим держави, які історично не входили до складу ЄСРП і вибудовували політичну систему для трансформації політичного режиму, відмічені більш високими показниками демократії, аніж пострадянські країни, хоча і відмічено, що Молдова, яка має більше збалансованого напівпрезиденталізму, демонструє кращі показники демократизації політичного режиму, аніж Україна. На противагу, у дослідженні не враховано (адже це не було завданням) того, наскільки показники демократичності чи авторитарності випадків збалансованого напівпрезиденталізму «відстають» чи «виграють» від інших форматів напівпрезиденталізму й інших систем правління. Тут радше наголос зроблено на тому, що було обґрунтовано той факт, згідно із яким збалансований напівпрезиденталізм не обов'язково повинен трактуватись як критичний, небезпечний і недемократичний сценарій, хоча ця проблема й надалі потребує уточнення та деталізації під іншими путями зору.

ВИСНОВКИ

На підставі виконання кваліфікаційної роботи було отримано висновки та результати, які кореспондуються із поставленими дослідницькими завданнями. Так, встановлено, що серед європейських країн достатньо поширеною є напівпрезидентська система правління. Відмічено, що напівпрезидентська система правління заслуговує на своє самостійне визначення як окремого і «чистого» типу системи правління, для якої властивими є посада всенародно виборного президента та передбачено колективну відповідальність уряду хоча би перед легіслатурою (або водночас і перед президентом). Однак у контексті інституційної практики європейських країн, зокрема регіону Центрально-Східної та Східної Європи, відмічено, що напівпрезиденталізм не є однорідною категорією, а характеризується різноманітними інституційними патернами, котрі завжди потребують докладної типологізації.

Під час концептуалізації напівпрезиденталізму було виокремлено базові теоретико-методологічні підходи, в рамках яких відбувається вивчення напівпрезиденталізму – мінімалістський (класичний) та максималістський (посткласичний). Варто зауважити, що мінімалістський підхід, головню пов'язаний із іменем М. Дюверже, заклав основи для дослідження окресленої системи правління. Однак типове визначення напівпрезиденталізму сконструйоване саме в рамках максималістського підходу. Окрім того, в роботі посилено вже наявну наукову позицію, що в посткласичний період, окрім проблеми концептуалізації напівпрезиденталізму, підвищеним також є інтерес до типологізації цієї системи правління, зокрема з огляду на те, що чинні випадки напівпрезиденталізму демонструють різні випадки політичної практики.

На підставі аналізу різнорідних методологічних підходів вважаємо за доцільне говорити про три базові підходи до типологізації напівпрезиденталізму – формальний, фактичний, формально-фактичний. Формальний підхід акцентує увагу на вивченні конституційних аспектів, які стосуються відповідальності урядів, що дає підстави виокремлювати президент-парламентаризм (уряд колективно відповідальний перед президентом і парламентом) та прем'єр-президенталізм

(уряд колективно відповідальний перед парламентом). Фактичний підхід наголошує на необхідності врахування партійної композиції парламенту та дуалізму виконавчої влади, що дозволяє виокремлювати системи уніфікованої більшості, розділеної більшості, розділеної меншості та уніфікованої меншості. Формально-фактичний підхід на підставі врахування сили президентів та особливостей дуалізму виконавчої влади дає підстави виокремлювати президенціалізовані (із домінуванням президента), парламентаризовані (із домінування прем'єра) і збалансовані (сумірні за повноваженнями президента й прем'єр-міністра) напівпрезидентські системи.

Відповідно до мети дослідницької роботи, увагу було акцентовано на збалансованому варіанті напівпрезиденталізму. З огляду на це, здійснено розгляд й аналіз теоретичних підходів до розуміння сутності збалансованого напівпрезиденталізму, що дозволило окреслити цю систему правління як таку, якою передбачено існування посад президентів та прем'єр-міністрів із приблизно сумірними повноваженнями, що теоретично сприяє тому, що жоден із інститутів виконавчої влади не домінує в рамках дуалізму виконавчої влади. У процесі теоретичної концептуалізації напівпрезиденталізму було усереднено, що подібна інституційна логіка може сприяти демократизації, зважаючи на те, що теоретично жоден з інститутів, які є взаємозалежними один від одного, не може сконцентрувати владу в одних руках. Однак така інституційна схема теоретично може призвести до конфліктів у системі міжінституційних відносин та сприяти дестабілізації політичної системи. На підставі окреслених теоретичних конструкцій було здійснено дослідження збалансованого напівпрезиденталізму у регіоні Центрально-Східної та Східної Європи, де подібна конституційна і поведінкова логіка формувалася у контексті трансформації політичних систем, їхньої інституціоналізації, а також трансформації політичних режимів.

Першочергово було здійснено історичний аналіз особливостей становлення напівпрезиденталізму у досліджуваному регіоні Центрально-Східної та Східної Європи. Внаслідок цього резюмуємо, що вибір цієї системи правління відбувався після колапсу системи «Варшавського блоку» та розпаду СРСР, а в силу політичних традицій та історичного досвіду країн регіону ми можемо говорити

про два вектори політичного розвитку, керуючись якими країни колишнього соціалістичного табору здійснювали подальші політико-інституційні перетворення. Країни умовного посткомуністичного «Заходу» (окреслені регіоном Центрально-Східної Європи) керувалися необхідністю здійснити демократичний перехід, а тому, конструюючи системи правління, намагалися позбавити президента можливостей монополізувати владу, закладаючи або логіку домінування парламенту та відповідального перед ним урядового кабінету, або намагаючись встановити баланс повноважень президента та прем'єр-міністра. Натомість країни умовного посткомуністичного «Сходу» (пострадянські країни Азії і Східної Європи) у процесі конституційного конструювання намагалися закласти патерни, які б дозволяли президентам стати гравцями номер один у політичній системі.

Накладання атрибутів напівпрезидентської системи на конституції країн Центрально-Східної і Східної Європи дало нам підстави говорити про 16 чинних кейсів напівпрезиденталізму, серед яких три держави поточно конструюються в рамках президент-парламентаризму, а 13 інших – натомість у контексті прем'єр-президенталізму. Натомість формальна і політико-поведінкова практика дає підстави стверджувати про варіативність цих типів. Зокрема прем'єр-президентські системи у регіоні можуть розвиватися у варіантах, наближених до парламентаризму, за умов домінування прем'єр-міністрів, та у варіантах збалансованих систем. До останніх серед досліджуваного регіону поточно відносимо Польщу, Литву, Румунію, Молдову й Україну. Подібний висновок зроблено на підставі аналізу конституцій, у яких передбачено, що президент є всенародно обраним, а урядовий кабінет колективно відповідальний перед легіслатурою. Окрім логіки формування урядового кабінету, передбачено, що президент пропонує кандидата на посаду очільника уряду і призначає його після того, як його кандидатура отримує схвалення у парламенті. Така схема вказує на потребу постійної кооперації між інститутами виконавчої та законодавчої влади, які по суті є залежними від рішень один одного.

Шляхом порівняльного аналізу збалансованих напівпрезидентських систем правління було визначено варіативність передумов для конструювання саме цієї системи правління. У випадку Польщі, Литви і Молдови політичні еліти

у процесі конституційного конструювання виходили з необхідності встановити такий тип системи правління, який максимально сприяв би демократизації політичного режиму. Конституційний процес був побудований на консенсусі між політичними елітами, частина із яких ініціювала необхідність становлення президенталізму, а частина – парламентаризму. Натомість у випадку Румунії й України вибір на користь напівпрезиденталізму був найоптимальнішим варіантом, адже із одного боку демонстрував необхідний для громадськості механізм розподілу повноважень, однак реально був найсприятливішою формою закріплення своїх повноважень для політичних лідерів у контексті змагання за вибір системи правління.

На підставі аналізу особливостей взаємовідносин між інститутами президента, легіслатури й уряду в Польщі, Литві, Румунії, Молдові та Україні вдалося виділити специфічні особливості збалансованого напівпрезиденталізму. Збалансовані системи не передбачають домінування глави держави чи глави уряду, а натомість відносини між цими інститутами побудовані на принципах постійного пошуку балансу, принаймні в теоретичному розрізі. Варто зауважити, що особливості співвідношень повноважень глав держави та глав урядів детерміновані партійно композицією у легіслатурах. Відповідно, за умов, коли ані прем'єр, ані президент не мають підтримки парламентської більшості, президент і прем'єр-міністр намагаються посилити свій вплив. Відповідно, збалансований напівпрезиденталізм дуже часто проявляється в умовах когабітацій, коли чергуються ситуації нетривалого домінування президента з ситуаціями нетривалого домінування прем'єр-міністра. Тому формальне зрівноваження інститутів виконавчої влади у рамках дуалістичної форми виконавчої влади може призводити до того, що інститути використовуватимуть свої резервні повноваження для посилення впливу, внаслідок чого подеколи демонструються випадки значної конфліктності дуалізму виконавчої влади, що підтверджено у рамках аналізованих випадків.

Відповідно, збалансований напівпрезиденталізм значно в чому залежить від партійної конфігурації. Власне у Польщі та Литві збалансований напівпрезиденталізм є більшою мірою стабілізованим, зважаючи на розвинену партійну систему і політичну культуру, за якої політичні актори завжди знаходять консенсус

для досягнення ситуативного балансу, аби унеможливити політичні кризи. Натомість в Румунії і Молдові й історично в Україні партійна фрагментація ускладнює процеси збалансування та інколи веде до політичних конфліктів. Партійні конфігурації визначають позиціонування президентів по відношенню до голів урядів. Варто зауважити, що аналіз позицій президентів у окреслених кейсах дає можливість говорити про варіативність збалансованого напівпрезиденталізму. Відповідно, можливі випадки некритичного домінування прем'єра (як історично в Польща), випадки некритичного домінування президента (в Україні) та випадки чергування домінування президента з випадками домінування прем'єр-міністра (Польща, Литва, Румунія й Молдова), що фактично і дає змогу операціоналізувати збалансованою системою у прив'язці до досліджуваних випадків.

На підставі кореляції відповідного типу системи правління з типом політичного режиму відзначено, що досліджувані кейси сприяють чи принаймні не заперечують встановленню демократичних політичних режимів, що підтверджують кількісні дані різних проектів, спрямованих на дослідження рівня свободи у світі. Такий висновок є важливим у контексті подальшого розвитку збалансованого напівпрезиденталізму в Україні, адже гіпотетично, про що свідчить досвід сусідніх Україні країн, подібна схема відносин здатна сприяти поступовому переходу до демократії за умов попереднього існування тривалого недемократичного режиму. Водночас у дослідженні не враховано того, наскільки показники демократичності випадків збалансованого напівпрезиденталізму відрізняються від інших форматів напівпрезиденталізму й інших систем правління. Адже наголос зроблено на тому, що збалансований напівпрезиденталізм не обов'язково повинен трактуватись як критичний і недемократичний сценарій.

У цьому контексті варто зауважити, що в Україні становлення сучасного варіанту збалансованого напівпрезиденталізму пройшло декілька суперечливих етапів. Зокрема ініціально апробований варіант збалансованого напівпрезиденталізму був у період з 2006 по 2010 рр., що ілюстрував теоретичні ризики цього варіанту, засвідченого політичними кризами, які розвивалися в умовах нерозв'язаної політичної системи. Натомість варто зазначити, що подібна система ілюструвала і ряд перспектив, зокрема у контексті саме демократизації. Оскільки по-

казники демократичності в Україні зменшувалися у періоди, на противагу президентіалізованого президент-парламентаризму, а натомість кращі показники характерні для періоду збалансованого прем'єр-президенталізму. Тому хоча б з огляду на можливі наслідки цієї системи правління вартувало б продовжувати розвивати її в Україні. Показовим є і те, що у дослідженні української системи правління наголошено, що вдосконалення повинно відбуватися із розумінням всіх можливих ризиків, зокрема тих, які стосуються заблокованого конфлікту за умови, якщо ні президент, ні прем'єр не мають підтримки парламентської більшості. Однак потрібно зазначити, що подібний ризик було знівельовано внаслідок останніх (станом на момент нашого дослідження) виборів в Україні. Адже застосування механізму проведення синхронних виборів забезпечило президенту максимальну підтримку у парламенті, що дало йому можливість безперешкодно призначити урядові кабінети і проводити вигідну собі політику. Формально президент у такій ситуації залежить від думки парламенту, а уряд є відповідальним перед легіслатурою, однак фактично превалює саме президент, що забезпечує політичній системі можливо ситуативну, але стабільність, яка є важливою як в контексті соціально-економічних, так і демократичних перетворень. Таким чином на сьогодні напівпрезидентська система правління в Україні є дуже наближеною до французького варіанту, який ілюструє показовий досвід існування саме збалансованого напівпрезиденталізму, що сприяє стабільності та ефективному розвитку держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Дуалізм виконавчої влади у світлі конституційного вдосконалення форми державного правління в Україні // Вісник Конституційного Суду України. 2010. №3. С. 106-115.
2. Бялоблцький З. Урядові кабінети та їх наслідки в контексті становлення політичної системи Молдови // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2013. №3. С. 119–129.
3. Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі // Науковий вісник Ужгородського університету. 2009. №13. С. 92–98.
4. Зазнаєв О. Дихотомія versus трихотомія: проблема типології систем правління в політології // Проблемы политической науки / М. Х. Фарукшин. Казань. Центр инновационных технологий, 2005. С. 3–29.
5. Зазнаєв О. Классификации президентской, парламентской и полупрезидентской систем // Динамика политических систем и международных отношений. Вып. 1 / Науч. ред. М. Фарукшин; редкол.: Я. Гришин. Казань: Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. С. 186–210.
6. Коврякова Е. Санкціонує парламентський контроль в системі розподілу влади // 2014. №3. С. 158–163.
7. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР).1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Крисенко О. Напівпрезидентська форма правління: модель інституціональної стабілізації влади // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна „Питання політології”. 2008. №825. С. 114–122.
9. Кузнецова І. Механізм формування уряду при парламентській і змішаній системі правління. БГУ. 2014. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream.pdf>.
10. Левченко Ю. Жіноча участь у політиці та врядуванні в умовах політичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи: досвід Республіки Молдова // Науковий журнал «Політикус». 2021. №1. С. 58–63.
11. Литвин В. Еволюція категорії “напівпрезиденталізм”: М. Дюверже як засновник понятійного і теоретичного конструктів // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2012. № 3. С. 42-51.
12. Литвин В. Етапи розвитку та різновиди напівпрезиденталізму в Україні (1991–2015 рр.) // Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Konceptyjne i Instytucjonalne: Polsko-Ukrainska Konferencja Naukowa / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka. Kutno, 2015. P. 119–124.
13. Литвин В. До структуризації та оновлення типології напівпрезиденталізму на підставі особливостей дуалізму, партійної приналежності і відповідальності виконавчої влади та композиції легіслатур // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. 2019. №40. С. 26–33.
14. Литвин В. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи : дис. докт. політ. наук : 23.00.02 / Литвин В. С. Львів, 2018. 815 с

15. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму // Демократичне врядування. 2009. №3.
16. Литвин В. Напівпрезиденталізм у країнах Центрально-Східної Європи: регіонально детерміновані особливості теоретизації та вибору // Вісник Дніпропетровського університету. 2017. Вип. 3. С. 92–107.
17. Литвин В. Напівпрезиденталізм у Польщі та Україні: концептуалізація, становлення, атрибути та різновиди // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, соціологія, політологія. 2017. №5. С. 85-98.
18. Литвин В. С. Особливості та наслідки поділу і дуалізму виконавчої влади в рамках різних видів напівпрезиденталізму // Український часопис конституційного права. 2018. №4. С. 94–112.
19. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2011. – №. 4. – С. 140-149.
20. Литвин В. Теоретичні особливості, інституційні ризики та позитиви збалансованого напівпрезиденталізму й перспективи його реформування в Україні // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2015. №5. С. 45-55.
21. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять “форма державного правління” та “система державного правління” у політичній науці // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 16 Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.
22. Литвин В. До оцінювання класичних і посткласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, соціологія, політологія. 2016. Вип. 3 (31). С. 30–46.
23. Лопата М. Особливості когабітації президента та коаліційних урядів у прем'єр-президентських системах країн Вишеградської групи // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. №8. С. 243–248.
24. Лясота А. Особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи // Науковий журнал "Політикус". 2020. №5. С. 69–72.
25. Макаренко Б. Двадцять семь лет спустя: есть ли посткоммунистические государства? // Полития. 2019. №1. С. 97–113.
26. Макаренко Б. Посткоммунистические страны: некоторые итоги трансформации // Полития. 2008. № 3. С. 105–124.
27. Маркаров А. Полупрезидентская система: содержание понятия и основные характеристики // Политическая наука. 2014. С. 34–50.
28. Марчук М. І. Повноваження президента республіки Польща у взаємовідносинах із парламентом // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. №4. С. 13–17.
29. Мокшин В. СРСР и Восточная Европа: история и современность / В. К. Мокшин. Архангельськ: Поморский государственный университет, 2009. 183 с.
30. Остапець Ю., Шелемба М. Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Румунії // Регіональні студії. 2017. №11. С. 29-36

31. Пальшков К. Є. Консервативні тенденції внутрішньополітичного протистояння в Литві на початку 90-х рр. XX ст. // *Перспективи*. 2015. №1. С. 164-168.
32. Парно Л. Напівпрезидентська система правління в Україні: етапи становлення та політичні наслідки // *Гілея: науковий вісник*. 2013. №78. С.349-352.
33. Пархоменко Н. М. Конституційний процес у країнах пострадянського простору: історія становлення і сучасний стан // *Правова держава*. Вип. 26. С. 186–194.
34. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендвел. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2016. 464 с.
35. Романюк А. Ситуації когабітації у країнах Центральної та Східної Європи та їхні політичні наслідки // *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія / редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 13. С. 146–149.
36. Скриль С. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське суспільство // *Актуальні проблеми політики*. 2015. №54. С. 146–152.
37. Фальшина Н. Парламентаризм или смешанная (полупрезидентская) форма правления? (опыт французской республики) // *Юрист-правовед*. 2007.
38. Anghel V. « Why Can't We Be Friends? » The Coalition Potential of President in Semi-presidential Republics – Insight from Romania // *East European Politics and Societies and Cultures*. 2018. Vol. 32. P. 101-118.
39. Bahro H., Bayerlein B., Veser E. Duverger's Concept: Semi- Presidential Government Revisited // *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 34. No. 2. P. 201–224.
40. Bayart J.-F. L'Union Nationale Camerounaise // *Revue française de science politiques*. 1970. Vol. 20. No. 4. P. 681–718.
41. Białobłocki Z. Conflicts in the system of Executive Dualism and Cabinet Stability in Semi-Presidential Countries // *Problemy Bezpieczeństwa w procesach Politycznej i Społecznej Transformacji w Krajach Europy Środkowo-Wschodniej*. 2019. P. 32-40.
42. Bucur C. Presidents and Cabinet Payoffs in Coalition Governments // *Political Studies Review*. 2020. Vol. 18. P. 30-52.
43. Cielen A., Wyrzykowski M. Presidential Elements in Government. Poland – semi-presidentialism or ‘rationalised parliamentarianism’ // *European Constitutional Law Review*. 2006. Vol.2. P. 253-267.
44. Colton T., Skach C. Semi-Presidentialism in Russia and Post-Communist Europe: Ameliorating or Aggravating Democratic Possibilities? // Paper has been produced to assist working sessions at the III General Assembly of the Club of Madrid. 21 p.
45. Cumming D. The Disposal of Eritrea // *Middle East Journal*. 1953. Vol. 7. No. 1. P. 18–32.
46. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government // *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8. No. 2. P.165–187.
47. Elgie R. An Intellectual History of the Concepts of Premier Presidentialism and President Parliamentarism // *Political Studies Review*. 2020. Vol.18. P.12–29.
48. Elgie R. Premier-Presidentialism, President-Parliamentarism, and Democratic Performance Indicative Case Studies // Oxford: Oxford University Press. 2011. P.157–185.
49. Elgie R. Varieties of semi-presidentialism and their impact on nascent democracies // *Taiwan Journal of Democracy*. 2007. Vol.3. P. 53–72.

50. Fruhstorfer A. *Constitutional Politics in Central and Eastern Europe* / Springer VS Wiesbaden, 2016. 586 p.
51. Jakubiak Ł. Formulas of cohabitation in rationalised parliamentary systems of government. The cases of France and Poland // *Journal of Comparative Politics*. 2018. P. 51–65.
52. Jastramskis M. Prime ministers, presidents and ministerial selection in Lithuania / M. Jastramskis, L. Pukelis. // *East European Politics*. 2021. P. 1–15.
53. Jung-Hsiang T. Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock // *French Politics*. 2008. Vol. 6. P. 63–84
54. Lijphart A. Nomination: Trichotomy or Dichotomy // *European Journal of Political Research*. 1997. Vol. 31. No. 1–2. P. 125–128.
55. Linz J. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press, 1996. 479 p.
56. Lithuania – President weighs in to the debate about government formation. 2012. URL: <http://www.semipresidentialism.com/lithuania-president-weighs-in-to-the-debate-about-government-formation/>
57. Lithuania – Presidential veto. 2011. URL: <http://www.semipresidentialism.com/lithuania-presidential-veto/>.
58. Lithuania's Constitution of 1992 with Amendments through 2019. URL: https://constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019.pdf?lang=en.
59. Martinez, R. *Semi-Presidentialism: A Comparative Study* // Paper presented at the ECPR Joint Sessions. Mannheim, 1999. 56 p.
60. Matsuzato K. An Eternally Unfinished Parliamentary Regime? Semipresidentialism as a Prism to View Lithuanian Politics / K. Matsuzato, L. Gudžinskas. // *Acta Slavica Iaponica*. 2006. Vol.23. P. 146–170.
61. Mashtaler O. Sedelius T. Two decades of semi-presidentialism: issues of intra-executive conflict in Central and Eastern Europe 1991-2011 // *East European Politics*. 2013. Vol. 29. P. 109-134.
62. Mesonis G. The president of the Republic of Lithuania and the Constitutional Principle of the Separation of Powers // *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2008. Vol. 9. P. 46-53.
63. Moldova (Republic of)'s Constitution of 1994 with Amendments through 2016. URL: https://constituteproject.org/constitution/Moldova_2016.pdf?lang=en.
64. Moldova's new PM 'completely determined' to clean up government. DW. 2019. URL: <https://www.dw.com/en/moldovas-new-pm-completely-determined-to-clean-up-government/a-49435527>.
65. Nica B. *Comparative Institutional Analysis of Post-Communist Semi-Presidential Systems: Prospectus*. Budapest: Central European University, 1998.
66. Norkus Z. Parliamentarism versus semi-presidentialism in the Baltic states: the causes and consequences of differences in the constitutional frameworks // *Baltic journal of political science*. 2013. Vol. 2. P. 7-28.
67. Pasquino, G. «Nomination: Semi-presidentialism: A Political Model at Work» // *European Journal of Political Research*. 1997. Vol. 31 No.1. P. 128-146.
68. Perju V. The Romanian double executive and the 2012 constitutional crisis // *International Journal of Constitutional Law*. 2015. Vol. 13. P. 246-278
69. Poland's Constitution of 1997 with Amendments through 2009. URL: https://constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en.

70. Protsyk O. Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-Presidentialism // European Centre for Minority Issues. 2006. Vol.54. P. 219–244.
71. Protsyk O. Prime ministers' identify in semi-presidential regimes: Constitutional norms and cabinet formation outcomes // European Journal of Political Research. 2005. Vol. 44. P. 721-748.
72. Protsyk O. Semi-presidential under post-communism // Semi-presidential and Democracy. 2011. P. 98–116.
73. Raunio T., Sedelius T. President and Cabinets: Coordinating Executive Leadership in Premier-Presidential Regimes // Political Studies Review. 2020. Vol. 18. P. 71-86.
74. Raunio T., Sedelius T. Shifting Power-Centres of Semi-Presidential: Exploring Executive Coordination in Lithuania // Government and Opposition. 2017. P. 1-24.
75. Rodean N. Powers of the President in the Romanian semi-presidential system. Critical features // International and Comparative Law review. 2014. Vol. 14. P. 69-80.
76. Romania's Constitution of 1991 with Amendments through 2003. URL: https://constituteproject.org/constitution/Romania_2003.pdf?lang=en.
77. Roper S. Are all semi-presidential regimes the same? A comparison of premierpresidential regimes // Comparative Politics. 2002. Vol. 34. No. 3. P. 253–272.
78. Roper S. From Semi-Presidentialism to Parliamentarism: Regime Change and Presidential Power in Moldova. // Europe-Asia studies. 2008. №60. C. 113–126.
79. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London: Macmillan, 1997. 217 p.
80. Semenova E. Presidential power effects on government and ministerial durability: evidence from Central and Eastern Europe // European Centre for Minority Issues. 2021. Vol.13. P. 227–248.
81. Shugart M. Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns // French Politics. 2005. Vol. 3. No 3. P. 323–351.
82. Siaroff A. Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi presidential and parliamentary distinction // European Journal of Political Research. 2003. Vol. 42. No. 3. P. 287–312.
83. Skach C. Constitutional origins of dictatorship and democracy // Constitutional Political Economy. 2005. Vol. 16 No. 4, P. 347-368.
84. Skach C. The «newest» separation of powers: semi-presidentialism // International Journal of Constitutional Law. 2007. Vol. 5 No. 1. P. 93-121
85. Stanić M. Causes, development and results of semi-presidential in Lithuania // Strani pravni život. 2021. Vol.4. P. 611–620.
86. Sturzu A. the presidentialization of the Romanian political system: an interplay between structures and contingencies // Studia Politica: Romanian Science Review. 2011. Vol. 11. P. 309-327.
87. Sydoruk O. The Impact of Semi-Presidentialism on Democratic Consolidation: Cases of Poland and Ukraine. 2012. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/150192298758764a53642817.27247522.pdf>